

KORALL

KORALL
TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

78.

20. évfolyam • 2019.

2019.

Városfalon innen és túl

Benda Judit, Cziráki Zsuzsanna, Derzsi Júlia,
Kádas István, Kolláth Ágnes, Skorka Renáta és
Weisz Boglárka tanulmányai, valamint Berecz Anita írása

Ára 1250 Ft

78.

A KORALL
TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
előfizetői felhívása a 2020. évre

A Korall könyvkiadványai korlátozott számban,
eredeti áron, a szerkesztőség címén megrendelhetőek:

www.korall.org; e-mail: terjesztes@korall.org

Kedves Olvasóink!

Szerkesztőségünk 2020-ban a következő témájú számokat kívánja megjelentetni:

- 79. Megfigyelt társadalom
- 80. A tudomány intézményei és a társadalom
- 81. Vagyonosodás
- 82. Tisztálkodás és egészség

Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Szerk. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter, 2008.

(bolti ár: 4500 Ft, a kiadótól személyes átvétellel 3200 Ft)

Szegedi Péter 2014: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében.*

(bolti ár: 3490 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 2790 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 2. Granasztói György 2012: *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán.*

(bolti ár: 3900 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 2925 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 4. Sasfi Csaba 2014: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében.*

(bolti ár: 4500 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 3370 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 5. Nagy Ágnes 2014: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953.*

(bolti ár: 4500 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 3370 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 6. Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon (1951–1961).*

(bolti ár: 4500 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 3370 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 8. Keszei András 2018: *A középfokú oktatás felekezeti változatai és társadalmi háttere a 19. század első felében Pesten.*

(bolti ár: 3500 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 2800 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 9. Koltai Gábor 2018: *Akik a „Párt” ellen vétkeztek. Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1949–1956.*

(bolti ár: 3500 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 2800 Ft)

Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10. Gerhard Péter 2019: *Deszkafalak és potyvacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban.*

(bolti ár: 3900 Ft, a kiadótól személyes átvétellel: 2900 Ft)

Kérjük, segítse előfizetésével folyóiratunkat!
Előfizetés esetén a terjesztői jutalék megmarad a lap számára.
A kedvezményes előfizetési díj 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

Az előfizetési díj a KORALL Társadalomtörténeti Egyesület
1113 Budapest, Valkói u. 9.
UniCredit Bank: 10918001–00000028–60920003
számú bankszámlájára utalható át.

A postaköltséget a szerkesztőség átvállalja.

KORALL

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

„Minden, ami emberi alkotás ósidóktól fogva, anyagi formákban maradt ránk, velük, rajtuk építkezünk tovább. Anyagi szerkezetekre rakódik rá jelen életünk, mint valami korallképződmény, úgy tenyészik az emberi társadalom.”

(Hajnal István)

SZERKESZTŐSÉG

CZOGH GÁBOR főszerkesztő
 BÓDY ZSOMBOR
 GRANASZTÓI PÉTER
 KÁRMÁN GÁBOR
 KLEMENT JUDIT
 KOLTAI GÁBOR
 LENGVÁRI ISTVÁN
 MAJOROSSY JUDIT
 RING ORSOLYA
 SOMORJAI SZABOLCS

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Beluszky Pál, Faragó Tamás, Fejős Zoltán, Gyáni Gábor,
 Kovács I. Gábor, Kövér György, Sasfi Csaba, Tomka Béla,
 Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna

A „Városfalon innen és túl” című blokkunkat Kármán Gábor és Majorossy Judit szerkesztette.

Olvasószerkesztő: Németh Orsolya

A szám megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint olvasóink adóforintjainak 1%-os felajánlásai támogatták.

Címlapon: Friedrich Bernhard Werner (1690–1776) Székesfehérvárról készült vedutájának részlete 1740-ből. *Alba regalis, Stulweiseinburg* [sic!], színezett metszetrajz, 203x298 mm, MNM TKCS T 809 (© Magyar Nemzeti Múzeum)

Kiadja a KORALL Társadalomtörténeti Egyesület

Felelős kiadó: az Egyesület elnöke

Szerkesztőség: 1113 Budapest, Valkói u. 9.

korall@korall.org, www.korall.org

Terjesztés: terjesztes@korall.org

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

Készült az OOK-Press Kft. nyomdájában

Vezető: Szathmáry Attila

ISSN 1586-2410

TARTALOM

VÁROSFALON INNEN ÉS TÚL

Benda Judit	Vidék a városban: kertek és majorságok a középkori Budán	5
Kolláth Ágnes – Skorka Renáta	Középkori fehérvári polgárok mezőgazdasági ingatlanai a város határán belül és kívül	26
Weisz Boglárka	A város a megyében: a városok a 14. századi megyei és nádori közgyűléseken	43
Kádas István	Város, falu, megye: a városi birtokok hadpénze a középkor végén	59
Derzsi Júlia	Szeben szék falubírái: falu és város viszonya a 16. századi hatósági rendszabályok tükrében	76
Cziráki Zsuzsanna	A város a vidék szemében: Brassó és környezete a 17. század első évtizedeiben	93
Berecz Anita	Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején	114

KÖNYVEK

Mestersége: kíváncsi főnemes		
Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon.	– Móré Tünde	134
Erőss Gábor: A történelmi filmek szociológiája.	– Mravik Patrik Tamás	139
Máté Tamáska: Armenian Townscapes in Transylvania.	– Nagy Kornél	143
Sam White: A Cold Welcome: The Little Ice Age and Europe's Encounter with North America.	– Rácz Lajos	146
Szerzőink		150
Contents		152
Abstracts		154

Benda Judit

Vidék a városban

*Kertek és majorságok a középkori Budán**

„Wie der Acker, so die Rüben.”

Tanulmányunk célja egy a várostörténet-írás által marginálisnak tartott, s ezért talán kissé elhanyagolt, illetve elfeledett téma: a városi kertek és majorságok kérdésének vizsgálata. Pedig ezek a „városi zöld területek” a maguk korában valószínűleg igen nagy jelentőséggel bírtak, hiszen a város térbeli kiterjedésének mintegy felét tették ki a falakon belül található kertek, s a bennük megtermelt javak alapvető élelemmel látták el a lakosságot. Az első nehézséget, mint minden más, Budával kapcsolatos középkori kérdésben, ebben az esetben is a források hiánya okozta, amelyekben a város sajnos – a település és a városi levéltár 1529. évi leégése miatt – nem bővelkedik. Ennek ellenére megkíséreltük összeszedni a fellelhető okleveles és történeti irodalomban található említéseket, továbbá a régészeti feltárásokon talált kertfalak publikált adatait, hogy lássuk, mit is tudhatunk meg belőlük a középkori budai városi kertekről. A kutatás során végül több kerttípust is sikerült elkülöníteni Buda külső és belső határain belül, amelyek közül mindegyik más-más szerepet töltött be a város gazdaságában.

KERTEK A CASTRUMBAN¹

A kertészet mesterségét, a kézművességekhez hasonlóan, a középkorban művészi szintre emelték. Kertészeti értekezések is születtek, amelyek közül néhány napjainkra is fennmaradt. Petrus Crescentius jogász, bolognai városbíró a 14. század elején írta meg 12 fejezetből álló *Ruralia commoda* című kertészeti szakkönyvét. A kötet 8. fejezete szól a díszkertek (*viridarium*) nagyságáról és elrendezéséről.² Crescentius leírta, hogy a kisméretű (polgári?), vesszőfonattal elkerített kertekbe milyen módon kell ültetni a különféle gyümölcsfákat. A nagyméretű (nemesi), kőfallal körülkerített kertek részére előírta, hogy a szokásos virág- és fűszer-

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoportjának (LP2015-4/2015) munkálatai keretében készült.

¹ Buda városa két fő részből állt, a Várhegy tetején álló felsővárosból (*castrum*) és a Várhegy és a Duna között elterülő alsóvárosból (*suburbium*). A királyi udvarhoz tartozó kertekről, nyaralókról és majorságokról terjedelmi okokból nem írunk a tanulmányban.

² Ormos 1967: 44. Online: <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Auteur/Crescenzi.asp?param=en> és <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/crescentiis1477/0001/image> – utolsó letöltés: 2019. szeptember 17.

ágyásokon kívül legyen külön gyümölcsös- és díszkert halastóval, fából készített kunyhóval és sövényből kialakított tornyos, lőréses várfallal. A 16. század végéről származik az a kertészeti kézikönyvtöredék, amelyben egy ismeretlen magyar szerző szakszerű faoltási, zöldségtermesztési és különféle furfangos növénynevelési tanácsokat adott olvasóinak.³ Ilyenek a trágyagombócba ültetett tők- és almamalánta, a vadalmába oltott birsalma és a fekete meggybe oltott barack, a magnélküli barack, az almában nevelt répa, valamint a káposztateleltetés fortélyai. Budán a *castrum*ban kevés adatunk maradt fenn városi kertekről, persze a sűrű beépítettség miatt nem is igen maradt rá hely. A telkek hátsó felét egy ideig gazdasági udvarnak használhatták, amelyen elképzelhető, hogy kertészkedés is folyt, de a korabeli „lakásinség” miatt valószínűleg ezek a helyek is gyorsan beépültek. A zsúfoltság pedig számos problémát szült, így például nem sok hely volt a telekvégi kertekben termesztett növények számára. A római jogból kerülhetett át a *Szásztükör*be, majd onnan a *Budai Jogkönyv*be a kerítésen átnyúló ágakról leesett gyümölcsök birtoklásának szabályozása, az esetleges „fülemüle-perек” esetére. Az a tény, hogy ezzel a kérdéssel érdemben foglalkoztak, egyben azt is jelenti, hogy a 15. század eleji Budán a hátsó kertekben még nőttek gyümölcsfák:

„A faágakról, amelyek valaki más kertjébe nyúlnak át. Senki fájának az ága ne nyúljon át a szomszéd kerítésén, vagy ne lógjon át állandóan. Ami gyümölcs átesik, az a szomszédé, ha igényt tart rá, ha pedig nem kell neki, akkor a jog erejével kényszerítheti a fa tulajdonosát az átnyúló ágak levágására.”⁴

A latin jogi fogalom, a *pomerium* az ókorban szó szerint a városfalon túli területet (*post moerium*) jelentette. A város „szent határát” jelölő földsávon épült fel a városfal, amelynek meghatározott (külső és belső) körzetében nem volt szabad épületet emelni, szántani és temetkezni. Itt ásták meg a városárkot is.⁵ A falak védhetővé tételének ezen ésszerű megoldását a középkori európai városokban is átvették.⁶ Emellett a kolostori kultúrában kialakult kerttípus, a gyümölcsöskert (*pomarium*) is megjelent a városokban.⁷ A két fogalom értelme az érett középkor folyamán, úgy tűnik, hangzása és térbeli elhelyezkedése miatt is

³ Radvánszky 1879: 50–56.

⁴ Brósz–Pólay 1986: 201, 237–239; Zlinszky 1995: 27 (VIII. par., 7., 10. cikkely); Repgow 2005: 191 (Tartományi jog, 52. cikkely); Blazovich (szerk.) 2001: 523–524 (401. cikkely).

⁵ Kovács 2010: 129–131. 533-ban Justinianus császár törvénykönyvében is megjelent a városfal szentségének magyarázata (Justinianus 1939: 48 [2. könyv, I. fejezet]). A *Svábtükör* is megemlékezik a városok szent falairól (Blazovich–Schmidt [szerk.] 2011: 296 [Tartományi jog 2., 168–169. cikkely]). Ebben a sávban ásták meg a városárkot is, esetünkben Budán csak a városkapuk előtt, Pesten viszont teljes hosszában elkészült.

⁶ Meckseper 2011: 134–135. A 15. századi Nürnbergben a város falaitól egy mérföldnyire (!) nem emelhettek lakóépületet, csak kisméretű, fűthetetlen pihenőházakat (*lusthewsslein, weiberhäuschen*).

⁷ Kovács 2010: 136; Zlinszky 1995: 20–21 (VII. par., 1–4. cikkely); Sordi 2002: 266; P. Erményi 1985: 80, 86.

egybeesődött. Budán a 13. század végén, illetve a 14. század elején tűntek fel a városfalat körülvevő platón a telekhatár szélességében épített kertek, amelyeket kőfallal vettek körül. A fennmaradt ingatlan-adásvételi okiratok is gyakran megemlékeztek olyan gyümölcsöskertekről, amelyek a házhoz, illetve a telekhez tartoztak. Úgy véljük azonban, hogy ezeknek az eseteknek egy részében a város *pomerium*ában létesített *pomarium*okról van szó. A várfalak köré épített „magánerődítmények”, azaz a kertek kőfalai talán még növelhették is a polgárok biztonságérzetét. Budán egyetlen oklevél utal arra, hogy a *pomarium*ok használatát is szabályozták.⁸ 1481-ben egy Szent György téri ház felosztása kapcsán olvashatjuk a következőket: „[...] továbbá balra egy illemhely és egy kis kert a városfal mellett. Ezen részt Sophia azzal a feltétellel bírhatja, hogy a kertet, ha a városnak szükséges a terület, visszaadják”.⁹ A kert tehát Sophia birtokában volt, a telek részeként akár el is adhatta, de a városi tanács adott esetben ennek ellenére visszakövetelhetette, valószínűleg erődítési célokra. Feltételezzük, hogy Buda *pomerium*ának is meghatározott távolsága volt a városfaltól, mégpedig egy nyílővésnyi, amely 75–130 métert jelentett.¹⁰ Régészeti kutatásokból pedig tudjuk, hogy a középkori városfal közvetlen közelében (a városkapuk körzetének kivételével) csak nagyon ritka esetben álltak lakóházak.¹¹ Az erre vonatkozó szabályozást a város 1687-es újratelepítésekor megújították, és ennek nyomán a 18. században a várfalak mentén kialakították a *glacis*t.¹² A *glacis* a 18. század elején, a várfalaktól egy puska lövésnyi távolság szélességében ingatlanoktól és fáktól megtisztított várlejtőt, illetve ezen a területen való építkezési tilalmat jelentett. A budai várfal körül létesített *pomarium*ok tehát kőfalakkal körülvett zártkertek (*hortus conclusus*, *lustgarten*) voltak, hasonlóak a nemesi udvarok díszkertjeihez. Bennük valószínűleg gyümölcsfák, virágok, egzotikus növények nőttek. Romantikus találgák, vidám lakomák (esetleg merényletek) színhelyei voltak, amelyek a kellemes időöltést és természetesen a reprezentációt szolgálták a telkek tulajdonosai számára. Budán a latin nyelvű oklevelekben a *castrumbeli* kerteket *ortónak*, a majorságokat *alلودiumnak*, a gyümölcsöskerteket *pomariumnak* nevezték.

Olyan kertekről, amelyeket egyértelműen a *castrumban*, a várfalakon belül létesítettek, kevés adatot ismerünk. Szerecsen János fiai 1403-ban „eladják atyjuktól örökölt házukat, a Szerecsen nagyházat, egy Kerekgárdony nevű kis udvarral és házzal, valamint istállókkal és egyéb épületekkel együtt” Garai Miklós nádornak és testvérének.¹³ Perényi Péter máramarosi ispán 1411-ben Zsigmond királytól egy Szombat piaci házat kapott kerttel együtt.¹⁴ A Garai fiúk 1412-ben felosztották apjuktól örökölt, Szent György kápolnával szemben álló házukat,

⁸ MNL OL DF 238159; Végh 2008: 108 (368. sz.).

⁹ MNL OL DF 238159.

¹⁰ Bogdán 1975: 129.

¹¹ A Hunfalvy utcában és a Lovas úton került elő eddig középkori épület alapozása és pincéje (Garay 1943: 418; Gyuricza 2001: 174–175).

¹² Gárdonyi 1934: 39.

¹³ Végh 2006: 227–228; 2008: 53 (145. sz.).

¹⁴ Végh 2008: 57 (165. sz.).

amelyben volt „hátral még egy istálló, kerttel”.¹⁵ 1471-ben Bodó Gergely budai várnagy Szent Zsigmond utcai kertjét Monoszlói Csupor Miklós vajda birtokba iktatásáról szóló oklevelében említették mint telekszomszédot.¹⁶ 1515-ben Perényi Imre nádor és Somi Gáspár ispán elcserélték a telkeiket a rajtuk álló összes tartozékkal együtt.¹⁷ A Szent Zsigmond utcai házhoz egy kis kert is tartozott. Ugyanebben az utcában állt Bánfi János pohárnokmester háza 1517-ben, amelynek kertjében kiállítottak egy iratot.¹⁸

Ismerünk viszont olyan lakóházakhoz tartozó kerteket, amelyekről feltételezhető, hogy a telkek városfalon kívüli „meghosszabbításai” lehettek, vagy esetleg teljesen függetlenül álltak a házaktól. Így írt erről Oláh Miklós 1536-ban: „Nyugat felé láthatók a falak alatti síkságon a király és mások szép díszkertjei. Feljebb, húszlépésnyi távolságban szőlőskertek vannak a hegyekre telepítve, gyönyörködtető látvány.”¹⁹ Berki László 1485-ben birtokcsere révén, más javak mellett a Szombat kapu mellett álló budai házát a hozzá tartozó kerttel együtt átadta Bornemissza János királyi jegyzőnek.²⁰ 1488-ban Perényi János fiai és unokái az ellen tiltakoztak, hogy a Szombat piacon álló házukat Tamás győri püspök és a káptalan, míg a kertjük egy részét Máté mészáros foglalta el.²¹ A „házhoz tartozó kert” kifejezés már önmagában is azt sugallja, hogy az így leírt ingatlanrészek nem teljesen egy telken voltak. 1517-ből fennmaradt egy ingatlan-adásvételi szerződés, külön átépítési megállapodással, két Szent János utcai szomszéd között. Eszerint Kakas János örkanonok apjától örökölt házát eladta Máté pannonhalmi apátnak, „kivéve egy kis földterületet vagy kertet, amely Kakasék házának kertjéhez csatlakozik”.²² Szalkai László esztergomi érsek Nyíró vagy Posztómető utcai házát Habsburg Mária királynő 1526 szeptemberében Báthori István nádornak adományozta egy logodi²³ kerttel (*pomerio*) együtt.²⁴ Ugyanezt a házat a gyümölcsöskerttel (*orto fructum*) decemberben Szapolyai János király már Werbőczy István kancellárnak ajándékozta. A nyugati várlejtőn elterülő logodi kertekben lehetett ebédelni is. A bőbeszédű és időnként lódító Szerémi György krónikájában egy mérgezőes merényletről tudósít. Bosnyák Mátyás királyi szakácmester meghívta Bánfi Jakab temesvári ispánt, „hogy csak jöjjön el ebédre a logodi kertbe”. A kertben felszolgált menü első fogása egy hatalmas főtt csuka volt, amelynek hasüregébe sáfrányba kevert, Velencéből hozatott mérget rejtet-

¹⁵ Végh 2008: 58–59 (167. sz.).

¹⁶ Végh 2008: 99–100 (331. sz.).

¹⁷ Végh 2008: 162 (582. sz.).

¹⁸ Végh 2008: 168 (598. sz.).

¹⁹ Oláh 1985: 27.

²⁰ Végh 2006: 57, 210. jegyzet (MNL OL DL 19072).

²¹ Végh 2008: 116 (401. sz.).

²² Végh 2006: 145–147; 2008: 166–167 (592. sz.).

²³ Logod vagy Boldogasszonyfalva kis település volt Buda nyugati várfala alatt, a mai Attila út mentén (Végh 2006: 39–40).

²⁴ Végh 2008: 186 (690. sz.), 187 (693. sz.).

tek.²⁵ Az orgyilkos főszakácsnak tehát a Posztómető vagy Mindszent (ma Úri) utcában állt háza, amelyből le lehetett menni a várfalon túli kertbe. A krónika kertről szóló leírása azt is állítja, hogy az a zsidó temető mellett állt. A várhegy másik, keleti oldalán található kertről az 1530-as ostrom idején Szerémi így írt: „Én mindjárt meggyóntam s lementem a várból Buda városába, a Boldogságos Szűz Mária-templom kertjébe.”²⁶ Az idézetek a temetőkertről szólnak, de mivel a térképeken pontosan ugyanolyan kertfal látható, mint amilyeneket a későbbiekben bemutatunk, úgy gondoljuk, hogy ebben az esetben is egy olyan kertről van szó, amelyet eredetileg a 13–14. században létesítettek, és amelynek szintjét később megemelték és azt temetőnek használták. A kerttől északra épült fel a Szent Mihály főangyal temetőkápolna.²⁷

A Haller és a Thurzó család két, egymás közelében álló Posztómető utcai házának kertjeiről szólnak a következőkben idézett forrásaink. A Haller fivérek vagyonmegosztási egyezsége 1532-ben jött létre.²⁸ Hans és Peter Haller többek között két budai házon és egy kerten, több Buda környéki szőlőskerten, két kertes (Wuschenben álló) majorsági házon és két visegrádi házon osztozott meg. A budai tanácsháza melletti házat a kerttel együtt Péter kapta, cserébe lemondott a többi, adósságokkal terhelt javairól. A Thurzó-házzal kapcsolatban mintegy húsz évvel később, 1555-ben Hans Dernschwam, a Fugger faktorátus korábbi vezetője Budán járván így panaszkodott: „És most az országút a Fugger urak kertjén halad keresztül; minden másképpen fest, mint korábban.”²⁹ Az országút minden bizonnyal a mai Lovas utat jelentette, mivel a hegyről levezető többi út már korábban is megvolt. A Posztómető utcában álló Thurzó-házban működő Fugger-kirendeltség kertje is a falon kívül, a telek meghosszabbításában területet el. Ezt rombolták le és szüntették meg a város elfoglalása után a törökök.

Ahhoz, hogy esetleges kételyeinket eloszlassuk, ismernünk kell a helyi terepadottságokat. A keleti oldalon, a várfalak közvetlen közelében elterülő keskeny plató megfelelt a falon kívüli kertek kialakításához, ám a mai Lovas út és az Attila út közötti terület annyira meredek, hogy nemcsak megtelepedésre, de kertépítésre sem igen lehetett használni. Az északi és a nyugati oldalon a várfal töve ugyanakkor szintén alkalmas lehetett *pomariumok* létesítésére, és itt (amint ezt a fennmaradt oklevelek adataiból később látni fogjuk) a domboldal enyhébb lejtése miatt, már majorságok is létesültek.

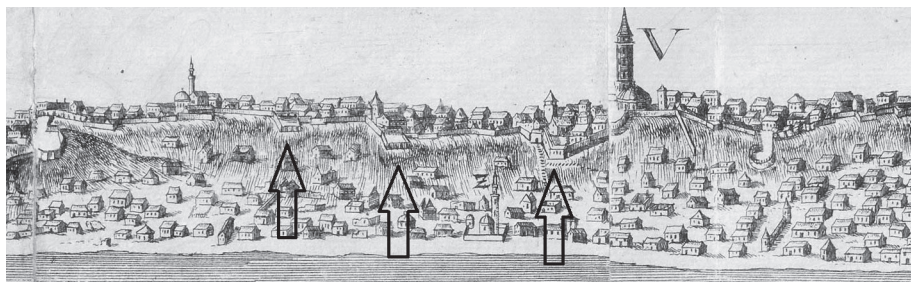
²⁵ Szerémi 1979: 94.

²⁶ Szerémi 1979: 255; Végh 2006: 60.

²⁷ Buda erődítési terve 1730-ból, Johann Matthey, (ÖStA KA WHKR 1730 Mai 599/12); N. M. de La Vigne térképe, 1686 (BTM KM Metszettár); G. D. Fontana – E. Nesselthaler: *Buda ostroma*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 27, 71). Mindkét rajzon feltüntették a kiskaput, a hosszú lépcsősort, valamint a kápolnát is. A kápolna a várfalon kívül, lent a hegyoldalon épült a feltételezett kert mellett, és ma is látogatható a Halászbástya oldalában (Végh 2006: 64–65, 102–103; Zolnay 1964: 375–388; Gerő 1964: 389–392).

²⁸ Kubinyi 2009b: 724; Végh 2006: 201, 207.

²⁹ Dernschwam 1984: 497.

1. kép. Pomariumok a várhegy oldalában Nicolas Marcel De la Vigne térképén, 1686 (BTM Kiscelli Múzeum, Metszettár)

Összefoglalva tehát, Buda lakói a középkori várfalon kívül, a telkek folytatásában, azok szélességét megőrizve, a 13–14. század fordulójától kezdődően kőfallal körülvett, teraszos kialakítású kerteket építettek.³⁰ A keleti oldalon a kertfalakat több esetben külső támpillérekkel látták el, belsejüket pedig a 15–17. század folyamán földdel töltötték fel, így azok gyakran bástyának látszanak, illetve annak is használták őket (1. kép).³¹ A nyugati oldalon viszont a város oszmánok általi megszállása (1541) után elbontották őket, hogy utat létesíthessenek a fal mellett.³² Az írott és képi források mellett régészeti feltárások eredményeiből is ismerünk városfalon kívül épült, de a falhoz csatlakozó kertfalakat. A régi királyi ház (*Kammerhof*) telkéhez kapcsolódóan került például elő egy olyan falazat, amelyről feltehetően, hogy a városfalon kívül fekvő kertet kerítette körül.³³ A várfalkomplexum enyhén trapéz alakú falrészlete a régészeti jelentés szerint a 14. század első felében épült. Ekkoriban a telkek még királyi tulajdonban voltak, így talán ez a városfalon kívüli kert volt a késő középkori Budán megjelenő *pomariumok* prototípusa. A Szent György utca 10. számú telek régészeti feltárásán egy különleges alaprajzú, öt oldaljárattal rendelkező pince került elő.³⁴ Építésének kora a 16. század elejére tehető. A hosszú folyosó vége a késő középkori várfalba torkollott és átvezethetett alatta, hiszen a falon túl egy akna és egy hasonló alagút részlete került elő. Ezen a telken lakott Raguzai István, II. Ulászló király borbélyja, aki borkereskedelemmel is foglalkozott, így lehetséges, hogy éppen ő vájatta ki a különleges alakú pincét. Valószínűleg a telektől nyugatra, a várfal alatt elhelyezkedő kertbe fuvarozták a hordókat, majd onnan egyszerűen begurították őket az alagúton keresztül a pincébe. Törökkori rajzok, rézmetszetek, a 17–18. században készült térképek és a régészeti szakirodalom átnézése során további kertfalakra is bukkanhatunk.³⁵

³⁰ A datálásra vonatkozóan: Végh 1997: 296, 1–3. ábra; Gerő 1964a: 317–318; Terei–Takács 2019: 139.

³¹ K. J. Juvigny: *Buda ostroma*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 28; 90; 113/h).

³² Lásd a fentebb idézett Hans Derscham-féle leírást (Derscham 1984: 497).

³³ Terei–Takács 2019: 139, 2. kép. A falat a szerzők városfalként azonosították.

³⁴ Végh 2003: 180; 2006: 151–152.

³⁵ Dísz tér 3., 4–5., 6. – lakóházak mögött; a Hunyadi János út mentén: Tárnok utca 5. – lakóház mögött; Tárnok utca 11. – lakóház mögött; Tárnok utca 15. – lakóház mögött; Szentháromság

2. kép. Pomariumok falai a Hunyadi János úton, 1959 (fotó: Fortepan)

Legnagyobb meglepetésünkre ezek közül kettő még ma is áll a keleti várfal mellett, a Hunyadi János út mentén (2. kép).

MAJORSÁGOK A SUBURBIUMBAN

Az alsóvárosban, a mai Fő utca mentén elterülő középkori telkek beépítése hasonló lehetett a *castrum*beliekéhez. Az épületek mögötti részen csak kisebb méretű városi kertek lehettek, bennük valószínűleg csak zöldség- és virágágyás, esetleg egy-két gyümölcsfa fért el az istálló és a baromfiól mellett.³⁶ Ilyen lehetett például Nagyvathi Albert tulajdona, amelyet 1473-ban elcserélt Orbán esztergomi préposttal. Ehhez az alsóvárosi, Flek utcai házhoz udvar, istálló és kis kert is tartozott.³⁷ A várfalakhoz közeledve, az egyre lejtőbb domboldal megtelepedésre kevésbé volt alkalmas, ezért ezen a területen a középkorban elsősorban majorságok húzódtak. A Váralja két városrészében, Taschentalon és Tótfalun

utca 2. – plébániatemplom mögött; Hess András tér 1. – domonkos kolostor mögött; Táncsics Mihály utca 9. – *Kammerhof* mögött. Buda és Pest tervrajza az ostromárkokkal (HIM T H. III.143); Buda erődítési terve 1753-ból (HIM T G.I.h.66/4); Buda erődítési terve 1730-ból (ÖStA KA WHKR 1730 Mai 599/12); N. M. de La Vigne térképe (BTM KM Metszettár), Joseph Haüy Buda-térképe, 1687 (BTM KM L. 328).

³⁶ A közismert Schedel-metszeten a Duna közelében három, kőfalakkal kerített épületet lehet megfigyelni. Ezek a kerítések nemcsak az épületet, hanem a kertek növényeit és terméseit is védhették (M. Wolgemuth: *Buda látképe* [Rózsa 1963: Kat. sz. 86]).

³⁷ Végh 2008: 100–101 (336. sz.).

a nagyobb méretű telkeken a polgárok gyümölcsöskerteket és majorságokat létesítettek.³⁸ A középkori oklevelekben sok említést találunk ezekről a kisméretű gazdaságokról, amelyek valószínűleg a város zöldség- és gyümölcsigényét elégtették ki. A terményeket feltehetőleg egyrészt ezekben a majorságokban, másrészt nyilván a környező falvakban termelték. E majorságok tulajdonosai természetesen tehetősebb polgárok voltak, akik helyi vagy szomszédos falvakban élő bérmunkásokkal, kapásokkal dolgoztattak.³⁹ A majorságok részben önellátásra termeltek, részben a felesleg eladásából tulajdonosaiknak bevételt is biztosítottak.⁴⁰ Nemcsak haszonnövényeket termesztettek, hanem állatokat (tejelő teheneket, disznókat, baromfiakat) is tenyésztettek, azonkívül gyakran tartottak itt lovakat, és valószínűleg élelmiszer-feldolgozásra alkalmas házacskák is álltak bennük. Galeotto Marzio olasz humanista, aki többször járt Mátyás udvarában, így emlékezett Budára:

„[...] egy mindenfelől előtörő hévizekben bővelkedő hegyen épült, és úgy körül van véve szőlőkkel meg gyümölcsösökkel, hogy az egyik oldalról csupa szőlőkertes dombra, a másik oldalról pedig Pestre és a mezőkre látni el.”⁴¹

Kertekre a politikai változásoktól függetlenül szükség volt, amiről 1555-ben, a Budán megfordult Hans Dernschwam, a Fugger család szolgálatában álló kereskedő egyik tudósításában így ír:

„Valaha egyik kaputól a másikig járhattunk-kelhattünk, most azonban a városároktól végig le a kocsiótig és Logodig, e kicsi faluig, csupa-csupa konyhakert, amelyekben gyümölcsöt, hagymát, fokhagymát, káposztát, salátát és eyebeket termesztenek.”⁴²

Az általa leírt terület azonban valójában nem a logodi, hanem a Tótfalu utca menti kerteket és majorságokat jelentette. Az egyelőre nem világos, hogy miért kesereg Dernschwam, hiszen nyilvánvalóan Buda török foglalása (1541) előtt is ugyanezt az állapotot tapasztalhatta. Erről a gyümölcsöskertekkel borított területről a legszebb ábrázolást Matthias Greischer 1686-os rézmetszetén láthatjuk.⁴³

Ugyanakkor ezekről a kertekről számos írott forrásból is értesülünk. A legkorábbi fennmaradt adat szerint 1343-ban Margaretha asszony Szombat piaci palotáját, birtokait és szőlőit férjére, gyermekeire és testvéreire; a városfalon kívül, a Szent Péter mártír egyház felé vezető út mellett elterülő telkét, kő- és faépületekkel és a hozzá tartozó gyümölcsöskerttel („orto seu pomerio”) együtt a Mária Mag-

³⁸ Végh 2006: 92–96.

³⁹ Kubinyi 1964b: 5–8; 1975: 131. Bár a budai kapások csak a szőlőművelés kapcsán jelennek meg a bortizedlajstromokban, valószínűleg más növénytermesztési munkákat is végeztek.

⁴⁰ Kubinyi 1964b: 14.

⁴¹ Marzio 1977: 100.

⁴² Dernschwam 1984: 497.

⁴³ M. Greischer: *Buda ostroma*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 28; 90; 113h).

dolna egyházra hagyta, az azokból származó jövedelmet pedig a nagypéntekenként felállítandó Szent Sír gondozására rendelte.⁴⁴ Széki Pócs Péter 1397-ben elfoglalta elhalt rokona, Pető fia János házat, majorságát és lovait.⁴⁵ A firenzei *Catastó*ban az 1427-es évnél feljegyezték, hogy Simone Melanesi kereskedő birtokolt Buda külvárosában, a városfal mellett egy majorsági házat egy nagy kerttel („casa da ortolano con orto grande”), ami a bejegyzés szerint 175 forintot ért.⁴⁶ Buda város 1441. évi plébániai határjárása szintén említett majorságokat: „lelépdelve Konrad polgár majorságától, amely a régi királyi ház alatt van, és a vele szemben lévő majorságoktól, amelyek a Mária Magdolna plébánia területére esnek”.⁴⁷

Aloch István budai plébános 1461-ben egy, a plébánia tulajdonában álló Mindszent utcai kőházat és annak tartozékait, egy majorságot és egy hozzá tartozó kertet a Váralján, a Tótfalu utcában Gros János kereskedőnek adta örökbirtokba, olyan feltétellel, hogy fizetik a házat és a majorságot terhelő adót, mindemellett pedig az épületeket és a kert állapotát kötelesek megőrizni.⁴⁸ Konrad Gündelwein budai bíró majorságának helyét a város már említett, 1441. évi plébániai határjárásának leírásából ismerjük.⁴⁹ Ennek közvetlen környezetében több más majorságot is említettek, de azok tulajdonosait sajnos nem nevezték meg. A bíró más egyéb javak mellett 1462-ben Vidfi Jánosnak zálogosította el a majorságot, amely a Szombat kapun kívül, az egykor Cillei comes, jelenleg Ország Mihály nádor háza mögött, vagyis a régi királyi ház (*Kammerhof*) alatt terült el.⁵⁰ 1485-ben Berki László Szombat piaci házát cserélte el Bornemissza János kincstartó kapun kívüli házára és kertjére, amelyet tizenöt évig birtokolt.⁵¹ Márton plébános 1493-ban végrendelkezett a Szombat kapun kívül, a Tótfalu utcában álló két majorsági házáról.⁵² Az 1505. évi bortizedlajstromban azt jegyezték fel, hogy a nyitrai püspöknek a váraljai Taschental városrészben volt majorsága, amelynek épületében az adott évben Kapás Illés lakott.⁵³ Kis Péter váraljai telkét kerttel és gazdasági épületekkel együtt 1517-ben nevelőjének, Orsolyának adományozta.⁵⁴ Szerencsés Imre vári háza mellett egy váraljai kertet is birtokolt a Krisztus Teste kápolna közelében.⁵⁵ Erdődy Péter 1541-ben más ingóságai és ingatlanai mellett két majorsági házát, amelyben kovácsok laktak, a fehéregyházi pálosokra hagyta.⁵⁶

⁴⁴ Végh 2008: 28 (29. sz.).

⁴⁵ Végh 2008: 48 (122. sz.).

⁴⁶ Arany 2007: 950.

⁴⁷ Végh 2008: 78–79 (242. sz.).

⁴⁸ Végh 2008: 95 (309. sz.).

⁴⁹ Végh 2006: 130–132, 163; 2008: 95 (312. sz.), 78–79 (242. sz.).

⁵⁰ Végh 2008: 95–96 (312. sz.).

⁵¹ Végh 2008: 112 (385. sz.), 120 (415. sz.).

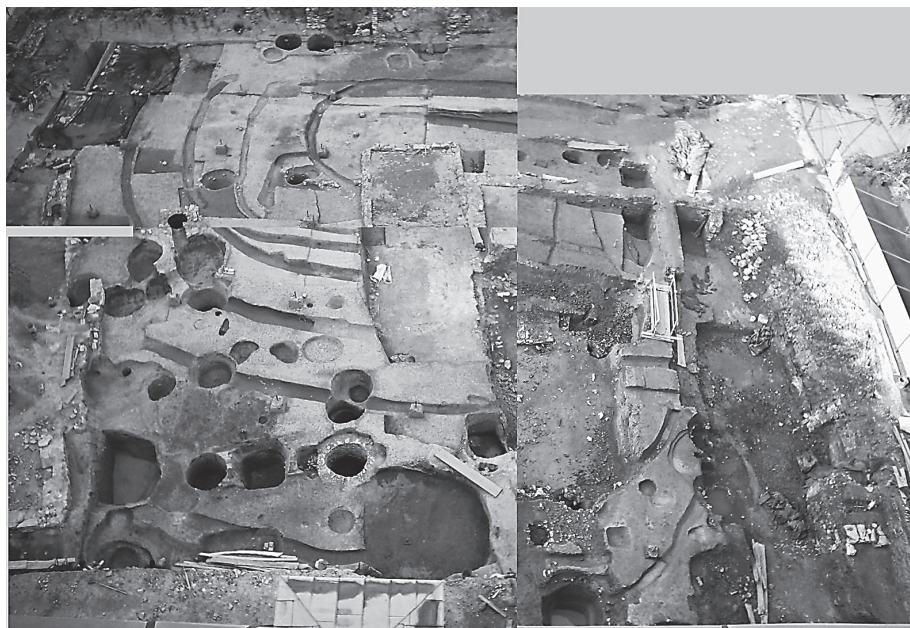
⁵² Végh 2008: 126 (436. sz.).

⁵³ Végh 2006: 93; Szakály–Szűcs (szerk.) 2005: 86 (531. sz.).

⁵⁴ Végh 2008: 168 (596. sz.).

⁵⁵ Végh 2008: 195 (738. sz.).

⁵⁶ Végh 2008: 200 (767. sz.).

3. kép. Káposztáskert öntözőárkai a Medve utca 25–29. telek ásatásán (fotó: Benda Judit)

Az írott források mellett régészeti feltárásokon is előkerültek olyan épületek és terepjelenségek, amelyek arra engednek következtetni, hogy a területen mezőgazdasági termelés és majorság működött. Egy nagyméretű területen 2005-ben, a Medve utca 25–29. szám alatti telken olyan árokrendszer került elő, amely talán egy Zsigmond-kori káposztatermesztő gazdasághoz tartozott (3. kép).⁵⁷ Egy ovális tavacska közepén ásott kútból merítették a vizet, amely egy kissé szélesebb csatornába folyt. A főág hét mellékágra bomlott, majd ezek visszakanyarodtak a tóhoz. Mivel a terület nyugati irányba enyhén, illetve déli irányba kissé erősebben lejt, így a víz akadálytalanul vissza tudott folyni a tóba, miközben a felszínt is ellátta vízzel. Mivel egyelőre nem ismerünk ehhez hasonló középkori öntözőrendszert, így csak feltételezni tudjuk, hogy azt növénytermesztéshez, talán káposztalocsoláshoz használták. Az árkok hamar eliszaposodtak, betöltődtek, így talán csupán egy évtizedig működhetett az egyébként szinte vízmérnökileg megtervezett találmány.

Az Ostrom utca 3. és Szabó Ilonka utca 28. telkeken 2004-ben és 2017-ben végeztünk építkezést megelőző leletmentő ásatást.⁵⁸ A Szombat (ma Bécsi) kapu előterében lévő területen, a kapu közelében egy polgárház pincéit és kútját, tőle északabbra pedig egy természetes vízmosásból kialakított csatornát és egy „csőskunyhót” tártunk fel. A kőfalú épület présházszerűen félig a meredek partfalba volt vájva, míg bejárati részén a lejutáshoz néhány lépcsőfokot alakítottak ki.

⁵⁷ Benda–Hable 2006: 194–195.

⁵⁸ Benda 2019.

A falazási technikája alapján ideiglenesnek szánt egyhelyiséges épületet a 15. század elején használtak, és funkcióját tekintve valószínűleg nyári munkáknál szükségessé ideiglenes szállásként, illetve szerszámoskamraként szolgálhatott.

MAJORSÁGOK A VÁROS FALAIN KÍVÜL, DE A VÁROS HATÁRAIN BELÜL

A bajor utazó Hans Seybold élményszerű leírásából tudjuk, hogy Beatrix királynét, ha az esküvő után fiú utódot szül, harminckétezer vágómarha, egy Budától tizenkét mérföldnyire fekvő erdőség és egy négy mérföldnyire található almás- és körtéskert illetve volna meg.⁵⁹ Mivel nem született törvényes trónörökös, valószínű, hogy az említett gyümölcsöskert Mátyás király tulajdonában maradt. A fentiek alapján is egyértelmű, hogy a város tágabb környezetében is voltak kertek, gazdaságok, majorságok, mint például azok, amelyek a Pempfflinger János budai posztókereskedő özvegyét feleségül vevő Gallinzer Lénárt tulajdonában voltak.⁶⁰ Az ezek között említett, házi sörfőzéshez használt, a Gallinzer-ház által fenntartott komlóültetvénynek azonban sajnos nem ismerjük a helyét. Raguzai István budai várnagynak a közeli Szentjakabfalván, a Szent Jakab templommal szemben épített házához kert (*orto*), halastó (*piscina*) és sáfrányoskert (*ortulo croco*) is tartozott.⁶¹ A II. Ulászló király által adományozott telket valójában felesége, Margit kapta, aki a kis trónörökös, Lajos herceg dadája volt. 1500-ban a nyéki királyi kert kertésze 20 dénár fizetséget kapott a rózsákért, amelyeket II. Ulászló öccsének, Zsigmond lengyel hercegnek szállított.⁶² A szerelmes herceg később vörös rózsákat és egy rózsakoszorút is vásárolt a kertésztől. A majorságokat természetesen nem kedvtelésből tartották fenn, tulajdonosaiknak nagyon is számított a saját termények, növekmények (állattenyésztés) eladásából és a piaci kiadások megspórolásából származó jövedelem.⁶³

A Buda ostromát ábrázoló rézmetszetekről ismerünk egy „elveszett majorságot” is, ami a rajzokon *mönchs garten*, vagyis barátok kertje néven szerepel (*4. kép*).⁶⁴ Azt sajnos nem tudjuk, mikor létesítették és melyik szerzetesrend tulajdonában volt; leginkább a domonkosoké, a ferenceseké vagy a pálosoké lehetett. Erhard Schön metszetén egy négyzetes alaprajzú, kőkerítéssel körülkerített kertet látunk, benne gyümölcsfákkal és zöldség-, fűszer- vagy virágágyásokkal, a keleti oldalán nagyméretű földszintes gazdasági (?) épülettel. Az ábrázolások mindig a rajzoló saját korának és műveltségének megfelelő kertészeti kialakítást

⁵⁹ Borsa 1943: 53. „So muessen sy im zwayunddreysstigtawsentt ochsen schencken. Item ain wald ligtt bey XII meyllen von ofen, der ist vier meill lanngek vnd es wachsen nur öppffel vnd pirn darjnnen [...]” A gyümölcsöskert ezek szerint 6,4 km-re feküdt Budától.

⁶⁰ Az ingatlanok és a vagyon Pemfflinger örökségéből származhattak (Végh 2006: 192; Kubinyi 2009a: 417–418, 446).

⁶¹ Kubinyi 2009a: 429; Bártfai Szabó 1938: 440; MNL OL DL 21696.

⁶² Horogszegi–Rábai (szerk.) 2005: 36, 39.

⁶³ Kubinyi 1964b: 14.

⁶⁴ Végh 2015: 55; E. Schön: *Buda ostroma*, 1541 (Rózsa 1963: Kat. sz. 1).

4. kép. Majorság ábrázolása Erhard Schön rézmetszetén (1541)
(BTM Kiscelli Múzeum, Metszettár)

mutatnak. Úgy tűnik, hogy a kertet a törökkor végéig használták, mert még 1684-ben is rendezettnek látszik, sőt egy rajzon ezt a területet kis kastélynak („ein kleines Schloss”) nevezték. 1686-ban a közeli török temető már teljesen körülvette a kertet, a ház teteje leégett, a kéménykürtő csonkán állt.⁶⁵ Az épületet és a kertfalakat a város visszafoglalása után nyom nélkül elbontották, ezért helyét ma nehezen lehet meghatározni. Csak annyi tűnik biztosnak, hogy a széles marhahajtó út (fehérvári nagyút, ma Alkotás utca) keleti oldalán állt, a Kis Svábhegy és a Várhegy közötti területen.

A Buda városának vonzáskörzetében lévő falvakhoz kapcsolódóan a középkor folyamán több udvarház is épült, sőt némelyik a hódoltság korai szakaszában tovább működött.⁶⁶ A Hűvösvölgyi és a Budakeszi út találkozásánál, valahol a Pasaréten terült el Kuncz ispán majorja, amelynek elhelyezkedését a történet-

⁶⁵ J. F. Wussin: *Buda ostroma*, 1684 (Rózsa 1963: Kat. sz. 12); L. N. Hallart: *A budai ostrom alaprajza*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 99); *Buda ostroma*, 1598 (Rózsa 1963: Kat. sz. 4); *Buda látképe* (Rózsa 1963: Kat. sz. 2); J. Siebmacher: *Buda ostroma*, 1598–1602 (Rózsa 1963: Kat. sz. 5; 7; 87); W. Dillich: *Buda és Pest látképe nyugatról*, 1600 (Rózsa 1963: Kat. sz. 6); *Buda és Pest látképe* (Rózsa 1963: Kat. sz. 11/f, 116).

⁶⁶ Torma 1980: 258–262.

tudomány a korán elnéptelenedett Nándor falu környékére lokalizálja.⁶⁷ A falu népének földesura Buda alapítása után maga a város volt, de úgy tűnik, hogy Kuncz ispán budai bíró még ennél is többet szeretett volna. A város közelében elterülő völgyben a jó termőföld és a Szent Pál árka (ma Ördögárok) nevű patak vize alkalmas volt kertészeti művelésre, ezért a falu területén majorságot létesített. A fennmaradt oklevelek leírásai alapján a majorság központja egy kőépület volt, amelyet később palotának neveztek. Ezenkívül faépületek, gyümölcsöskert (*ortus, pomerium*), rétek, kaszálók, szántóföldek, forrászitek és folyóvizek, vermek, kőbányák és szőlőskertek tartoztak hozzá. A majorság bizonyára jól jövedelmezett, hiszen a város módos polgárai birtokolták vagy bérelték: Kuncz fia János és unokája Kunczlin ispán, Franciscus Bernardi kereskedő és utódai, Rozgonyi István országbíró, Sibenlinder János bíró, Szilágyi Erzsébet és az esztergomi Szent István prépostság.

A középkori Horhi falu a mai Kamaraerdő területén, illetve attól közvetlenül nyugatra terült el. Legkorábról ismert tulajdonosa Wulving *comes*, budai polgár, kamaraispán volt; lehetséges, hogy az ő udvarházának romjai vannak feltüntetve a 18. századi térképeken.⁶⁸ A birtokközpontot utódai örökölték, így sokáig a Somi család tulajdonolta, majd udvar közeli nemesek: Ákosházi Sárkány Ambrus, Batthyány Benedek és Bakyth Pál vásárolták meg egymástól. A 16. század közepén már a budai Boldogasszony plébánia tulajdonában volt, illetve az 1546-os és 1559-es török defterekben „Korcsolás Péter és a budai papok majorságaként” tartották számon.⁶⁹ A kivetett adó alapján a birtokhoz búzaföldek, kaszálók, kender- és lenföldek tartoztak. A 18. században, feltehetően a középkori udvarház falainak átépítésével Kappel Frigyes pesti gyarmatáru-kereskedő létesített ezen a helyen újra majorságot.⁷⁰

KOLOSTORKERTEK BUDÁN

A Sankt Gallen-i kolostorterv eszményi rajzán minden szükséges növénytermesztési és állattenyésztési haszonkerttípus megtalálható, amire egy nagy létszámú kolostornak szüksége lehetett.⁷¹ A 9. században készült rajzon precízen meghatározták a kertek és ólak sorát és a kertekben természetű növények (gyümölcsfák, zöldségek, gyógynövények) elhelyezkedését. Megfigyelhetőek benne egyes „modern” megoldások is, mint a gyógynövényes kert és a baromfiudvar, illetve a temető és a gyümölcsöskert kombinálása. A kolostorok díszkertjei (*viridarium*)

⁶⁷ Csánki 1906: 690–720; Kubinyi 1971: 214–215; Végh 2015: 55.

⁶⁸ MRT VII. 65–66; Zolnay 1964: 380; Bártfai Szabó 1938: 45, 276, 346. Budaörs térképe, 1778 (MNL OL S.11.-No.1781).

⁶⁹ Káldy-Nagy 1985: 156, 310.

⁷⁰ Holló 2016: 8. Az udvarház és a majorság alapfalai a mai Idősek Otthona területén találhatóak (Vasques térképe, 1837 [BFL XV.16.a.206/57]).

⁷¹ Rapaiics 1940: 12–16, I. tábla; Gombos Z. 1969: 16–22.

5. kép. Majorság kökerítése a domonkosok alatti várlejtőn (BTM Vármúzeum, Fotótár)

a kerengővel övezett belső udvarok voltak, amelyek közepén a legtöbb esetben egy díszes kávájú kút mélyült a földre. A *viridarium*okban színes szirmú virágok, kis-méretű fák, nyírt sövények és keskeny ösvények szolgálták a lelki kikapcsolódást. Mivel a kolostorok önellátó közösségekként működtek, szükségük volt kisebb-nagyobb zöldséges- (*solarium*) és gyümölcsöskertre (*pomarium*), amelyben a szerzetesek és a szolgálok egyaránt dolgozhattak. Tomori Pál például maga kapálta a babot az esztergomi kolostor veteményeskertjében.⁷² A betegápoló rendek és az ispotályt is működtető kolostorok szerzeteseinek fontos „munkaeszközei” lehettek a gyógynövények, amelyeket saját falaikon belül is tudtak termesztetni a gyógynövényes kertben (*herbarium*). A következőkben csak azt a néhány budai kolostort említjük, amelyek kertjeiről írott vagy régészeti adat maradt fenn.⁷³

Az 1247 előtt alapított és néhány évvel később már lakhatóvá építtetett budavári Szent Miklós domonkos kolostor és templom az évszázadok folyamán számos átalakításon esett át.⁷⁴ A kolostor területe kelet felé a várfalig terjedt, a falon kívül a hegy lejtőjén pedig egy nagyméretű majorság terült el. A vár-

⁷² Szerémi 1979: 109.

⁷³ Ezekon kívül közvetett adatok utalnak a budaszentlőrinci pálos kolostor gyümölcsöskertjeire is (a kolostor épületét kutató régész, Bencze Zoltán és a rend történetével foglalkozó Sarbak Gábor szíves szóbeli közlése).

⁷⁴ Spekner 2015: 55–57; Gerő 1960; 1964a: 317–318; Régészeti dokumentáció (BTM Adattár); H. Gyürky 1974: 126–130; 1981: 57–63; 1984: 480; 1994: 130. Gyürky Katalin datálásaival nem minden esetben értünk egyet.

hegyről kezdetben egy lefelé vezető szélesebb kőlépcsőn lehetett megközelíteni ezt a kolostori majorságot, amely lejáratot aztán később lépcsőházzá alakították. A főiskola épülete alatti pince kijárata szintén a majorságba nyílt. A régészeti feltárás során előkerült falak egy legalább négy udvarra osztott kertet mutatnak, amelyeket vastag, támpilléres kőfalak választottak el egymástól (5. kép). Az udvar déli része a templom tömbjétől keletre húzódott, és az itt talált sírok alapján a templom temetőkertje lehetett. Az északi része a kolostorépülettől keletre feküdt, ez utóbbit feltételezhetően három kisebb részre osztották két, támpillér nélküli keskenyebb fallal. Itt lehetett egyrészt a gazdasági udvar a birtokokról beszállított terményeknek, szekereknek, másrészt az istállók a lovaknak, valamint feldolgozó műhelyek, a gyümölcsös és a veteményeskert.

A domonkos testvérek felügyelete alatt álló Nyulak szigeti apácakolostor alapítása óta bőkezű királyi és nemesi adományokban részesült.⁷⁵ Az adományok egy részét építkezésre fordították, amelynek ma is látható nyoma maradt: a régészeti ásatások eredményeiből egy igen nagy kiterjedésű kolostorbirtok képe bontakozott ki. Az itt élő Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perének 1276. évi tanúvallomásai és a Margit-legendák borpincéről, középkertről, gyümölcsöskertről és konyhakertről emlékeztek meg.⁷⁶ A szigeten az apácákat, a zarándokok tömegeit és az ispotály lakóit egy kisebb falu lakossága látta el, amelynek településrészelei 2017 nyarán kerültek elő.⁷⁷ A templomtól délre, a kolostorépület közepén, kerengőtől övezve feküdt a középkert, amelyet a tanúkihallgatási jegyzőkönyvben *viridarium*-nak neveztek. A 15. században a kolostor egyik lakója, a domonkos apáca Ráskai Lea így írt róla: „Ezután futott egy kis mezőcskére, amit most a kolostor közepének hívnak és amit a nővérek nyáron szoktak gondozni.”⁷⁸ A kertben kis bokrokat és gyógynövényeket (szó szerinti fordításban kis fákat és füveket) neveltek.⁷⁹ Margit királylány gyakran „bejött a kertbe, és ott söprögette az ösvényeket és tisztogatta a kertet”. Az apácakolostor egy másik kertjéről egy, a jegyzőkönyvben elbeszélt árvízi történet miatt értesülünk. Amikor a Duna megáradt, a nővérek éppen a falon kívüli veteményeskertben voltak, majd beszaladtak a középső udvarra:

„[...] akkorára nőtt a Duna vize, hogy behatolt az említett udvarba [cselédudvar] s az apácák klastromába, akkor éppen az egyik konyhakertben voltunk, a klastromon kívül [...]. Arra a kérdésre, hol voltak akkor, így felelt: A konyhakertben, a beszélőszoba előtt, ahol dolgozni szoktunk.”⁸⁰

⁷⁵ Kubinyi 1964: 121–122; Feuerné Tóth 1971: 258; Rapaics 1940: 19–23.

⁷⁶ Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 148 (XXI. fejezet).

⁷⁷ A területet kutató régész, Kovács Eszter szíves szóbeli közlése.

⁷⁸ Fraknói (szerk.) 1896: 243; Ráskai 1990: 293–295. „Ennek vtanna futa egy kys mezevcckere – kyt mostan hyvonk clastrom kevezepinek – az jdevben ot myelnek vala sororok nyarban.”

⁷⁹ „Sic, arbores parve et herba, quasi viridarii”. Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 298, 350; Fraknói (szerk.) 1896: 223, 243; Bellus–Szabó (szerk.) 1999, 142 (XIX. fejezet); Ráskai 1990: 293–295.

⁸⁰ Az 1999-es magyar kiadásban konyhakertnek fordították, de az eredeti latin nyelvű tanúkihallgatási jegyzőkönyvben díszkert (*viridarium*) szerepel. Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 128 (XIV).

6. kép. A középkori karmelita kolostor ásatási felmérése a rendház, a temető és a kert részletével

(Geodézia: Viemann Zsolt, Alibán András)

Itt tarthatták a szárnyasokat, amelyek hússal és tojással látták el a lakókat; mert ahogyan azt az egyik apáca tanúvallomásában elbeszélte, a kakasok hajnali kukorékolása behallatszott az alvóhelyiségbe.⁸¹ Egy másik alkalommal azt olvassuk, hogy Margit egy szélvihar idején teli fazekat vitt a kemencéhez, ami a gyümölcsöskertben volt felépítve.⁸² Ezenkívül a jegyzőkönyvben egy Budafelhézízen történt baleset kapcsán is említettek egy udvart vagy konyhakertet (*solarium*), ahová kitétek a házomlás során megsérült, holtak hitt gyermekeket.⁸³

A budavári Keresztelő Szent Jánosról elnevezett ferences templomtól és kolostorépülettől délre eredetileg kis kert vagy gazdasági udvar csatlakozott a rendházhoz, amelyet később beépítettek egy újabb kerengővel és körülötte levő helyiségekkel.⁸⁴ Ebben a kolostorban élt és halt meg 1504-ben Temesvári Pelbárt, aki szentbeszédgyűjteményének a *Pomerium sermonum* (Szentbeszédgyűjtemény gyümölcsöskertje) címet adta, feltehetően Szent Ferenc *Virágoskertjére* utalva (*I Fiorretti di San Francesco*). A rendházzal szemben épült fel a ferences rendi beginák

fejezet), 150 (XXII. fejezet); Fraknoi (szerk.) 1896: 223; Gombos, A. F. 1938: 2507, 2542; Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 704, 374 (Nápolyi legenda). A tanúvallomások nem egyértelműek a kertek meghatározásával kapcsolatban, így a leírásokban némi kavargás tapasztalható (Vadas 2012: 563–566).

⁸¹ Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 95 (VII. fejezet).

⁸² Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 160 (XXVII. fejezet); Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 374.

⁸³ Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 305 (CX. fejezet); Fraknoi (szerk.) 1896: 381; Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 704.

⁸⁴ Altmann 2002: 346, 350.

háza, amelyet Szibilla-háznak hívtak. Thomori Lajos és Bozai Benedek királyi kamarások 1538-ban a tulajdonukban levő szomszéd házat, a hozzá tartozó kerttel és szőlővel együtt a begináknak adományozták. Ez a kert valószínűleg a várfalon kívül, a *suburbium*ban terült el.⁸⁵

A Váralján állt az Irgalmasság Anyjáról elnevezett karmelita kolostor, amelynek északkeleti sarkát, a kolostorhoz tartozó temető egy részét és a kolostorkert egy darabját tárta fel egy régészeti ásatás 2003-ban.⁸⁶ A kolostor középkerkjének csak az északkeleti sarka, illetve az azt körülvevő kerengő fala került elő. A kolostor déli traktusának déli falát idővel meghosszabbították kelet, majd észak felé, amely fal aztán feltételezhetően a templom túloldalán futó patakig terjedt, ez volt a temetőkert. A temető keleti kőfal előtt pedig egy kapuépítmény alapozását tártuk fel. A temetőkerthez egy későbbi időpontban dél felé nagyobb területet, egy kertet csatoltak, amelyet szintén kőfal vett körül. Erről azt feltételezzük, hogy egyfajta majorsággként üzemelhetett, gyümölcsöskert, konyhakert és állatok tartására alkalmas gazdasági udvar is lehetett benne (6. kép).

* * *

Nem várt utat jártunk be a tanulmány írása során. Lényegében a zöldség-gyümölcs termesztéstől eljutottunk a városok jogi határait meghatározó fogalmakig. Az antik és a középkori városok infrastruktúrájának szerves részét képezte a határaik védelmére épített kőfalak és kapuk rendszere. Visszatekintve valójában nem csoda, hogy a belső (védendő) és külső (védelmi) övezet elhatárolása mindkét korszakban hasonló építészeti formákat és viselkedési normákat eredményezett. A határsávok (*pomerium*) azonban nem voltak állandóan ostrom alatt, néha évszázadok is elteltek két komolyabb támadás között. A védelmi célokra szabadon hagyott területen ezért a város valószínűleg engedélyezte, hogy az itt területet birtokló polgárok könnyen elbontható falakat húzzanak fel rájuk, és a gyümölcsöskertek falai pontosan ilyenek voltak. A középkori kertépítészeti szabályok és szokások szintén antik hagyományokat követtek. A római kori lakóházak belső középkerkje, aminek centrumában kis vízmedence volt, feltűnik a kolostorok belső udvaraiban díszkert vagy gyógynövénykert formájában. A medence helyét ebben az időszakban már a praktikusság jegyében egy kút veszi át, ám a terület ugyanúgy a szépség szemlélésének lehetőségét nyújtotta az ott lakók számára, és a lelki kikapcsolódást szolgálta. A középkori kertek kialakítása tehát archaikusabb, mint azt elsőre gondolnánk. A hagyományok átvétele és a funkcionalitás egyaránt szerephez jutott bennük, többnyire anélkül, hogy ennek bármelyik korabeli kerttervező polgár vagy apát, illetve kertész tudatában lett volna.

⁸⁵ Végh 2006: 61–63; 2008: 197–198 (751. sz.).

⁸⁶ Benda 2003: 142.

FORRÁSOK

- Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum (BTM KM)
Lanfronconi-gyűjtemény (L).
Metszettár (M).
- Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum (BTM)
Fotótár (F).
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM)
Térképtár (T).
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).
Diplomatikai Levéltár (DL).
Térképtár (S).
- Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)
Wiener Hofkriegsrat (WHKR).
- Bártfai Szabó László 1938: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest.
- Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna (szerk.) 1999: *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Budapest.
- Blazovich László (szerk.) 2001: *Buda város jogkönyve*. I–II. Szeged.
- Blazovich László – Schmidt József (szerk.) 2011: *A Sváb tükrök*. Szeged.
- Dernschwam, Hans 1984: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. (Szerk. Tardy Lajos.) (Bibliotheca Historica.) Budapest.
- Fraknoi Vilmos (szerk.) 1896: *Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis*. I. Budapest.
- Heltai Gáspár 1981: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. (S. a. r. Kulcsár Margit.) Budapest.
- Horogszegi Zoltán – Rábai Krisztina (szerk.) 2005: *Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból*. Budapest.
- Justinianus 1939: *Justinianus császár institúciói négy könyvben*. (Ford. ifj. Mészöly Gedeon.) Budapest.
- Kemény Lajos 1889: Buda város árszabása II. Lajos korában (1522). *Történelmi Tár* (12.) 2. 372–384.
- Klaniczay, Gábor – Csepregi, Ildikó – Péterfi, Bence (eds) 2018: *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria – The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. Budapest.
- Oláh Miklós 1985: *Hungária*. (Szerk. Szigethy Gábor, ford. Németh Béla.) Budapest.
- Radvánszky Béla 1879: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. III. Budapest.
- Ráskai Lea 1990: *Szent Margit élete 1510*. (A bevezetőt írta P. Balázs János.) (Régi magyar kódexek 10.) Budapest.
- Repgow, Eike von 2005: *A Szász tükrök*. (Szerk. Blazovich László – Schmidt József.) Szeged.

- Szakály Ferenc – Szűcs Jenő (szerk.) 2005: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest.
- Szerémi György 1979: *Magyarország romlásáról*. (Szerk. Székely György, ford. Erdélyi László – Juhász László.) Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Altmann Julianna 2002: A budavári ferences kolostor. *Műemlékvédelem* (46.) 6. 345–350.
- Arany Krisztina 2007: Siker és kudarc. Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1427) alatt. *Századok* (141.) 4. 943–966.
- B. Nyékhelyi Dorottya 2003: *Középkori kúttelel a budavári Szent György téren*. Budapest.
- Benda Judit 2003: Előzetes jelentés a budai, középkori karmelita kolostor feltárásáról. *Budapest Régiségei* (37.) 137–150.
- Benda Judit – Hable Tibor 2006: Budapest II. Medve utca 25–29. In: Kisfaludi Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Budapest, 194–195.
- Benda Judit 2013: Malmok, pékek és kenyérszékek a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (38.) 7–30.
- Benda Judit 2016: Marhakereskedelem és mézszárszékek a későközépkori Budán, Pesten, Óbudán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (41.) 7–40.
- Benda Judit 2019: Budapest, I. kerület, Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. (Hrsz. 14049/2). *Aquincumi Füzetek* (22.) (Megjelenés alatt.)
- Bogdán István 1978: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Budapest.
- Borsa Béla 1943: Reneszánszkori ünnepek Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (10.) 13–53.
- Brósz Róbert – Pólay Elemér 1986: *Római jog*. Budapest.
- Csánki Dezső 1906: Kuncz ispán majora Budán. *Századok* (40.) 8. 685–725.
- Feuerné Tóth Rózsa 1971: A margitszigeti domonkos kolostor. *Budapest Régiségei* (22.) 245–269.
- Gál Éva 1971: A budai hegyvidék újkori beépülésének kezdetei. *Történelmi Szemle* (20.) 3–4. 515–538.
- Garády Sándor 1943: Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásításokról. *Budapest Régiségei* (13.) 401–438.
- Gárdonyi Albert 1934: A Krisztinaváros településtörténete. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (3.) 25–46.
- Gárdonyi Albert 1945: A középkori Buda határai. *Budapest Régiségei* (14.) 379–395.
- Gerő Győző 1960: *Régészeti dokumentáció*. (Kézirat, BTM Adattár.)
- Gerő Győző 1964a: I. ker. Domonkos templom alatti várlejtő (Julianus szobor alatt). A Budapesti Történelmi Múzeum leletmentései és ásításai 1960–1961-ben. *Budapest Régiségei* (21.) 317–318.
- Gerő Győző 1964b: Adatok a budavári Szent Mihály kápolna topográfiájához. *Budapest Régiségei* (21.) 389–393.

- Gombos, A. Franciscus 1938: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*. Budapest.
- Gombos Zoltán 1969: *Budavári kertek*. Budapest.
- Gyuricza Anna 2001: Budapest, I. Lovas utcai parkoló. *Régészeti Füzetek* (51.) 174–175.
- H. Gyürky, Katalin 1981: *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*. Budapest.
- H. Gyürky Katalin 1984: Domonkosok alatti várlejtő. *Budapest Régiségei* (25.) 480.
- H. Gyürky Katalin 1994: A domonkos rend középkori kolostorai Budán. In: Haris Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest, 121–135.
- Holló Szilvia Andrea 2016: Kappel majorjától a városi szegényházig. *Budapest* (39.) 4. 8–9.
- Káldy-Nagy Gyula 1985: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai*. Budapest.
- Kovács Péter 2010: A pomerium régészete. In: Kovács Péter – Szabó Ádám (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica II*. Pécs, 129–142.
- Kubinyi András 1964a: Budafelhívíz topográfiája és gazdasági fejlődése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (16.) 85–180.
- Kubinyi, András 1964b: L'agriculture à Buda et à Pest à la rencontre du XVe et du XVIe siècle. *Agrártörténeti Szemle* (6.) Suppl. 1–21.
- Kubinyi András 1971: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összekötéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levéltári Közlemények* (42.) 2. 203–269.
- Kubinyi András 1975: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich László – Kosáry Domonkos (szerk.): *Budapest története*. II. *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest, 7–240.
- Kubinyi András 2005: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály Ferenc – Szűcs Jenő (szerk.): *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest, 11–33.
- Kubinyi András 2009a: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán (Gallinzer Lénárt számadáskönyve 1525-ből). In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. I. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) Budapest, 407–447.
- Kubinyi András 2009b: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. I. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) Budapest, 705–741.
- Marzio, Galeotto 1977: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*. (Ford. Kardos Tibor.) Budapest.
- Meckseper, Cord 2011: *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter*. Frankfurt.
- MRT VII: Lovag Zsuzsa – Dinnyés István – Kóvári Klára – Tettamanti Sarolta: *Magyarország Régészeti Topográfiája VII. Budai és szentendrei járás*. Budapest, 1986.
- Ormos Imre 1967: *A kerttervezés története és gyakorlata*. Budapest.
- P. Erményi Magdolna 1985: Gyümölcsfajok és fajták a XVI. és XVII. században Magyarországon. (Forrás és adatközlés). *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (11.) 79–121.
- Rapaics Raymund 1940: *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*. Budapest.
- Rózsa György 1963: *Budapest régi látképei*. Budapest.

- Sordi, Marta 2002: *Scritti di storia romana*. Milano.
- Spekner Enikő 2015: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. Budapest.
- Szende Katalin 2002: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi harmincados (+1493). *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* (9.) 1–3. 29–59.
- Takáts Sándor 1961: A sáfrányoskert. In: Benda Kálmán (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. Budapest, 405–407.
- Terei György – Takács Ágoston 2019: Feltárás a Budapest I. Táncsics M. u. 9. sz. telken, az Erdélyi bástya területén. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Folyóirata* (22.) 1–2. 139–143.
- Torma István 1980: Az érdi Kutyavár. *Studia Comitatus* (9.) 251–266.
- Vadas András 2012: A nyulak-szigeti apácakolostor és a Duna. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, 561–572.
- Végh András 1997: A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. *Budapest Régiségei* (31.) 295–312.
- Végh András 2003: A Szent György utca 4–10. számú telkek régészeti ásatása. Előzetes jelentés. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (31.) 167–191.
- Végh András 2006: *Buda város középkori helyrajza I.* Budapest.
- Végh András 2008: *Buda város középkori helyrajza II.* Budapest.
- Végh András 2015: *Buda I. kötet, 1686-ig*. Budapest.
- Zlinszky János 1995: *A tizenkéttáblás törvény töredékei*. Miskolc.
- Zolnay László 1964: A középkori budavári Szent László- és Szent Mihály-kápolna. Adatok a Nagyboldogasszony-templom déli oldalkápolnáinak történetéhez. *Budapest Régiségei* (21.) 375–389.

Kolláth Ágnes – Skorka Renáta

Középkori fehérvári polgárok mezőgazdasági ingatlanai a város határán belül és kívül*

A középkori városi polgár alapvető ismervének tekinthetjük, hogy városa területén, lehetőség szerint a belvárosban, ingatlantulajdonnal rendelkezett. A polgári ingatlanok alatt elsősorban lakóházakat, különböző műhelyeket és üzlethelyiségeket, boltokat, kalmárüzleteket, árusítóbódékat, patikákat, mészárszékeket értünk, amelyek írott forrásokból való kigyűjtése, régészeti feltárások általi rekonstrukciója, a város szerkezetében elfoglalt helyének topográfiai vizsgálata érthető okokból áll a várostörténeti kutatások homlokterében. A polgárok kezén lévő városi ingatlanok feltérképezése hozzájárul a lakosság vagyoni helyzetének feltáráshoz, s az így nyert adatok alapján komoly következtetéseket vonhatunk le a település gazdasági súlyára, erejére vonatkozóan is. A polgári ingatlan-tulajdonjog azonban gyakorta túlnyúlt a belvároson, alkalmanként még a város, sőt a megye határain is túlra. Igaz, ezek a birtokok már a legkritkább esetben szolgálták a lakhatás, az árusítás, a kézművesipar gyakorlásának helyszínéeként. A kérdéses szántók, legelők, erdők, szőlők sokkal inkább a mezőgazdasági művelés irányába mozdítják el a városi polgárság tevékenységi körének és gazdasági bázisának vizsgálati lehetőségeit. Az alábbiakban a középkori Magyar Királyság egyik legkorábban kialakult, s koronázóvárosi státusza miatt leginkább egyedi városának lakói esetében tesszük vizsgálat tárgyává ezeket a mezőgazdasági jellegű birtokokat. Kiindulópontnak a város területéhez tartozó mezőgazdasági földeket tekintjük, majd a középkori Fehérvár határain átlépve a fehérvári polgárok kezén lévő Fejér megyei birtokokat gyűjtjük össze, illetve a szomszéd megyék közül a jelen esetben legjelentősebbnek mondható Somogy megyei birtokokat emeljük ki. Munkánkban fokozott figyelmet fordítunk a szőlőültetvényekre és azok hozadékára, a borra, amely mind áru-, mind fogyasztási cikként jelentős szerepet töltött be a fehérvári polgárok életében. Fehérvár középkori írott forrásanyagának nagymérvű török kori pusztulása indokoltá teszi, hogy a kutatás során lehetőségeink szerint később keletkezett forrásokra, illetve régészeti leletekre is támaszkodjunk.

* Mindkét szerző tagja a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoportnak (LP2015-4/2015). Kolláth Ágnes kutatása a BTK Régészeti Intézetében, az Árpád-ház Program „Székesfehérvár és környéke középkori és kora újkori régészeti topográfiája” című projekt, míg Skorka Renátaé a Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézetben, az Árpád-ház Program „Székesfehérvár története II.” című projekt keretében készült.

A Bakony keleti és a Vértes nyugati lábaitól délre elterülő, Fehérvárt övező síkság valószínűleg már a középkorban is alkalmasnak bizonyult a mezőgazdasági művelésre, így Bél Mátyás Fejér megyét bemutató leírása nem csupán a 17–18. századi állapotokat tükrözheti, hanem a hódoltság előtti helyzetre is következtethetünk belőle. A tudós a fehérvári síkság szántóföldjeit méltatva megjegyzi, jobb búza sehol sem terem, mint ott.¹ A talaj termékenységét műve másik fejezetében is hangsúlyozza, mondván, a búzából, rozsból és más gabonafélékből kedvező időjárás esetén olyan bőséggel terem itt, hogy a terület az országrész magtárának is beillik.² A fehérvári síkság búzájából őrölt liszt Bél szerint különösen zsemlyesítésre volt alkalmas („pani similaceo miximopere idoneum”) – ez pedig olyan adat, amely egészen biztosan érvényes az általunk vizsgált időszakra is.³ Ismert ugyanis, hogy a középkori Fehérvár Sziget városrészehez kötődő zsemlyesítőkről külön utcát neveztek el, mely *Semlyesythewlcza* alakban 1484-ben bukkan fel a forrásokban.⁴ A középkorban a „zsemlye” kifejezés elsősorban nem a termék méretét jelölte, a név egy, a legfinomabb búzalisztból készült pékárutípust takart.⁵ Bél ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy a művelésre alkalmas föld Fehérvár körül igen csekély, hiszen a várostól nyugatra nagy kiterjedésű mocsár terül el.⁶ A Bakonyból eredő Galya patak és a Sárvíz folyó által folytonosan táplált mocsárral, illetőleg ingovánnyal, amely a város természetes védelmét szolgálta, egyébiránt már a középkor századaiban is számolhatunk. A síkság keleti felén emelkedtek a szőlőművelésre alkalmas dombok. Az itt termesztett szőlő, Bél szavaival élve, kevésbé erős, inkább ízletes bort („quae vinum gignit gustu meliore, quam virtute”) adott, amely a fehérvári pincékben csak igen rövid ideig volt eltartható, ezért – fejtegeti tovább Bél – aki igazán jóízű vagy eltartható bort akar fogyasztani, annak azt máshonnan kell beszereznie.⁷

Fehérvár középkori forrásanyaga 1543-at követően, amikor a török elfoglalta a várost, szinte teljes egészében elpusztult. Ennek ellenére rendelkezésünkre áll két olyan, az 1249. évhez kötődő oklevél töredéke, amelyeket a tatártámadás tanulságait levonó, ennek kapcsán a külváros lakosságát a *castrum* területére telepítő IV. Béla király adott ki. A kérdéses dokumentumokban az uralkodó elhatárolta egymástól azokat a földeket, amelyek a fehérvári káptalant, illetve a várost illették meg.⁸ Létezik még egy olyan Árpád-kori dokumentum, amely egy, Fehérvár tőzsomszédságában 1298-ban eladományozott település határai között Fehérvár város keleti határát is felsorolja.⁹ Ha az ezekben az okiratokban

¹ Bél 2017: 113. Bél Mátyás szövegének magyar nyelvű fordítása: Prokopp 1977.

² Bél 2017: 43.

³ Bél 2017: 43.

⁴ Csánki 1897: 310.

⁵ Benda 2013: 17.

⁶ Bél 2017: 113.

⁷ Bél 2017: 43.

⁸ Zsoldos–Thoroczkay–Kiss 2016: 162.

⁹ Györffy 1987: 397; Zsoldos–Thoroczkay–Kiss 2016: 231–233.

szereplő,¹⁰ a mai napig azonosítható települések (többek között Iszkaszentgyörgy, Nyék, Börgönd, Sárkeresztes, Szabadbattyán) földrajzi fekvését figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a középkori Fehérvár városához tartozó területek észak–déli irányban a belvárostól számítva egy legfeljebb tíz kilométeres körzetbe terjedhettek ki, keleti irányban ennek felével, nyugati irányban viszont feltevéseink szerint inkább e kettő közötti adattal számolhatunk. Itt jegyezzük meg, hogy ezek alapján úgy tűnik, a középkori Fehérvár keleti határa nagyjából egybeesett a mai Székesfehérvár keleti városhatárával. Ezek szerint tehát a város középkori határain belül bizonyosan beszélhetünk a fentebb taglalt, Bél által fehérvári síkságnak nevezett terület valamennyi típusáról, azaz megtalálható volt a mocsár, a szőlőművelésre alkalmas lejtők és a jó minőségű termőföld is. Ez utóbbit elsősorban a várostól északra, északkeletre eső területeken feltételezhetjük, valószínűleg nem túlzottan nagy kiterjedésben, mivel a településszerkezetileg Fehérvárhoz tartozó, a belvárostól nyugati–délnyugati irányban fekvő településrész, Szentkirályföldre kapcsán egy 1272-ben V. István által kiállított kiváltságlevél arról tudósít, hogy az itt élőknek sem szántók, sem erdők, sem más mezőgazdaságilag hasznosítható területek nem álltak a rendelkezésére.¹¹ Egyébiránt éppen Szentkirályföldre esetében igazolható az imént említett mocsaras részek hasznosításának lehetősége, ami ugyan nem mezőgazdasági jellegű, mégis fontos megemlíteni, mivel kivételes utalásnak tekinthető. 1416-ból maradt fenn adat egyrészt arra, hogy a mocsárvilág nádasának aratására természetszerűleg télvíz idején, februárban került sor, másrészt, hogy a különböző ipari jellegű tevékenységek számára nélkülözhetetlen nyersanyagért komoly versengés folyt a szentkirályföldei keresztetek, illetve a fehérvári káptalan Ingovány városrészben élő jobbágyai között.¹²

A Pozsony város jogrendszerét elemző Király János megfogalmazása szerint a pozsonyi polgárok a középkori joggyakorlat szerint a városuk határain belül lévő közös ingatlanokon (legelőn, erdőn) is rendelkeztek használati joggal.¹³ E jelenségre a fehérvári polgárok esetében talán a gyér forrásadottságnak betudhatóan nem találunk példát, akad azonban néhány adat, amely arra utal, hogy egyes fehérvári polgárok háztelkeinek igen jellegzetes tartozéka volt. 1388-ban Kamarás Ferenc fehérvári polgár felesége nem csupán belvárosi háztelekrészét („portionem suam in quodam fundo curie”) adta át nővéreinek és sógorának, de Fehérvár város határain belül („intra ambitum metalem civitatis Albensis”) fekvő szántóföldjeit („terris arabilibus”) is, amelyek, mint kiderül, az említett házhelyrészhez tartoznak („ad ipsam portionem suam spectantibus”).¹⁴ 1446-ban ugyancsak a belváros két szomszédos utcájában lakó fehérvári polgárcsalád, Nyíri Péter esküdt és felesége, valamint Miklós szabó és felesége házat cserélt. Az önmagá-

¹⁰ A forrás kiadása legújabban: SzOL 63–65.

¹¹ A forrást kiadta: Károly 1898: 660–661; a forrás Szentkirályföldre vonatkozó állítását némileg árnyalja Ribí 2019: 373–384.

¹² Ribí 2019: 379.

¹³ Király 1894: 115.

¹⁴ SzOL 80.

ban is figyelemre méltó esetet, melynek részletes ismertetése túlmutatna jelen tanulmány keretein, tovább árnyalja, hogy az ingatlancsere alkalmával gazdát cseréltek a város határában fekvő szántóföldjeik („terris arabilibus intra metas dicte civitatis nostre”) is, mivel azok az említett házhelyekhez tartoztak („ad dictum fundum curiae deservientibus”).¹⁵ Mindez azt jelenti, hogy a város határán belül lévő, mezőgazdasági művelés alatt álló telek, illetőleg földterület valójában nem a polgár személyéhez kötődött, hanem belvárosi lakóingatlanához tartozott. Ennek tudható be, hogy az ingatlan-adásvétel, illetőleg -csere alkalmával a belső és a külső telkeket összetartozóként kezelték, vagyis azok együtt cseréltek gazdát. Feltevésünket erősíti két további adásvételi szerződés, amelyek egy másik, belvárosi lakóházhoz kapcsolódnak. A kérdéses ingatlant előbb 1471-ben adta el Csere Bálint és felesége, majd 1478-ban Kálmáncsehi János polgár újra értékesítette. Az okiratok megfogalmazása szerint a ház, mindkét alkalommal, minden hasznával és tartozékával, fa és kő épületeivel, valamint a város határain belül fekvő („intra limites dicte civitatis nostre”), a szokás és törvény szerint a házhoz tartozó („ad prescriptam domum rite et legitime spectantibus et pertinere debentibus”) szántóföldjeivel együtt került az új tulajdonosához.¹⁶

Fehérvár belvárosában tehát számos példa mutatható ki azzal kapcsolatban, hogy az ott lévő telkeknek a város határában tartozékai voltak. Úgy tűnik azonban, hogy a külvárosban lévő házhelyek nem rendelkeztek ilyen jellegű külső birtokkal, legalábbis erre utal egy 1538. évi dokumentum, amelyben egy, a falakon kívül (*extra muros*) eső, tehát nem belvárosi kőház tulajdonjoga két fehérvári polgár között gazdát cserélt, s noha a háznak vannak régtől fogva haszonvételei és tartozékai, ezek között a szántóföldet nem sorolják fel.¹⁷ Fehérvár Sziget nevű városrészében (*in vico Zygethwilcha*) sem tekintették a város határában lévő szántóföldet azon házhely tartozékának, amellyel 1394-ben, egy birtokcsere kapcsán találkozunk.¹⁸ Ha helytálló a feltételezésünk, miszerint nem a sokat emlegetett forráspusztulás magyarázza azt, hogy a külvárosban nem tudunk példát mondani a városon belüli külső és belső telkek fentebb ismertetett módon történő összekapcsolódására, akkor más indokkal kell szolgálnunk. A *castrum* – amely Fehérvár településhalmaza esetében bizonyíthatóan a legkorábban benépesült településmagnak tekinthető¹⁹ – házhelyeinek tulajdonosai még a település várossá válása idején, az 1249 táján a váraljából (*suburbium*) a várba történő betelepítésük alkalmával részesülhettek a környező mezőgazdasági művelésre alkalmas területekből. Ekkor, a feltelepítéssel minden bizonnyal együtt járó várbeli telekosztás része lehetett annak a rendszernek, melyben a várbeli telektulajdonosok évenkénti újraosztással juthattak hozzá a város határán belül fekvő mezőgazdasági jellegű ingatlanok használatához. Mint láthattuk, egyes belvárosi házhelyek

¹⁵ SzOL 97.

¹⁶ SzOL 109, 112.

¹⁷ SzOL 137.

¹⁸ MNL OL DL 7510 (ZsO I. 3308. sz.).

¹⁹ Zsoldos–Thoroczky–Kiss 2016: 214.

külső tartozékaiként a szántóföldek a középkorban szinte mindvégig kimutathatók Fehérváron, a kérdés csupán az, hogy vajon még a 14., illetve a 15. században is évenként osztották-e újra ezeket a külsőségeket, vagy a legelőkelőbb belvárosi házhelyek tartozékaiként egy idő után ezek rögzültek. Talán az utóbbi ellen szól, hogy azokat a birtokokat, amelyek tulajdonlása állandóvá vált, az ingatlan eladásakor rendszerint fekvésük alapján határozták meg, vagyis lehetőség szerint megjelölték a városrészt, az utcát, a dűlőt, illetőleg a szomszéd tulajdonosokat, a fehérvári szántóföldek esetében azonban ezzel sohasem találkozunk. Ennek megfelelően nem zárhatjuk ki, hogy az adásvételi szerződésekben szereplő, utcák és/vagy szomszédok által mindig pontosan meghatározott belvárosi házhelyek mellett tartozékként feltüntetett szántóföldeket azért nem lokalizálják pontosan az okiratban, mert azok fekvése gyakorta változhatott, vagyis még a 14. és a 15. században is évről évre újraoszthatták azokat.²⁰

Az eddig említett fehérvári szántóföldek nyilvánvalóan a Bél Mátyás által „fehérvári síkságnak” nevezett régió gabonanövények termesztésére kiválóan alkalmas földterületen keresendő. Nem szabad azonban elfeledkeznünk a síkság keleti oldalán emelkedő dombokról, a Velencei-dombság legszélső nyúlványairól sem, amelyek, mint fentebb már utaltunk rá, a szőlőművelésre kínáltak lehetőséget. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a szőlőművelés ugyan jellegét tekintve az agráriumba tartozik, a bortermelés ugyanakkor, mint a középkor egyik legpiacképesebb terméke, a „városi ipar” részét képezte.²¹ A fehérvári polgárok tulajdonába szőlőművelésre alkalmas terület V. István király feleségének, Erzsébet királynénak a jóvoltából került, aki a várostól keletre fekvő Novaj (*Noé*) földjének legnyugatibb részét, amely a város 1249-ben megállapított határain belülre esett, a polgároknak adományozta.²² Novaj fennmaradó részének 1298. évi határjárásából megtudhatjuk, hogy ezt a fehérvári városrészt ekkor már Újfalú (*Nova villa*) névvel illették, és a fehérvári polgárok szőlői itt terültek el.²³ Ezen a területen, amely magába foglalta a jelenkori Székesfehérvár legkeletibb külvárosait alkotó Öreghegyet és Ráchegyet, összpontosult a város szőlőtermelésének túlnyomó része egészen a 19. századi filoxeravészig – amikor aztán a gazdák kénytelenek voltak betelepíteni a kártevő számára kevésbé élhető, a település déli–délnyugati oldalán húzódó homokdombokat is.²⁴

Leíró jellegű forrás a Fehérvár határán belül folyó szőlőgazdálkodásról csak a kora újkorból maradt fenn. Evlia Cselebi török utazó, aki 1664-ben látogatott el az 1543 óta oszmán uralom alatt álló városba, megemlékezett a szőlőskerteknek az északi külvárostól keletre „egy ágyúlövésre való távolságáról”, és arról, hogy a lakóknak emiatt nagy gondot okozott a szükséges munkák elvég-

²⁰ 14–15. századi újraosztásokra más városokban is találunk példát. Sopron esetében: Házi 1958: 25–26. Sátoraljaújhely esetében: Tringli 2011: 32. Pozsony esetében: Weisz 2019: 355.

²¹ Szende 2004: 78.

²² Györffy 1987: 397; Zsoldos–Thoroczkay–Kiss 2016: 231–233.

²³ Györffy 1987: 232.

²⁴ Csurgai Horváth 2006: 173–183.

zése, mivel a környéken portyázó ellenség gyakran tört rájuk. Védelmükre (és egyben a városi védműrendszer legkülső elemeiként) Kara Murteza budai pasa, majd Hadzsi Musztafa fehérvári szandzsákbég egy-egy tornyot építtetett.²⁵ Ez a kora újkori forrás jól mutatja, hogy bár a szőlőtermesztés szempontjából a fehérváriak lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak, az egyébként a hódoltság alatt teljesen kicserélődött lakosság, vállalva az állandó fenyegetettséget, tovább folytatta az erődített településtől széles, ingoványos sávval elválasztott dombok művelését. Bár Evliánál csak az itt termesztett húszféle szőlő finom ízéről olvashatunk, tekintettel arra, hogy beszámolója alapján a lakosság többsége délszláv, egy részük ráadásul keresztény volt, igen valószínű, hogy bortermeléssel is foglalkoztak.²⁶

Az újkori leírásból való visszakövetkeztetés mellett kísérletet tehetünk arra is, hogy a legújabb régészeti eredmények segítségével hívásával gazdagítsuk a fehérvári szőlőművelésre vonatkozó ismereteinket. Ezek a régészeti adatok arra utalnak, hogy a város keleti peremén elterülő magaslatok a múltban kizárólag erre a speciális művelési ágra lehettek alkalmasak. A területet a forrásvizek hiánya és az alacsony talajvízszint jellemezte. Valószínűleg ennek tudható be, hogy – legalábbis jelen ismereteink szerint – egy lelőhelyekben meglehetősen szegény térségről van szó, és a feltárt régészeti leletek is elsődlegesen a településrész határain, a dombokat megkerülő – részben ideiglenes – vízfolyások mentén csoportosulnak. A mai Öreghegytől nyugatra, a jelenlegi Aszalvölgyi-árok mentén, a Fiskális–Pozsonyi–Túrózásaki utak kereszteződésénél tártak fel egy jelentősebb, több korszakos lelőhelyet. Itt a legkorábbi leletek a bronzkorból (Kr. e. 3000–1200 körül) származtak, de előkerültek kelta és római kori (Kr. e. 450–Kr. u. 400 körül) tárgyak is. A legjelentősebbnek a megelőző feltárások során a korai avar periódus (Kr. u. 6–7. század) bizonyult, amely időszakból egy árkokkal körülkerített temető hetvennyolc sírját tárták fel.²⁷ Árpád-kori kerámiát csak a terepbejárások során gyűjtöttek, a területen folytatott ásások egy nagyobb méretű, késő középkori épület – vélhetően állattartás céljára szolgáló hodály – és egy kora újkori, árkokból, ülepítő gödrökből álló derítőrendszer részletét hozták napvilágra. Utóbbi leginkább ipari tevékenységre utalhat, erre vonatkozóan azonban nem sikerült pontosabb információt nyerni.²⁸

²⁵ Evlia 1908: 48–49. Ezek közül az egyik helyén később Szent Donát kápolnája állt, mely a II. világháborúban megsemmisült, majd az 1990-es években újjáépítették. E munkálatok kapcsán Siklósi Gyula sikeresen feltárta a török őrtorony maradványait (Terei et al. 2011: 95, további szakirodalommal, illetve 77. ábra).

²⁶ Evlia 1908: 48.

²⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/72937> – utolsó letöltés: 2019. október 15.

²⁸ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/72937> – utolsó letöltés: 2019. október 15.

Ugyancsak az Aszalvölgyi-árok mentén, valamivel délebbre, az egykori Makarenkó utcában²⁹ egy magányos honfoglalás kori sír került elő 1977-ben, közműfektetési munkálatok során.³⁰ Az Öreghegytől keletre, a ma Csúcsos-hegynek nevezett kiemelkedés körül az 1980-as évek terepbejárásai során késő középkori kerámiát gyűjtöttek.³¹ Még keletebbre, a mai Kisfalud nyugati határában, egy mára teljesen feltöltődött patakmeder mellett egy többperiódusú Árpád-kori település, valószínűleg a fentebb az 1298. évi határjárás kapcsán említett Novaj (*Noé*) birtok egy részletét tárták fel, amelynek külső kerítőárka a mai városhatártól (amely körülbelül a középkori fehérvári szőlőhegy egykori határával azonos) mintegy négy-ötyszáz méterre húzódott.³² Az Öreghegytől északra és délre legközelebb csaknem kétkilométeres távolságban található azonosított lelőhelyek, ennek oka azonban valószínűleg nem az egykori lakatlanságban, hanem sokkal inkább az adott környékek intenzív modern kori ipari hasznosításában keresendő.

Az Öreghegyen végzett régészeti munkák, illetve megfigyelések mindaddig csak késő középkori és kora újkori jelenségeket hoztak felszínre. A fentebb említett török őrtornyon kívül előkerültek sziklába mélyített tárolóvermek, illetve olyan árkok részletei, amelyek valószínűleg a csapadék elvezetését és összegyűjtését szolgálták.³³ A szőlő feldolgozásához közvetlenül kapcsolódó régészeti források tehát egyelőre nem köthetők ehhez a területhez. Az erre utaló leleteket a középkori Fehérvár más városrészeiből adatolhatjuk. Ezek közül a legfontosabbat egy, a középkori város Sziget elnevezésű külvárosának területén fekvő, de a kora újkori városfal közvetlen szomszédságában lévő telken, a Palotai út 5. szám alatt feltárt, késő török kori tárolóverem betöltése szolgáltatta. Az objektumban az archaeobotanikai elemzés alapján árpa, búza, köles, fekete bodza és a megművelt területekre jellemző gyomnövények (fehér libatop, héla zab) mellett tizenöt darab, kétfajta bortermő szőlőhöz tartozó mag került elő, ami egyértelmű bizonyítéka a művelési ág 17. századi jelenlétének.³⁴ Ennél korábbi időszak bortermelésére utalnak a mai belváros műemléki és régészeti kutatásai során vizsgált, középkori eredetű pincék, amelyek egyik legfontosabb funkciója a polgárok borkészletének a tárolása volt. Ezek legjobban a Hiemer–Font–Caraffa-tömbben (Jókai utca 1–3.; Oskola utca 2–4.), illetve az Arany János utca 13. és az Oskola utca 6. szám alatt található házaknál maradtak meg. Utóbbi esetében a borkiméréssel feltételelesen összefüggésbe hozható, gótikus ülőfülkék maradványait is sikerült megtalálni.³⁵

²⁹ Ma Németh László utca, illetve Katona József utca, amelyeket csak a rendszerváltás utáni névváltáskor választottak el egymástól. A leletmentési dokumentáció hiányosságai miatt nem dönthető el, hogy a sír pontosan hol került elő.

³⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/72921> – utolsó letöltés: 2019. október 15.

³¹ Mesterházy 2017: 92.

³² Mesterházy 2017: 116, 1. ábra.

³³ Prander 2018: 171.

³⁴ P. Hartványi–Nováki–Patay 1968: 60.

³⁵ Entz (szerk.) 2009: 169–173, 198, 239, további szakirodalommal.

1. térkép. Régészeti lelőhelyek a székesfehérvári szőlőhegyen és környékén

(Források: Google Earth Pro; Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis. Készítette: Kolláth Ágnes)

A kora újkori írott forráson és a régészeti leleteken kívül néhány középkori irat is rendelkezésünkre áll, amelyek a Fehérvár városhoz tartozó szőlőhegyre utalnak. 1511-ben Kalmár Dénes fehérvári lakos – akiről feltételezhetjük, hogy a város polgára volt, mivel tudjuk róla, hogy valamikor 1516 és 1526 között a település bírói tisztségét viselte – elcserélte szőlőjét, amelyet Fehérvár város előhegyén („in promontorio dicte civitatis Albe Regalis”) bírt, egy belvárosi ház felére a budai illetőségű Fekete Mendel zsidóval.³⁶ A szőlő kapcsán – ellentétben a korábban emlegetett szántóföldekkel – meghatározzák nem csupán annak helyét, de azt is, ki volt a szőlő korábbi tulajdonosa, továbbá hogy északról az *Esewtha* elnevezésű közút (*via publica*) határolta, míg délről egy másik fehérvári lakos szőlője.³⁷ Fehérvár város előhegye egy másik szőlő kapcsán is feltűnt éppen az előbb említett Kalmár Dénes bíróságának idején, amikor Talci András egykori fehérvári esküdt özvegye, Margit, illetőleg a fehérvári polgár, Filep Ferenc felesége, Veronika közötti pereskedésről olvashatunk.³⁸ A viszály tárgyát egy szőlő képezte, amely az előzőhöz hasonlóan a város előhegyén („in promontorio dicte

³⁶ Magy–zsid. oklt. IX. 68–69.

³⁷ MNL OL DF 106 083 (53).

³⁸ SzOL 132. Talcira: SzOL 128.

civitatis”) feküdt, s amelyet Margit átadatott Veronikának eltartásért, utóbbi azonban nem teljesítette az évi egy hordó bor szolgáltatására vonatkozó feltételt.

Talán már e kevés fennmaradt adat alapján is megkockáztathatunk néhány észrevételt. Jelesül, hogy a fehérváriak a városukhoz tartozó, annak keleti határában lévő magaslattal, amely földrajzi adottságait figyelembe véve szinte kizárólag szőlőművelésre volt alkalmas, s amely, mint említettük, Erzsébet királyné adománya részeként került a városhoz, a 16. századi iratokban előhegy (*promontorium*) elnevezéssel szerepeltetik. A kérdéses előhegyhez a fennmaradt dokumentumok kifejezetten szőlőbirtokokat kötnek, ezek a szőlőbirtokok jogállásukat tekintve szemmel láthatóan különböznek a szintén a város határában lévő szántóföldektől, ugyanis nem tartozékaik a belsőségeknek. A szőlők minden jel szerint a házhelyekhez hasonlóan önálló ingatlanként adhatók, vehetők és cserélhetőek voltak, mi több, azok tulajdonjoga nem csupán a fehérvári polgárokat illette meg, hanem más városok lakóit is.

A gyér forrásadottságok mellett is leszögezhetjük tehát: a középkori Fehérvárra is igaznak bizonyul a más városok esetében megállapított megfigyelés, nevezetesen hogy a polgári kézen lévő szőlőingatlan egyik alapvető jellemzője a mobilitás, vagyis a gyakori tulajdonosváltás.³⁹ A városi elit tagjai, a kézművesek, a kereskedők körében egyaránt kedvelt befektetési formának számított a szőlőbirtok-vásárlás, a város lakói sokszor vettek fel kölcsönt ennek érdekében, és sűrűn kötötték le zálog gyanánt a szőlőt vagy annak hasznát adósságuk fejében.⁴⁰ Egy adott polgár nem csupán saját városában lehetett szőlősgazda, hanem, mint láthattuk, más városokban, sőt akár még falvakban is. A polgárok falvakban történő szőlőbirtok-vásárlását segítette, hogy – miként Kubinyi András megállapította – a középkorban a jobbágyok szabadabban rendelkezettek szőlőbirtokaikkal, mint a jobbágytelki állományukat képező ingatlanaikkal, ami azt jelenti, hogy azokat megfelelő pénzügyi ellenszolgáltatás fejében könnyebben továbbadhatták. A tehetősebb városi polgárok kezén összpontosult a szükséges pénzügyi fedezet, amelynek révén megengedhették maguknak a nem minden esztendőben egyformán nyereséges szőlőbirtokok fenntartását. Ráadásul a polgári tulajdonban lévő szőlők után nem kellett kilencedet fizetni, legalábbis 1498-ig, amikor is többek között a fehérvári polgárokat kötelezték arra, hogy a más birtokán lévő szőlőik után fizessék meg a földesúrnak járó kilencedet.⁴¹ A szőlőbirtok megszerzésén túl a középkori polgárság előszeretettel kapcsolódott be a borkereskedelembe is,⁴² amelyhez azonban megfelelő mennyiségű és minőségű, jól szállítható és eltartható borra volt szükség. A fehérváriak tehát a saját városukhoz tartozó csekély méretű szántóföldek és ugyancsak korlátozott nagyságú szőlőművelésre alkalmas területek, illetve a fentebb említett, nem túl jó minőségű fehérvári bor miatt kényszerültek arra, hogy városuk határát

³⁹ Kubinyi 2009c: 662.

⁴⁰ Kubinyi 2009c: 662.

⁴¹ Kubinyi 2009b: 584.

⁴² Kubinyi 2009a: 395.

átlépve Fejér megye területén, illetve más megyékben is földbirtokosokká, szőlősgazdákká vagy borfelvásárlókká válnak.

A fehérvári polgároknak természetesen leginkább saját megyéjükben, vagyis Fejér megye területén voltak birtokaik. Az alábbiakban néhány olyan esetet mutatunk be, amelyek azt szemléltetik, hogy a fehérvári polgárok milyen módon juthattak hozzá megyei birtokaikhoz, illetve milyen módon hasznosíthatták azokat. 1323-ban Máté fia Pető fehérvári polgár, felesége és rokonai beleegyezésével, zálogba adta birtokát, amely a Fehérvártól délkeleti irányban elterülő Seregélyesen volt. Amint azt a zálogszerződésből megtudjuk, ezt a seregélyesi birtokot már a nevezett apja, Máté is a magáénak mondhatta.⁴³ Nem tudjuk, hogy Pető a zálogba vetett birtokot mikor váltotta vissza, az azonban biztos, hogy 1340-ben ez a seregélyesi birtok mentette meg az életét, amikor Nagymartoni Pál országbíró bűnösnek találta egy egyházi személy ellen elkövetett vétségben, s fej- és jószágvesztésre ítélte. A fehérvári polgár azonban királynéi jóváhagyással a kegyelemért cserébe az országbírónak adta a kérdéses birtokot.⁴⁴

Azt is tudjuk, hogy Seregélyesen volt szőlőbirtoka a 14. század egyik legjelentősebb fehérvári patríciuscsaládjának, a Szentgyörgyi Vincéknek is, akik érdekeltségi körébe egyébiránt Fejér megye számos más települése is beletartozott (Fehérvártól lényegében minden égtáj irányába terjeszkedtek: Báránd, Balinka, Pettelye, Paczmán, Szentgyörgy, Iszka, Csór és Moha, Mecser, Szerje-bakanya), nem beszélve a más megyékben fekvő birtokaikról.⁴⁵ Márk *comes*, fehérvári bíró is rendelkezett egy ideig Csóron részbirtokkal, amelyen falut alapított. A Csór parakon ezen felül két malmot is működtetett, amelyek bizonyosan a faluban megtermelt gabona őrlésére szolgáltak, amit aztán nyilván innen szállított be a városba (ottani felhasználásra, illetve eladásra).⁴⁶

1336-ban kölcsönügylet révén jutott Fejér megyei birtokokhoz Miklós fia Demeter fehérvári polgár, aki 30 budai márkával segítette ki apósát és sógorait, a Csák nemzetségbeli Máté fia Miklóst és az ő fiait, Mátét, valamint Lászlót. Utóbbiak az összeg visszafizetése helyett a Fejér megyei kendertói és gemlyei (*Zobodgumnye*) birtokrészük felét adták át annak minden jövedelmével és tartozékával örök használatra Demeter és örökösei részére.⁴⁷ Kendertóról más fennmaradt forrásaink azt állítják, hogy az ott lévő halastó után kapta a nevét, és eredetileg Csesztregnek hívták.⁴⁸ A Fehérvárhoz legközelebb eső birtoka talán annak a három fehérvári *hospes*nek, Jakabnak, Tamásnak és Mihálynak lehetett, akik 1343-ban tűntek fel a Fehérvár közelében tartott nádori közgyűlésen, ahol hitelt érdemlően tudták bizonyítani, hogy felmenőik a Pákozdi és Fehérvár között fekvő, mai Kisfalud területére eső Novaj birtok egy részét 1298-ban kapták meg

⁴³ Károly 1904: 627.

⁴⁴ Károly 1904: 628.

⁴⁵ A család Zsigmond-kori történetére és birtokgyarapodására: Draskóczy 1987: 317–319.

⁴⁶ MNL OL DL 24 900. Anjou oklt. XIV. 278–279 (460. sz.).

⁴⁷ AO III. 262.

⁴⁸ ZsO I. 5282.

királyi adományként. Ezen birtokuk, ahogyan arról fentebb már szó esett, közvetlenül határos volt Fehérvárral. 1389-ben a néhai Gebe fehérvári bíró fiai egy birtokcsere alkalmával lemondtak többek között a Fehérvártól délre–délkeletre fekvő Szentágotán lévő kilenc jobbágytelkükről („novem sessionibus iobagionalibus”), cserébe más szentágotai, illetve Szentágota határában lévő teleméri és a szécsi birtokrészekért, amelyek szántóföldeket, kaszálókat, halastavakat, tavakat és egy nádast foglaltak magukba, valamint Somogy megyei szőlőrészesedésért.⁴⁹ 1441-ben Pajor János fehérvári polgár és felesége a közelebről nehezen meghatározható Fejér megyei Dús birtokukat évi négy és fél mérő búzáért adták át a fehérvári keresztes konventnek. A birtokról tudjuk, hogy 1405-ben vásárolták azt 150 forintért Simon néhai fehérvári bírótól és fivéréától, akik Dúst még I. (Nagy) Lajos királytól kapták adományba.⁵⁰

A fenti példák alapján jól látszik, hogy Fejér megyében a fehérvári polgárok a várostól valamennyi égtáj irányába terjeszkedtek. Elsősorban házasságkötés révén, vissza nem fizetett kölcsön fejében, birtokcsere útján, vásárlás révén, királyi adományként jutottak a megye területén fekvő ingatlanukhoz, amelyeket megszerezvén, kölcsönügyletek alkalmával maguk is zálogként kötöttek le, vagy évjáradék fejében eladományozhattak, szükség esetén eladhattak, illetve elcserélhettek. A példák alapján olybá tűnik, hogy a fehérvári polgárok megyei birtokaikon földesúri minőségben gazdálkodtak, mindenekelett a város területén termelt gabona és bor mennyiségét egészítették ki, illetőleg pótolták megyei szántóföldjeik és szőlőik termésével. Arra is láthattunk példát, hogy a városi polgár rendelkezett a megyei birtokain élő jobbágyok felett, és nem zárható ki az sem, hogy fehérvári szőlőiben és szántóiban is foglalkoztatta a falusi munkaerőt.⁵¹

A fehérvári polgároknak Fejér megyén kívül is voltak birtokaik, a fennmaradt források tükrében ezek főként a dunántúli megyékben keresendők. A környező megyékben bírt ingatlanok jellege alapvetően megegyezik a Fejérben megszerzett ingatlanokéval, vagyis szántókról, rétekről, szőlőkről beszélhetünk, ugyanakkor megjelennek az eddigiekben egyáltalán nem szereplő erdőségek is. Kétségtelen azonban, hogy a szőlőbirtokok aránya az alábbi esetekben jóval meghaladja a többi típusú ingatlant. Mindez azt a fentebb már hangsúlyozott jelenséget igazolja, mely szerint a fehérváriak előszeretettel fektettek szőlőkbe, és kapcsolódtak be a bortermelésbe részben saját fogyasztási céllal, részben borkereskedelmi érdekeltségeik miatt. Találkozunk olyan, fehérvári polgárok kezén lévő szőlőingatlanokkal is, amelyek Fehérvártól igen távol esnek; így például 1464-ben Fehérvár hatósága Farkas és testvére, Mihály fehérvári polgárok soproni szőlőjére kivetett magas városi adó miatt fordult a soproni tanácshoz.⁵² Vala-

⁴⁹ MNL OL DL 7510 (ZsO I. 1081, 3308. sz.).

⁵⁰ Érszegi 1971: 176, 171.

⁵¹ A jelenségre, nevezetesen hogy a „városi polgár, amennyiben városa környékén is van szőlője, elképzelhető, hogy felhossa oda megbízható munkaerőnek megismert falusi szőlőmunkását”, Kubinyi András hívta fel a figyelmet, elsősorban Buda kapcsán (Kubinyi 2009b: 584).

⁵² SzOL 107.

mivel közelebb estek a városhoz Király Benedek szőlői, aki Fehérvár Sziget városrészében, a Zsemlyesütő utcában lakott, és egy 1484. évi forrás a *circumspectus* címmel illette őt, ami azt valószínűsíti, hogy Fehérvár előkelői közé tartozott.⁵³ Vele kapcsolatban tudjuk, hogy a középkori Zala megyei Csopak előhegyén (*in promontorio*) feküdt két szőlője, amelyeket az említett oklevél szerint a veszprémi püspöknek 125 forintért értékesített.⁵⁴

A fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy fehérvári polgárok a legnagyobb arányban Somogy megye területén rendelkeztek szőlőingatlannal. Fehérvár Dél-Dunántúl megyéivel, elsősorban Somoggal fennálló szorosabb kapcsolatát mutathatja a megyéből – kiváltképpen a falvakból – Fehérvárra történő lakosságbeáramlás is, amelyre ugyancsak Kubinyi András hívta fel a figyelmet.⁵⁵ Forrásaink annak a feltevését is megengedik, hogy a fehérvári előkelők között is számolhatunk somogyiakkal. 1471-ben Somogy Péter házhelyét említik a fehérvári belváros egyik legrégebbi utcájában, majd 1478-ban Somogy Lászlót ugyanott, 1538-ban pedig Somogy János a belváros küldötteként viselt fehérvári esküdti tisztséget.⁵⁶ Közismert tény, hogy a középkorban a Magyar Királyság legjobb minőségű borát a Szerémségben termelték, ritkán szoktuk azonban hangsúlyozni, hogy ehhez a régióhoz még a szomszédos baranyai, somogyi és tolnai szőlőtermesztés is hozzátartozott.⁵⁷ Az elsősorban kereskedelmi tevékenységet folytató fehérvári latin *hospesek*, másképpen „olaszok”, akik az 1249. évi, *castrum* területére történő betelepítésük előtt a külvárosban laktak, már az 1220-as években bizonyíthatóan kereskedtek somogyi borral.⁵⁸ A fehérvári polgárok eme tevékenysége valószínűleg a középkor teljes időszakában töretlennek mondható, mivel 1443-ban Csávási Gergely fehérvári polgárról is tudjuk azt, hogy adóssága fejében két hordó somogyi bor szállítására kötelezte a fehérvári tanács.⁵⁹ 1503-ban pedig egyszerre tizenegy különböző, somogyi borral kereskedő fehérvári polgár mutatható ki.⁶⁰

A fehérvári polgárok Somogy megyei birtokai már a 13. században feltűnnek a forrásokban. 1261-ben a Csipás (*lippus*) ragadványnévvel illetett Hencz fehérvári polgár és fia, Miklós tettek szert Péter fia Kopasz Dénes csegei birtokaihoz tartozó földekre, szőlőkre, kaszálókra és erdőkre, méghozzá e birtokok Miklós és Dénes lánya, Anasztázia házasságkötése révén kerültek a fehérváriak kezére.⁶¹ Csege a megye északkeleti részén, a külső-somogyi dombság északi részén feküdt,

⁵³ Kubinyi András vélekedése szerint a *circumspectus* jelző nem a polgárság középrétegét illette, hanem a patriciósokat (Kubinyi 1966: 235).

⁵⁴ HO V. 363.

⁵⁵ Kubinyi 2009b: 578–579.

⁵⁶ SzOL 109, 112, 137.

⁵⁷ Kubinyi 2009a: 395.

⁵⁸ A fehérvári latin *hospesek*hez: Zsoldos–Thoroczkay–Kiss 2016: 135–140. A somogyi borral való kereskedelemhez: Kubinyi 2009b: 584.

⁵⁹ SzOL 94.

⁶⁰ Kubinyi 2009b: 584.

⁶¹ HO III. 11.

kaszálók közül az egyik négy kaszaaljra (*falcastra*) becsült területűt éppen Hencz comes fehérvári polgártól vásárolta korábban.⁶⁴ Lulla egyébiránt már 1264-ben is említésre kerül Benke fehérvári polgár kapcsán, aki telket vásárolt itt.⁶⁵ Csege neve 1333 decemberében is felbukkan, ekkor Beke fehérvári polgár rokonával, Lukáccsal egy csegei telket és egy szőlőt adott vissza File fia Péternek, akivel hosszabb idő óta perben álltak.⁶⁶

Csegétől és Lullától alig tíz kilométer távolságban északra található Körös-hegy nevű település, amelynek térségében a Faluvége-hegyen („in monte Faluvege vocato”) Mihály fia Márton fehérvári polgárnak volt szőlője. Amikor 1351-ben Márton úgy döntött, bővíteni kívánja birtokát, 50 forintért megvásárolta a nyugati irányban szomszédos szőlőt, amely Benedek diáknak, a királynéi udvar egyik tagjának tulajdonát képezte. Azt is tudjuk, hogy Márton új szomszédai között szintén akadtak hasonlóan előkelő személyek, köztük például az északról határos szőlő Lackfi István szlavón bánhoz tartozott.⁶⁷ 1387-ben Orlandini János fehérvári latin (*Galicus*) polgár oklevélben elismerte, hogy felesége neveltetésének és kiházasításának költségeiért Thalentus de Talentis sókamaraispánnak tartozik, az adóssága fejében pedig többek között köröshegyi, alsóendrédi és lullai szőlőinek harmadrészét kötötte le a számára.⁶⁸ 1389-ben újra felbukkan Alsóendrédi neve egy birtokcsere kapcsán, amikor a korábban már említett Gebe egykori fehérvári bíró két fia, Márk és Fülöp birtokcsere révén szőlőingatlant szerzett itt.⁶⁹ Elképzelhető, hogy csupán a forrásadottságokkal magyarázható, de a fenti példákban az a kép rajzolódik ki, miszerint a fehérváriak Somogy megyei ingatlanszerzései elsősorban a 13–14. században nevezhetők intenzívnek; a fennmaradt források azt igazolják, hogy a fehérváriak somogyi terjeszkedése kifejezetten a megye északkeleti szegletére összpontosult, vagyis a Fejér megyéhez legközelebb eső területre. Az ingatlanszerzés elsődlegesen az itt fekvő szőlőtelepítésekre irányult, amelyekre hasonló úton és módon tettek szert, mint Fejér megyei terjeszkedésük során, vagyis jellemzően házasság, vásárlás, illetve birtokcsere révén. A Somogy megyei birtokok hasznosítása is párhuzamot mutat a Fejér megyeiekével, elsősorban befektetési céllal vásárolták, másodsorban a városukban termelt mezőgazdasági termények kiegészítésére vagy pótlására, előfordult azonban az is, hogy ingatlanuk adósság fejében lekötött zálogga vált.

Tanulmányunkban a középkori Fehérvár polgárságának mezőgazdasági jellegű birtokait vizsgáltuk. A csekély számban megmaradt középkori írott forrásanyag ellenére is sikerült néhány olyan megfigyelést tennünk, amely a város történetével foglalkozó eddigi kutatásokból kimaradt. Megállapítottuk a középkori várost övező határokat és az ezen belül fellelhető mezőgazdasági művelésre alkal-

⁶⁴ ÁÚO XII. 652; HO VIII. 403–404.

⁶⁵ ÁÚO VIII. 119.

⁶⁶ HO III. 118.

⁶⁷ HO III. 162.

⁶⁸ MNL OL DL 7283 (ZsO I. 126). Thalentus de Talentisről: Weisz 2017: 249.

⁶⁹ MNL OL DL 7510 (ZsO I. 1081, 3308. sz.).

mas területeket, vagyis a szántóföldeket és a szőlőművelésre alkalmas területeket; érintettük a mocsárbeli nádasok hasznosításának kérdését is. Megállapítottuk, hogy a Fehérvár belvárosában lévő egyes házhelyekhez még a 14–15. században is tartozott külsőségként a város határában fekvő szántóföld, amelyet feltevéseink szerint évente újraosztottak. Ezen gyakorlat kezdeteinek az önkormányzattal rendelkező város kialakításához kapcsolása egyúttal magyarázatot kínál a város határain belül fekvő mezőgazdasági jellegű területek használatát szabályozó rendszer szívos konzervatívizmusára is. A középkori város határában belül fekvő egyetlen szőlőtermesztésre alkalmas magaslapon, a forrásokban szereplő előhegyen található szőlőingatlanokkal kapcsolatban megállapítottuk, hogy azokat önmagukban lehetett értékesíteni, és városon kívüli személyek is tulajdonosai lehettek. Végezetül feltártuk, hogy a fehérvári polgárok Fejér megyében szinte valamennyi égtáj irányába terjeszkedtek, s megyei birtokaikon földesúrként viselték magukat, az ott termelt gabonával és szőlővel a városi terményeiket pótolták, birtokaikat anyagi szükség esetén eladhatták, illetve megterhelhették. Ugyanakkor az általunk szintén vizsgált Somogy megyében a polgárok birtokai, amelyek itt első sorban szőlőkre terjedtek ki, a megye északkeleti részére, azon belül is a külső-somogyi dombtság északi lejtőire összpontosultak.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Diplomatikai Fényképtár (DF).

Diplomatikai Levéltár (DL).

Anjou oklt.: Almási Tibor – Blazovich László – B. Halász Éva – Géczy Lajos – Kristó Gyula – Papp Róbert – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*. I–XLVII, Budapest–Szeged, 1990–2018.

AO: Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjoukori okmánytár I–VII*. Budapest, 1878–1920.

ÁÚO: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII*. Pest, 1860–1873.

Bél Mátyás 2017: *Notitia Hungariae. Novae Historico Geographica. IV/2. Comitatus Alba Regalis*. (Ed. Benei Bernadett – Gözsy Zoltán – Jarmalov Rezső – Tóth Gergely.) Budapest.

Evlia 1908: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666*. (Ford. Karácson Imre.) Budapest.

HO: Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár I–VIII*. Győr–Budapest, 1865–1891.

Magy–zsid. oklt. IX: Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár IX*. Budapest, 1966.

- Prokopp Gyula 1977: Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Hungariae novae geographico-historica. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* (11.) 83–118.
- SzOL: Kertész Balázs (szerk.): *Székesfehérvár város oklevelei és levelei (1249–1526)*. Székesfehérvár, 2019.
- ZsO: Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mályusz Elemér – Mikó Gábor – Neumann Tibor (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár I–XIII*. Budapest, 1951–2017.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Benda Judit 2013: Malmok, pécek és kenyérszékek a késő középkori Budán. *Tanulmányok Budapest múltjából* (38.) 7–30.
- Csánki Dezső 1897: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III*. Budapest.
- Csurgai Horváth József 2006: A fehérvári szőlőhegy: egy városi szőlőkultúra átalakulása. In: Csurgai Horváth József – Kovács Eleonóra (szerk.): *ACTA Tanulmányok II./1*. Székesfehérvár, 147–232.
- Draskóczy István 1987: Birtok és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban. (A Szentgyörgyi Vince-család). In: Somfai Balázs (szerk.): *A Dunántúl településtörténete. VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon, XI–XIX. század*. Veszprém, 316–332.
- Entz Géza Antal (szerk.) 2009: *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár*. Budapest.
- Érszegi Géza 1971: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542. In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 5*. Székesfehérvár, 177–264.
- Györfly György 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest.
- Házi Jenő 1958: Az 1379. évi soproni telekkönyv. *Soproni Szemle* (12.) 2. 105–118.
- Károly János 1898: *Fejér vármegye története II*. Székesfehérvár.
- Károly János 1904: *Fejér vármegye története V*. Székesfehérvár.
- Király János 1894: *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest.
- Kubinyi András 1966: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* (37.) 2. 227–291.
- Kubinyi, András 1996: Weinbau und Weinhandel in den ungarischen Städten im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit. In: Opll, Ferdinand (Hg.): *Stadt und Wein*. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 14.) Linz, 67–84.
- Kubinyi András 2009a: Igazgatás, kereskedelem, mezőváros. Buda és Pest szerepe a távol-sági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. I. kötet. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) (Várostarténeti tanulmányok 10.) Budapest, 361–406.
- Kubinyi András 2009b: Társadalmi csoportok a középkori Budán. Parasztok fővárosba költözése a középkor végén. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II*. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) (Várostarténeti tanulmányok 10.) Budapest, 571–598.
- Kubinyi András 2009c: Társadalmi csoportok a középkori Budán. A középkori budai mézszárocéh. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II*. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) (Várostarténeti tanulmányok 10.) Budapest, 637–670.

- Mesterházy Gábor 2017: Árpád-kori településrészlet Székesfehérvár–Kisfaludon. *Alba Regia* (45.) 89–134.
- P. Hartványi Borbála – Nováki Gyula – Patay Árpád 1968: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (4.) 5–84.
- Prander Péter 2018: 334. Székesfehérvár határa. In: Kisfaludi Júlia – Kvassay Judit – Kreiter Attila (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2011*. Budapest, 171.
- Ribi András 2019: Lovagrendi birtok város és vidék határán. Szentkirályföldre a 15–16. században. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 373–385.
- Szende Katalin 2004: Ital vagy pénzptótlék? Borhagyatékok a soproni és pozsonyi középkori végrendeletekben. In: F. Romhányi Beatrix – Grynaeus András – Magyar Károly – Végh András (szerk.): „*Es tu scholaris*”. *Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára*. (Monumenta Historica Budapestinensia 13.) Budapest, 77–85.
- Terei György – Nováki Gyula – Mráv Zsolt – Feld István – Sárközy Sebestyén 2011: *Fejér megye várai az őskortól a kuruc korig*. (Magyarország várainak topográfája 3.) Budapest.
- Tringli István 2011: *Sátoraljaújhely*. (Magyar várostörténeti atlasz 2.) Budapest.
- Weisz Boglárka 2017: Az erdélyi sókamarák ispánjai a 14. század végéig. In: Egyed Emese – Gálfi Emőke – Weisz Attila (szerk.): *Certamen IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Kolozsvár, 241–256.
- Weisz Boglárka 2019: A felosztott város. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 353–371.
- Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely 2016: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár.

Weisz Boglárka

A város a megyében

*A városok a 14. századi megyei és nádori közgyűléseken**

A középkori magyar városok nem elzárt szigetekként léteztek a Magyar Királyságban, gazdasági, családi érdekeltségeik és kapcsolataik más városokhoz, a megye falvaihoz, az ország társadalmához kötötték őket. A városoknak a királysággal és a megyével fennálló kapcsolatát és annak jellegét jól mutathatja az ezekhez kötődő gyűléseken való részvételük, főként ha azokon a városok vagy polgáraik feletti ítélezésre vagy perbe vonásukra került sor, miközben azok joghatósága alól épp városi kiváltságaik vonták ki őket. A király avagy az általa megbízott személy irányította országos, a nádor avagy képviselője által, több megyének tartott nádori, illetve a megyésispán vezette *generalis congregatió*kon nemcsak ítélezésekre, perbe vonásokra került azonban sor. Ezek lehetőséget teremthettek a közügyek megismérésére, megvitatására, a mindennapi problémák, panaszok meghallgatására, jó esetben azok elintézésére, így a városoknak azokon való részvétele kiváltságos helyzetük ellenére elvárható, sőt érdekeikkel bizonyosan egybecsengett. A mindennapi élet, a szoros kapcsolat a városon kívüli világgal ráadásul olyan helyzeteket is teremthetett, melyek szinte már kötelezővé tették a városi polgár számára a részvételt a gyűléseken. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a városok vagy városi polgárok valóban megjelentek-e ezeken a gyűléseken, s ha igen, akkor annak milyen okai voltak, illetve a gyűlések milyen joghatósággal bírtak felettük.

1331-ben a soproniak panasszal fordultak uralkodójukhoz, I. Károlyhoz. Druget János nádor, a soproni ispán, a soproni szolgabírák és a soproni nemesek ugyanis arra kényszerítették őket, hogy a nádor költségeihez, élelmezéséhez és más behajtásokhoz járuljanak hozzá. A király – mivel a soproni *hospesek* és más városok *hospesei* nem tartoztak a nádor joghatósága alá, így nem kellett a nádor előtt megjelenniük („et obhoc iurisdiciose [!] palatinatui non debeant respondere”) – megtiltotta a mindenkori nádornak, a soproni ispánnak és a szolgabíráknak, hogy a soproniakat a Sopron megye nemessége által a nádor számára beszedett költségekhez, kivetésekhez, élelemhez való hozzájárulásra kényszerítsék; részvételükre mindebben csak akkor volt lehetőség, ha arra önként vállalkoztak.¹ Még ugyanezen a napon, a fenti oklevél kiállítását követően az uralkodó

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoportjának (LP2015-4/2015) munkálatai keretében készült.

¹ Szócs 2014: 160–161; Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 59–60 (Anjou oklt. XV. 348. sz.). Az oklevelet a soproniak 1342-ben a győri káptalannal átfiratják, mint ahogy ugyanezen a napon több más oklevelüket is (Anjou oklt. XXVI. 75–77. sz.).

– hasonló tartalommal – oklevelet intézett a soproni ispánhoz, a szolgabírákhoz és a nemesekhez is. E szerint a polgárok arról számoltak be az uralkodónak, hogy amikor Druget János nádor ügyei miatt területükre („in partes illas”) ment, a megye a várost, szabadsága ellenére („contra libertate ipsorum”), a nádor kiadásaihoz való hozzájárulásra kényszerítette. A város azonban mentes a nádor joghatósága alól, nem köteles őt vendégül látni, hacsak azt nem ők maguk akarják. Éppen ezért a király azt parancsolta: a jövőben a megye ne zaklassa a várost ilyesféle költségekkel, kivetésekkel vagy adókkal.² Az ügy hátterében az állt, hogy Druget János 1331. június 27-től Sopron megye számára Hegykő falu mellett nádori közgyűlést (*congregatio generale*) tartott,³ és a soproniaknak vélhetően az ekkor felmerülő kiadásokhoz kellett hozzájárulniuk. A soproni polgárok, más városok polgáraihoz hasonlóan,⁴ valóban mentesek voltak a nádor joghatósága alól, hiszen már 1277. évi kiváltságlevelük is felmentette őket – a fehérvári polgárokhoz és a királyság más *hospesei*hez hasonlóan – minden báró, különösen a soproni ispán joghatósága alól, és meghagyta, hogy minden ügyükben a Szent György-napkor választott bíró ítélkezzen.⁵ A privilégiumot változtatás nélkül I. Károly maga is megerősítette 1317-ben és 1327-ben.⁶ Ennek ellenére ismert, hogy amikor IV. László Csák Máté nádort a gonosztevők felkutatására küldte, és Sopron városában 1278-ban⁷ a gyűlésre (*congregatio*) érkező nemesek és alacsonyabb helyzetű emberek közül Velud fia Belud egy Péter nevű soproni polgárt (*civis*) gonosztevőnek és rablónak („malefactor et depredator regni”) kiáltott ki, a nádor halála ítélte Pétert társaival együtt, szőlőjét pedig Beludnak adta Péter tartozása fejében.⁸ Az adat megítélésénél talán nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nádori *congregatiók* még épp csak ez időszakban alakulnak ki,⁹ Máté nádort pedig a király küldte helyetteseként a latrok felkutatására.¹⁰ A soproniak egy évvel korábbi kiváltságlevele értelmében azonban még ebben az esetben is az lett volna elvárható, hogy a polgárt soproni bíró előtt perlik be, ez utóbbinak ítélethozatalban tanúsított vonakodása esetén pedig a bírót a király elé citálják. A város érvelése 1331-ben a király előtt teljesen világos: ha nem tar-

² CD VIII/3. 530–503 (Anjou oklt. XV. 349. sz.).

³ Anjou oklt. XV. 248. sz.

⁴ Vö. Szócs 2014: 158–160; Weisz 2016: 191.

⁵ „Preterea volumus, quod iidem cives a iurisdictione et potestate ac iudicio omnium baronum nostrorum et specialiter comitum Suprvniensium pro tempore constitutorum exempti penitus et excepti habeantur ita, quod omnes causas tam maiores, quam minores, quam super efusione sanguinum vel homicidii inter ipsos emergentes villicus ipsorum pro tempore constitutus, quem iidem cives communiter in festo Sancti Georgii elegerint, iudicet et decernat more civium Albensium et aliorum hospitem in regno nostro existentium et si idem villicus in facienda iustitia negligens fuerit, non reus, sed villicus ad nostram presentiam evocetur et nos personaliter decernemus de causis eorumdem” (EFHU III/2. 69).

⁶ RA 2809. sz.

⁷ Vö. Szócs 2014: 171–172.

⁸ HO V. 63–64 (RP 195. sz.).

⁹ Zsoldos 2003: 791–803.

¹⁰ CD V/2. 477 (RP 192. sz.).

toznak a nádor joghatósága alá, és így nem kötelesek előtte megjelenni, akkor, ha a nádor közgyűlést tart a megyében, annak költségeiben sem kötelesek osztozni a megye nemeseivel.¹¹ Sopron egészen Pozsonyig küldte bíróját és két esküdtjét az uralkodóhoz, hogy a fentebbi oklevél kiállítását elérjék, sőt, a fennmaradt oklevelek arról tanúskodnak, hogy más ügyben nem is jártak el ekkor a királynál. Ez utóbbi jól mutatja, mennyire fontos volt a település számára, hogy elérjék és írásba foglalják ezt a mentességet. Nem tudható, mekkora teherről volt szó, valószínűleg azt sem tudjuk, hogy a nádori közgyűlés mennyi időt vett igénybe, de ekkor legalább négy napig tartott, mert annak negyedik napjáról (június 30.) is ismerünk a nádor által kiállított oklevelet;¹² július 15-én a nádor már bizonyosan Budán tartózkodott.¹³ Az is tudható, hogy Valkó megye 1330-ban 60 márkát adott Druget János nádornak,¹⁴ míg Sáros megyében a nádor élélmzésére I. Károly idejében 36 márkát volt szokás fizetni.¹⁵ Azaz az összegek megyénként eltérőek voltak. Az is kivehető az adatokból, hogy az ellátmányt a megye még azt megelőzően gyűjtötte be, hogy a nádor a közgyűlés megtartását megkezdte volna. Összégét és a fizetés határidejét a nádor határozta meg, és abban az esetben, ha valaki annak megfizetését elmulasztotta, azt a nádor bírsággal sújthatta.¹⁶

Gábor Gyula szerint a megyei közgyűléseken a városoknak is részt kellett venniük, és ezt csak abban az esetben mulaszthatták el, ha felmentéssel bírtak ezzel kapcsolatosan.¹⁷ Istváni Géza nemcsak elfogadta Gábor véleményét, de azt érvényesnek tekintette a nádori közgyűlésekre is; igaz, megjegyezte, hogy a városok nagy részének mentessége volt a részvétel alól, és a 14. század végére kizárólag a nemesek megjelenése lehetett kötelező érvényű.¹⁸ Véleményük alapja, hogy a gyűlések meghívója a nemesek mellett bármilyen állapotú embereknek („nobiles et alterius cuiusvis status et conditionis homines”) is szólt, és ez utóbbiak a városi polgárok is beletartoztak.

Az szinte bizonyos, hogy a városok az országos gyűléseken kötelesek voltak képviseltetni magukat.¹⁹ Legalábbis erre utal Eperjes, Sáros és Kisszeben 1299.

¹¹ Máté nádor 1278-ban Sopronban tartotta gyűlését, ahogy 1335-ben Druget Vilmos nádor is (Nagy [szerk.] 1889–1891: I. 135. sz.). Az 1330-as évek második felétől azonban a nádori és a megyei *congregatio*knak hosszú ideig Hegykő, majd az 1350-es évek második felétől Csepreg adott helyet. 1339: Anjou oklt. XXIII. 99. sz.; 1341: Anjou oklt. XXV. 337. sz.; 1343: Anjou oklt. XXVII. 109. sz.; 1344: Anjou oklt. XXVIII. 709–710. sz.; 1350: Anjou oklt. XXXIV. 465. sz.; 1351: Anjou oklt. XXXV. 157. sz.; 1358: Anjou oklt. XLII. 1014. sz.; 1366: Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 367. sz.; 1368: I. 374; 1377: I. 442.

¹² Anjou oklt. XV. 248. sz.

¹³ Anjou oklt. XV. 281. sz.

¹⁴ Szócs 2014: 256–257.

¹⁵ CD IX/2. 56.

¹⁶ Vö. Szócs 2014: 255–257.

¹⁷ Gábor 1908: 38. Az évente tartott 14. századi megyei közgyűlésekhez: Holub 1929: 192–204; C. Tóth 2008: 142; Kádas 2019: 41–43.

¹⁸ Istváni 1939: 70–72.

¹⁹ Kubinyi András és Gerics József vitáját a városok országgyűlési jelenlétéről jelen tanulmányban nem kívánom újrainyitni.

évi kiváltságlevelének azon passzusa, mely felmenti őket a királyi gyűlésekre („ad congregationem regni nostri generalem”) menetel alól.²⁰ A kiváltságot 1314-ben meg is erősítette I. Károly, majd 1324-ben megismételte a városoknak adott új kiváltságlevelében, és ez utóbbit fia, I. Lajos is megerősítette 1361-ben.²¹ Egy ilyen jellegű felmentésnek csak abban az esetben volt értelme, ha a városoknak egyébként kötelessége lett volna megjelenni az országos gyűléseken. Éppen ezért érdemes megnézni, ott voltak-e a városok képviselői az országgyűléseken az Anjou-korban, avagy sem.²² Amikor I. Károly 1318-ban úgy döntött, Rákoson július 1-jén *generalis congregatió*t tart a főpapokkal és a bárókkal, felszólított mindenkit, aki az ország részének tekinti magát („omnes et singulos, qui se regni nostri membra existimant”), hogy menjenek oda.²³ Az országgyűlés célja a király oklevele szerint a jogok megvizsgálása volt,²⁴ így a részvétel mindenkinek érdekében állt, aki kiváltsággal bírt, így a városoknak is. Sajnálatos módon azonban egyedül a zágrábi püspök által bemutatott kiváltságok megerősítéséről maradt fenn oklevél,²⁵ más egyház, világi előkelő, valamint a téma szempontjából érdekes városok tekintetében nem rendelkezünk adattal. Több olyan országos gyűlés volt azonban, ahol ki lehet mutatni város jelenlétét. Az 1310 augusztusában Fehérvárott tartott országos gyűlésen (*congregatio regni*) a gréci polgárok bizonyosan jelen voltak,²⁶ az 1320. november 1-jén I. Károly távollétében tartott országos gyűlésen a fehérvári polgárok kérték és kapták meg országos vámmenteségükre vonatkozó kiváltságuk megerősítését.²⁷ Az esztergomi bíró és a gyűlésen lévő esküdtek, akiknek az uralkodó oklevele szerint kiváltságleveleiket itt kellett volna bemutatniuk, a király távolléte miatt erre nem voltak hajlandóak, így azt a következő, 1321. június 14-én Fehérvárott tartandó országgyűlésre („ad futuram congregationem regni”) halasztották.²⁸ Az esztergomi káptalan és a polgárok ügyében hosszas huzavonát követően 1365. szeptember 13-án, a Székesfehérvárott tartott gyűlésen hoztak ítéletet.²⁹ 1336-ban a Fehérvárott az ország-lakosok számára tartott *generalis congregatió*n a nagyszombatiak is jelen voltak: a gyűlés napján tiltakoztak a fehérvári káptalan előtt Druget Vilmos nádorral szemben.³⁰ A példák száma még tovább szaporítható, ha megvizsgáljuk, hogy a gyűlés időpontjának környékén tartózkodtak-e a városok képviselői a gyűlés-

²⁰ Iványi (szerk.) 1931–1932: I. 11. sz.

²¹ Iványi (szerk.) 1931–1932: I. 11, 15, 67. sz.

²² A 14. századi országgyűlések listájához: Zsoldos 2018: 615–625; C. Tóth 2019.

²³ CD VIII/2. 164 (Anjou oklt. V. 65. sz.).

²⁴ Zsoldos Attila meggyőző érvelése szerint az országos gyűlés összehívása háttérben a főpapok ténykedése állt, annak érdekében, hogy az uralkodó orvosolja sérelmeiket (Zsoldos 2018: 616–617).

²⁵ Anjou oklt. V. 191–192. sz. Vö. Holub 1958: 102.

²⁶ Anjou oklt. II. 947–948. Az országos gyűlés időpontjára: MNL OL DL 40 330.

²⁷ Anjou oklt. V. 927. sz. Részletesen: Zsoldos–Neumann 2010: 23–25.

²⁸ MES II. 785 (Anjou oklt. V. 919, 924. sz.).

²⁹ CD IX/3. 471–472.

³⁰ MNL OL DF 279 568 (Anjou oklt. XX. 337. sz.); Zsoldos 2018: 620.

nek helyt adó településen.³¹ A gyűléseken való részvétel természetesen a városok érdekeit szolgálta, nemcsak azért, mert így első kézből juthattak információkhoz, hanem mert ilyenkor viszonylag könnyen elintézhették ügyeiket,³² a 14. századi források azonban arra utalnak, hogy döntési jogkörük nem volt, az csak a főpapat és a bárókat illette meg.

Az 1331. évi oklevél alapján feltételezhetjük, hogy a soproni polgároknak – más városok lakóihoz hasonlóan – nem volt kötelességük részt venni a nádori közgyűléseken, mivel nem tartoztak a nádor joghatósága alá, és az ellenük fellépőknek nem ott, hanem a városi bíróság előtt kellett keresniük az igazukat.³³ 1366. június 1-től Kont Miklós nádor (aki ekkor soproni ispán is volt) Csepreg mellett nádori közgyűlést tartott Sopron megye nemesei számára („in congregatione nostra generali universitatis nobilium comitatus Soproniensis”), majd annak végeztével Sopronban időzött egy ideig. Minden bizonnyal itt győzte meg a város arról, hogy elismerje: a város polgárait nem az ország szokásjoga, hanem a város joga vonatkozik, azaz őket perelni csak a város joga alapján lehet.³⁴ Ennek ellenére az is egyértelműen kijelenthető, hogy a város, sőt a városi polgárok sem voltak képesek kivonni magukat a nádori, sőt a megyei közgyűlések alól sem, mivel egyre több olyan birtokkal rendelkeztek a megyékben, amelyeket nemesi jogon bírtak, illetőleg magának a városnak vagy polgárának is lehetett ügye a megyével vagy gondja a megye nemességével. Emiatt mégiscsak részt kellett venniük a *congregatió*kon, sőt, az adatok hallgatása ellenére mint nemesi birtokokkal rendelkezőknek kötelező lehetett a megjelenésük, avagy felszólításra bizonyos napon belül meg kellett jelenniük.³⁵ Ezekben az esetekben azonban nem egyszerűen mint város vagy polgár voltak jelen, hanem mint nemesi birtokkal rendelkezők. Így vett részt az 1347. évi nádori gyűlésen Jakab pozsonyi városbíró is, aki más nemesekkel és Treutel Miklós pozsonyi ispánnal elérte, hogy a nádor a büntetés alól felmentse a király egyik udvarnokát.³⁶

A városok vagy polgáraik megjelenése a közgyűléseken lehetett annak a következménye, hogy a tulajdonukban lévő birtokot vagy egyéb, a megye valamely területén lévő jogukat védelmezni kellett. A Pozsony és Moson megye nemesei számára Pozsony városa mellett tartott, 1358. szeptember 17-én kezdődő nádori közgyűlés hatodik napján (szeptember 22.) Jakus pozsonyi bíró bemutatta I. Lajos 1355. január 25-én kelt oklevelét, amit Kont Miklós nádor át is írt.³⁷ Az uralkodó oklevelében kizárólagos vásárlási és zálogba vevési jogot biztosított Pozsony város polgárainak és *hospeseinek* a heiligenkreuzi apátság Prá-

³¹ Például C. Tóth 2019; 1351 decemberében a szebeniek képviselője Budán tartózkodik, és a királytól a szebeniek letartóztatása tilalmára vonatkozó oklevél kibocsátását kéri (Anjou oklt. XXXV. 787. sz.).

³² Vö. Holub 1958: 99; H. Németh 2013: 153; C. Tóth 2019.

³³ Szócs 2014: 158–161.

³⁴ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 139–140. A gyűlés helyéről: Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 367.

³⁵ Vö. Tringli 2009: 506–507.

³⁶ MNL OL DF 251 811 (Anjou oklt. XXXI. 397. sz.).

³⁷ MNL OL DF 238 767.

csón birtokára és bármely más birtokára és szőlőjére Pozsony városában vagy annak határain belül.³⁸ Bár Kont Miklós nem említette, de ugyanezen a napon a király erről a döntéséről az apátságot is értesítette.³⁹ Az uralkodó oklevele alapján Jakus bíró Pozsony város összes *hospese* és polgára nevében („in personis universorum civium et hospitum de eodem”) megtiltotta az apátságnak, hogy ezeket a birtokokat és szőlőket eladja vagy zálogba adja, másoknak pedig azt, hogy azokat megvásárolják vagy zálogba vegyék. Ennek jogosságát, a királyi oklevelet látva, a nádor is elismerte.⁴⁰ Ugyanezen nádori gyűlésen Kálmán heiligenkreuzi apát is felszólalt Prácson birtok ügyében, mert szerinte a birtok határain belül Szentgyörgyi Péter illetéktelenül használt egy részt.⁴¹ Feltételezhető, hogy éppen ezen rész miatt emelt szót a pozsonyi bíró is, és az ügy háttérében egyértelműen a szőlőbirtokok álltak. Jakus bíró azonban nemcsak Prácson, hanem az azzal szomszédos Szőlős birtok ügyében is eljár a polgárok és a *hospesek* nevében. Állítása szerint a város Szőlős birtokát a pozsonyi káptalan és Szentgyörgyi Péter már 10 éve használta; ők azonban tagadták mindezt. A nádor határjárást rendelt el, melynek során több ellentmondás is felszínre került, így Kont Miklós a döntést későbbi időpontra halasztotta.⁴²

1366-ban, a május 25-én kezdődő, Vasvár mellett tartott nádori közgyűlésen Vörös (*Rufus*) Jakab bíró a város nevében („in sua et aliorum hospitum de eadem”) felállt, és elmondta, hogy Hídvégi János és András elfoglalta és használja a városnak a Holt-Rába melletti Nagyrét nevű rétvét és a város erdejét. A nádor az ügyet elbírálásra a királyi kúriába helyezte át, ahol hosszabb ideig elhúzódó pereskedés vette kezdetét, mely csak 1372-ben fejeződött be. A hídvégiek hiába állították, hogy az általuk használt területek Hídvég birtokhoz tartoznak, hiába bizonyították, hogy az Árpád-kor óta szabadon használhatják a Rába erdőt (disznótizedet nem kell fizetniük, állataik szabadon legelhetnek, fát szabadon vághatnak),⁴³ Vasvár városával szemben ez nem volt elég, így területeket vesztek.⁴⁴

A fentebb említett, 1366. évi, Sopron megye nemesei számára („in congregatione nostra generali universitatis nobilium comitatus Soproniensis”) tartott nádori közgyűlés negyedik napján, június 4-én, János soproni bíró és Peuhul István soproni polgármester felállt, és Sopron város lakói nevében tiltakozott a nádor előtt, hogy Csornai Lőrinc fiai, István zágrábi püspök és János, Hegykő, Hidegség, Homok, Boz, Prubach és Csákány (Donnerskirchen) falvakat az ezekben a falvakban a Fertő tavon szedett vámmal együtt királyi adományba kérték, jóllehet a vámoknak a felét régi királyi adományként Sopron városa birtokolja. A testvérek ezenkívül elfoglalták a városi vámrészt is, és annak jövedelmét

³⁸ MNL OL DF 238 745.

³⁹ MNL OL DF 238 746.

⁴⁰ MNL OL DF 238 767.

⁴¹ MNL OL DF 238 783.

⁴² MNL OL DF 238 768.

⁴³ HO VI. 351; Anjou oklt. X. 7. sz.

⁴⁴ MNL OL DL 91 792.

maguknak szedik be.⁴⁵ A város a fertői vám felét már IV. Béla király adománya óta bírta,⁴⁶ és bár az 1350-es években ezt (véltetően egy rövid időre) elveszítették, a vámrész birtoklását I. Lajos király is megerősítette 1353-ban.⁴⁷

1366. február 23-án a pannonhalmi konvent előtt soproni János fia János, az esztergomi káptalan előtt pedig Pertran soproni jegyző tiltakozott az egész város nevében, hogy a király a fertői vám felét új adományként István zágrábi püspöknek adományozza; az oklevél pedig felhívta a püspök és testvérei figyelmét a rendelkezés tiszteletben tartására.⁴⁸ A későbbiekből annyi tudható, hogy 1385-ben Mária királynő megintette a Kanizsaiakat, mert hegykői vámosaik kifosztották a soproniakat.⁴⁹ Jóllehet ez az adat arra nem elégséges, hogy megkérdőjelezze, vajon a soproniak ténylegesen birtokolták-e a fél vámot, az azonban talán kijelenthető, hogy leginkább ezt sejteti. A fertői vám fele miatt a soproniak a későbbiekben is többször kerültek szembe a Kanizsaiakkal,⁵⁰ és véltetően ez a korábbi időszakokban sem volt másként.

A Kont Miklós által Pozsony és Moson megyéknek Pozsony városa mellett, 1366. június 1-jei kezdettel⁵¹ tartott nádori közgyűlés hatodik napján (június 6.) Jakab egykori pozsonyi bíró fiai, István és Pál azt kérték, hogy a Szent Márton egyház és tér, valamint Misérd birtok egy darabja ügyében, amire a pannonhalmi egyház igényt tart, tudják meg az igazságot. A szolgabírák és a megye esküdt ülnökei azt állították, hogy mindezek egykor Hertel fia István pozsonyi polgár tulajdonában voltak,⁵² és mivel ő örökös nélkül halt meg, a birtokrész a királyra szállt; ő pedig Jakab egykori pozsonyi bírónak adományozta azt, ennek révén bírta egészen mostanáig zavartalanul István és Pál is.⁵³ Misérd birtokot Jakab

⁴⁵ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 137.

⁴⁶ Weisz 2013: 160–162.

⁴⁷ Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 241.

⁴⁸ Dreska (szerk.) 2007: I. 137; Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 136.

⁴⁹ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 210. 1427-ben a purbachí vámosoknak ír levelet Sopron, hogy vámot ne követeljenek polgártársaiktól, mert erre vonatkozóan királyi oklevéllel bírnak (Házi [szerk.] 1921–1943: I/2. 335).

⁵⁰ 1457: Házi (szerk.) 1921–1943: I/4. 242; 1524: Házi (szerk.) 1921–1943: II/6. 345–346.

⁵¹ A pozsonyi nádori gyűlésről ránk maradt oklevelek a gyűlés időpontjaként „feria secunda post octavas Penthecostes”-t adják meg, amiből az következik, hogy a soproni és a pozsonyi gyűlések ez évben egy időpontban zajlottak. Abból kiindulva, hogy a nádor egyszerre nem vehetett részt két gyűlésen, Gábor Gyula hibásnak gondolta az időpontot, és a „post quindenas” olvasat helyességét tételezte fel, így a pozsonyi gyűlés kezdetét június 8-ára tette (Gábor 1908: 134). Javítása azonban nem szükséges, mivel elképzelhető, hogy valóban egy időpontban tartották ezeket a gyűléseket. A nádor 1366. május 29-én, május 31-én és 1366. június 1-jén Visegrádról keltez (MNL OL DL 41 658, DL 91 727, DL 52 093), így véltetően nem személyesen tartotta a gyűléseket. Ráadásul a Győr és Moson megyéknek, valamint Vas megyének rendezett gyűléseket is ugyanazon időpontban tartották ez évben, Vasváron és Győrben is május 25-i kezdettel. Győrre: MNL OL DF 278 158, DF263 608, DF 207 298; Vasvárra: MNL OL DF 209 183, DF 279 108, DL 91 786.

⁵² Misérdet 1294-ben adományozta III. András Hertel (Herkulin) pozsonyi bírónak (ÁÚO V. 96–97). Ezt Hertel fia István kérésére I. Károly 1323-ban meg is erősítette (Anjou oklt. VII. 110. sz.).

⁵³ Békefi 1891: 355–356.

pozsonyi bíró⁵⁴ 1349-ben kapta meg adományként I. Lajostól,⁵⁵ és az uralkodó 1365-ben István és Pál kérésére át is írta a Misérd birtokba történő beiktatásra és a határjárására vonatkozó oklevelet.⁵⁶ Úgy tűnik, a későbbiekben valóban békeségben birtokolták a testvérek Misérdet, Pál a saját részét 1384-ben adta zálogba,⁵⁷ míg István 1389-ben még onnan keltez egy levelet.⁵⁸ A 15. század elején azonban a birtok a Szentgyörgyiek kezére jutott.⁵⁹

Az uralkodó is felszólíthatta a közgyűlést a város jogainak megvédésére. Így tett 1377. december 12-én I. Lajos is, amikor Tamás nádori ítélmesternek, Szécsényi Frank soproni ispánnak (akit az oklevél csak vasi ispánként említ), Simon királynéi kancellárnak, Osl fia Jánosnak és Miklós fia Miklósnak meghagyta, hogy a Sopron megyében az általuk tartott nádori közgyűlésen (*congregatio palatinali*) a soproni polgároknak és *hospesek*nek szolgáltatassanak igazságot „a város jogának elfoglalása és birtokbavétele” ügyében („ex parte omnium occupancium et detencium iuris ipsius civitatis nostre”).⁶⁰ A közgyűlést végül 1377. december 14-től tartották Csepregen;⁶¹ azt azonban, hogy ott a soproni polgároknak milyen ügyei és kikkel szemben kerültek elő, azaz „a város jogának elfoglalása” egy birtokra, avagy valamely, a megyében bírt jövedelmére vonatkozott-e, a források már nem őrizték meg a számunkra.

A városok vagy polgáraik egy-egy megyében fekvő birtok(ok)ra vonatkozó oklevele(ke)t, adásvételt meg is erősíthették a közgyűlések alkalmával. Így tett Vörös (*Rufus*) Jakab vasvári bíró is 1366-ban, amikor a május 25-én kezdődő, Vasvár mellett tartott nádori közgyűlés hatodik napján (május 30.) két oklevél átírását kérte. Az egyiket maga a város állította ki 1362-ben; ez arról számolt be, hogy a város az egyik polgára által a helyi plébánia építésére és javítására az egyháznak adott malmot a felújítás befejezése érdekében eladta két vasvári polgárnak, mégpedig Mihály fiainak.⁶² Az adásvételről 1363-ban a vasvári káptalan állított ki oklevelet.⁶³ Miután a nádor mindkét privilégiumot sértetlennek („non abrasas, no cancellatas, non in aliqua sui parte viciatas”) találta, Jakab kérésére átírta azokat.⁶⁴ Mihály egyik fia – ahogy az a vasvári káptalan okleveléből kiderül – történetesen maga Vörös (*Rufus*) Jakab volt.

A városokkal és a polgárokkal szemben fel is lehetett lépni ezeken a gyűléseken, jöllehet ezekben az esetekben jelenlétüket a *congregatió*n igazolni nem lehet.

⁵⁴ Személyére: Surányi 1964: 176–180.

⁵⁵ MNL OL DL 4051 (Anjou oklt. XXIII. 397. sz.). Vö. Anjou oklt. XXIII. 431, 432, 539. sz.

⁵⁶ Békefi 1891: 352–354. Ugyanakkor az is tudható, hogy a birtok egy részére lánytestvéreik is jogot formáltak. Vö. Anjou oklt. XLVII. 134, 583, 608. sz.

⁵⁷ MNL OL DL 7118.

⁵⁸ MNL OL DL 42 411.

⁵⁹ Vö. ZsO II/1. 4506; ZsO II/2. 6170, 7704. sz.

⁶⁰ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 173.

⁶¹ Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 442.

⁶² MNL OL DL 91 578, DL 91 726.

⁶³ MNL OL DL 91 726 (Anjou oklt. XLVII. 149. sz.).

⁶⁴ MNL OL DL 91 726.

Így tett Szentgyörgyi Péter is, aki a Druget Vilmos nádor által 1341. november 6-i kezdettel, Pozsony és Moson megyék számára Pozsony városa mellett megtartott nádori közgyűlés harmadik napján azzal a panasszal élt Jakab pozsonyi városbíróval mint csallói vámossal („nunc tributarius de Challow”) szemben, hogy az Éberhart birtokára tartó iványi jobbágyságot, akik házi használatra szánt dolgáikkal úton voltak, a csallói vámhoz („tributum de Challow”) kényszeríti szabadságaik ellenére. A nádor a megye szolgabíráival, az esküdt ülnökökkel és a nemesekkel úgy ítélte meg, hogy mivel a jobbágyok az egyik birtokról a másikra vám fizetése nélkül átmehetnek, ezért a csallói vámszedők nem kényszeríthetik a vámhoz őket.⁶⁵ Kérdés, mit értettek a csallói rév alatt. Korábban arra gondoltam, hogy a név a későbbi Felrév helyén működő vámra vonatkozott, melynek fizetése alól a pozsonyiak mentességet élveztek.⁶⁶ Valószínű azonban, hogy mindkét esetben a Vereknýéhez tartozó alrévről (*portus inferior*) van szó.⁶⁷ Jakab pozsonyi bírónak ugyanis 1349-ben bizonyosan voltak vámszedői Vereknýén, mert ebben az évben Csanád esztergomi érseknek a kérésére beleegyezett abba, hogy az érsek jobbágyságot csak a kereskedelmi áruk után fizessenek vámot, saját eladásra szánt boruk, gabonájuk és állataik után azonban nem.⁶⁸ Maga a vám nem Jakab bíróról volt, hanem a királynéé, viszont Jakab *officiolatusa* alá tartozott,⁶⁹ és 1352-ben Jakab pozsonyi bírónak az uralkodótól a vám védelmét kérte, mivel a kereskedők azt elkerülték.⁷⁰ Ha a nádor oklevelében felhozott csallói vám és a vereknýei vám mégsem lenne azonos egymással, akkor is olyan vámszedőhelyről van szó, mely a városon kívül esett, így az ott történtek ügyében nem a város előtt kellett fellépni.

További adatok is alátámasztják ennek a lehetséges motivációnak az érvényesülését a gyakorlatban. Amikor 1363. április 5-én Garadna faluban Perényi Péter abaúji ispán és a négy szolgabíró a kamarahaszna ügyében *generalis congregatió*t tartott a megyének, Bárcai Miklós fia, Bárcai Mikó fiai és Bárcai Tamás fia megtiltották, hogy Demeter széplaki apát a szomszédságukban lévő Lebenye birtokot eladja vagy zálogba adja, és mindenkit óva intettek annak elfoglalásától, különösen György kassai polgárt („civis de Cassa”).⁷¹ A Garai Miklós nádor által 1381. augusztus 5-től az Abaúj és Sáros megyéknek Kassa mellett tartott nádori közgyűlés nyolcadik napján (augusztus 12.) Bárcai Mikó fiai és Bárcai Tamás

⁶⁵ AO IV. 167 (Anjou oklt. XXV. 777. sz.).

⁶⁶ Weisz 2013: 105.

⁶⁷ Vö. Weisz 2013: 431–432. A két rév azonosságát támaszthatja alá, hogy amikor 1375-ben I. Lajos megerősítette a pozsonyiak – még III. András királytól kapott – vámmentességét, külön kiemelte a pozsonyi révet Hainburg felé, a Csalló révét, Szőlőst, a Morva folyó átkelőjét és a Pozsony megyei vámosokat, a vámmentesség figyelembe vételére pedig különösképpen a pozsonyi és a vereknýei vámosokat szólította fel (CD IX/7. 373). Vereknýét alrévvel együtt 1392-ben ajándékozta Zsigmond Pozsony városának (MNL OL DF 239 114). A pozsonyiak vámmentességére: Weisz 2013: 318; Kovács 2016: 341–366.

⁶⁸ CD IX/1. 736–737 (Anjou oklt. XXXIII. 439. sz.).

⁶⁹ A vereknýei vámot 1378-ban is Pozsony városa bérelte (CD IX/5. 268).

⁷⁰ CD IX/7. 112–113 (Anjou oklt. XXXVI. 682. sz.).

⁷¹ MNL OL DL 60 292 (Anjou oklt. XLVII. 156. sz.).

fiai megtiltották Kassa város minden lakójának („universes cives et hospites de Cassa”) és mindenki másnak, hogy elfoglalják a *Harycha* birtok határain belül lévő földrészt.⁷²

Előfordulhatott az az eset is, hogy egy hosszan elnyúló pereskedés egyik, de nem kiinduló állomása volt a közgyűlés. 1334-ben Druget Vilmos Zemplén és Ung megyék számára, Patak városa mellett tartott nádori közgyűlésén kellett a pataki *hospesek*nek és polgároknak, valamint az olasz nemeseknek bemutatniuk okleveleiket, hogy a két település közötti határ ügyében kialakult vita végre nyugvópontra jusson. A pataki *hospesek* a szabadságaikra vonatkozó okleveleket mutatták be, míg az olaszok azokat, amelyekkel birtokukba vették a települést. Egyik oklevél sem tartalmazott azonban a határookra vonatkozó adatokat. A nádor Patak város 24 *senior*jával akarta a határokat bejárni, és új határjeleket felállítani, ebbe azonban egyik fél sem ment bele. A nádor végül – mivel Patak királynéi város volt, Olaszit pedig a király adományozta a nemeseknek – a pert a királyi jelenlét elé küldte.⁷³ Milyen okleveleket mutathattak be a felek a közgyűlésen? Valójában nem tudható. Imre király 1201-ben adott kiváltságlevelet a Szent Miklós egyház mellett élő pataki *hospesek* („hospites de Potok apud ecclesiam Sancti Nicolai commorantes”) számára,⁷⁴ amit V. István 1272-ben a Patak melletti olasz falu *hospesei* kérésére („cives et hospites nostri de villa Olaszi prope Potok”) mint saját kiváltságlevelüket írta át.⁷⁵ Azaz az 1201. évi kiváltságlevél voltaképpen az olasz *hospesek* oklevele volt,⁷⁶ ennek ellenére feltehető, hogy a patakiak Imre király kiváltságlevelét mutatták be. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy I. Károlytól vagy feleségétől, Erzsébettől kaptak oklevelet, esetleg az után, hogy a várost a királyné megkapta adományként. A város ugyanis 1334 előtt Erzsébet királyné tulajdonába került, és abban is maradt az egész Anjoukoron át. Olaszi birtokot I. Károly adományozta el 1317–1321 között Feldricus fiainak,⁷⁷ így az olasz nemesek az erre vonatkozó privilégiumukat mutathatták be. Az ügy később a királynéi jelenlét elé került, és hosszabb ideig folytatódott, majd 1347. november 14-én Erzsébet királyné a Balázs fia Pál és Feudruch fia László olasz nemesek, valamint Patak város polgárai közötti ügyben úgy rendelkezett, hogy az egri káptalan a polgárok által bemutatott oklevél alapján jelölje ki a határt, amit akkor is meg kell tennie, ha a polgárok mégsem mutatnának be oklevelet;⁷⁸ ám bár az nem derül ki a parancslevélből, hogy ez utóbbi esetben a vitatott határ megállapítására miként kerülne sor. I. Lajos ugyanezen a napon azonos tartalommal szintén oklevelet intézett az egri káptalanhoz.⁷⁹ A pataki

⁷² MNL OL DL 83 380.

⁷³ Döry et al. (szerk.) 1871–1931: I. 436–437 (Anjou oklt. XVIII. 427. sz.).

⁷⁴ EFHU III/2. 21–22.

⁷⁵ CD V/1. 181–183. Ezt IV. László is átírta 1285-ben, ismételten az olaszok kérésére (CD V/3. 295).

⁷⁶ Részletesen: Szűcs 1993: 5.

⁷⁷ Anjou oklt. 918. sz. Az adományozás időpontjához: Szűcs 1993: 150. jegyzet.

⁷⁸ MNL OL DL 31 255 (Anjou oklt. XXXI. 1055. sz.).

⁷⁹ AO V. 159–160 (Anjou oklt. XXXI. 1054. sz.).

polgárok Erzsébetnek egy olyan, I. Károly által megerősített oklevelét mutatták be, mely szerint a királyné vizsgálatot folytatott le, s ennek során a turóci, sági, leleszi és bozóki premontreiek megállapították, hogy Patak és Olaszi között a határ a Darnó patak; a határjelek azonban nem szerepeltek az oklevélben. Ezzel szemben az olaszi nemesek megmutatták a határjeleket, és még az idősebb pataki polgárok is azt vallották, hogy a határ valóban ott húzódott Pataki és Olaszi között, ahol a nemesek mutatták, nem pedig a Darnó patak mentén. A káptalan azt is tudatta a királynéval, hogy ha a patak lenne a határ, akkor Olaszi fele és a nemesek jogainak nagyobbik része a városhoz kerülne.⁸⁰ A káptalan a jelentést a királynak is megtette.⁸¹ Az ügy végkimenetelét nem ismerjük.

Kivételes esetben az is megtörtént, hogy a város mint városi közösség ment el és kért szót a közgyűlésen annak érdekében, hogy egy-egy kiváltságának, jelesül vámmentességének az adott területen érvényt tudjon szerezni.⁸² 1351. augusztus 1-től Zsámboki Miklós nádor Gelénesen Szatmár és Ugocsa megye számára tartott nádori közgyűlést. A negyedik napon (augusztus 4.) János fia Domokos németi bíró emelkedett szóra, aki elmondta a polgárok és a *hospesek* nevében, hogy emberemlékezet óta szabadon átkelhetek Szamosszegen, Csengeren, valamint Szatmár és Németi között. Lackfi András szatmári ispán (1347–1353)⁸³ azonban változtatott ezen: alispánja, Ábrahám fia László vámot vetett ki minden kereskedőre és közlekedőre, akik a Szamoson akartak átkelni. Az alispán nem engedte a polgárokat Szamosszegen átkelni, hanem Csengerbe kényszerítette őket, és ott már a második vámot csikarta ki tőlük, majd Szatmárban egy harmadik vámot is kivetett rájuk, hogy végül átkelhessenek a Szamoson. A szatmári szolgabírák és az esküdt ülnökök azt mondták, hogy Szamosszegen, Csengeren, valamint Szatmár és Németi között⁸⁴ emberemlékezet óta szabadon át lehetett kelni a vám lefizetését követően, és ezt szüntette meg András ispán a háromszori vámfizetés bevezetésével.⁸⁵

Amikor Ravasz István vasvári alispán és a szolgabírák 1358. március 19-én Vas megyei nemesek és nem nemesek számára *generalis congregatió*t („in congregatione nostra generali, de mandato regio literatorio universitatis nobilium et innobilium eiusdem Castriferrei comitatus”) tartottak Vasvárott, Jekul körmendi bíró (*villicus*) egynehány esküdttel megjelent, és bemutatta I. Lajos parancslevelét, mely szerint az uralkodó látta apja, I. Károly kiváltságlevelében, hogy a körmendi *hospesek* Vas és Zala megyékben vámmentességet élveznek, a polgárok azonban arról panaszkodtak a királynak, hogy ennek ellenére vámmal sújtják

⁸⁰ MNL OL DL 31 255 (Anjou oklt. XXXI. 1055. sz.).

⁸¹ AO V. 160–162 (Anjou oklt. XXXI. 1123. sz.).

⁸² A vámszedés érvényesítésére az Anjou-korban a nádori és a megyei közgyűléseket is felhasználták: vagy úgy, hogy megerősítették egy-egy vámszedőhely létezését és birtokosát (például 1347: Anjou oklt. XXXI. 222. sz.), vagy épp ellenkezőleg, kétségbe vonták a vámszedés jogosságát (például 1347: Anjou oklt. XXXI. 347. sz.).

⁸³ Engel 1996: I. 188.

⁸⁴ Vö. Weisz 2013: 111, 351–352, 353–355.

⁸⁵ CD IX/2. 118–119.

őket. Ezért I. Lajos megparancsolta a megyének, hogy a körmendi polgároktól és *hospesektől* javaik után ne szedjenek vámot. A közgyűlés, engedelmeskedve a királynak, elismerte a polgárok vámmentességét, és mindazokat, akik a kiváltság ellenére vámot szednek a körmendiektől, a király általi büntetésre ítélték.⁸⁶ A körmendiek területileg korlátozott vámmentességüket IV. Béla királytól kapták 1244-ben; ezt V. István 1270-ben megerősítette.⁸⁷ Miután 1328. június 2-án I. Károly átírta V. István oklevelét,⁸⁸ június 9-én meghagyta a két megye vámszedőinek, hogy a körmendiektől ne szedjenek vámot,⁸⁹ majd ezt megismételte 1330-ban és 1339-ben, de már kiterjesztve a tiltást a harmincadra is.⁹⁰ I. Károly – vélhetően 1328. évi – kiváltságlevelét a körmendiek bemutatták I. Lajosnak 1354-ben – és vélhetően 1358-ban is –, így a király felszólította a két megye ispánjait és alispánjait kiváltságuk betartására.⁹¹ 1358 szeptemberében, azaz már a Vas megyei közgyűlést követően Erzsébet királynét is felkeresték a körmendiek, aki fia 1354. okleveléhez hasonló tartalmú parancsot intézett a két megye hatóságához.⁹² Azt, hogy Zala megyében tartottak-e ebben az évben megyei közgyűlést, nem tudjuk (bár szinte bizonyosak lehetünk benne, hogy igen), így az sem állítható, hogy a körmendiek azt is felkeresték hasonló okból (bár ez is nyugton gyanítható). A megye hatóságának és nemeseinek részvételével zajlott gyűlések kiváló alkalmat teremthettek egy-egy városnak arra, hogy az adott megyében érvényben lévő kiváltságukat tudatosítsák és elismertessék, főként akkor, ha annak betartása nehézségekbe ütközött, ahogy ez a körmendiek esetében is feltételezhető.

A városok kiváltságaik révén csak földrajzi értelemben tartoztak egy-egy megye területéhez,⁹³ azonban azzal, hogy a város vagy egy városi polgár a város határán kilépve a megyében birtoko(ka)t vagy más jogokat szerzett, a megye szerves részévé vált,⁹⁴ így elkerülhetetlen volt a számára, hogy a megyei és a nádori közgyűléseken megjelenve jogait megvédje, illetőleg ugyanezen alkalmakkor valaki fellépjen velük szemben a megyében bírt birtokaik vagy más jogaik ügyében. Ugyanakkor ez az aktív részvétel mutatható rá arra, hogy a megyében bírt kiváltságaik minél hatékonyabb érvényesítésére is ugyanezek a gyűlések teremtenek lehetőséget – amit szükség esetén a városok ki is használtak. Ez egyrészt okleveleik megerősítésében, másrészt vámmentességi joguk elismertetésében nyilvánult meg. Ezekre egyaránt felhasználták a megyei és a nádori közgyűléseket, ami jól szemlélteti, hogy a közgyűlések többek voltak bírászkodási fórum-

⁸⁶ ÖStA HHStA FA Erdödy, D 210.

⁸⁷ Weisz 2013: 241.

⁸⁸ UB IV. 33–34 (Anjou oklt. XII. 301. sz.).

⁸⁹ Kádas–Skorka–Weisz 2019: 334–335.

⁹⁰ Kádas–Skorka–Weisz 2019: 334–335; ÖStA HHStA FA Erdödy, D128.

⁹¹ AO VI. 177.

⁹² AO VII. 375–376.

⁹³ Vö. Tringli 2009: 513.

⁹⁴ A városok és polgárok késő középkori megyei életére: Kádas 2017: 337–368.

nál.⁹⁵ Jóllehet viszonylag szűkös forrásbázis áll rendelkezésre az Anjou-kori közgyűléseken folyó, városokhoz (vagy polgáraikhoz) kötődő ügyek vizsgálatához, mégis feltűnő, hogy adósság ügyében egyetlen példát vagy nyomot sem talá-lunk. Ez nem véletlen. 1375-ben I. Lajos Sopron megye ispánjához, alispánjához és várnagyaihoz intézett oklevelet, melyben megtiltotta, hogy a megye neme-sei a soproniakat adósság vagy más ügyben elfogják (*arresto*), és a szolgabírák elé vigyék ítélethozatalra; ehelyett a város szabadsága értelmében a városi bírói szék előtt kellett őket perelniük.⁹⁶ Az uralkodó oklevele aligha lehetett a véletlen műve, a soproniak épp azért fordultak a királyhoz, mert az abban megtiltott dol-gok akár többször is megestek, azaz a polgárok tartozásai miatt a megye neme-sei a *sedriára* vitték az ügyet.⁹⁷ Nem ez volt az első eset, hogy a király egy város érdekében felszólalt. 1364-ben I. Lajos mindenkinek (főpapoknak, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek, városoknak, szabad falvaknak) megtil-totta, hogy az eperjesieket – ha azok áthaladnak területeiken – mások támadásai, adósságai és kihágásai okán („pro effensis [!], debitis et excessibus aliorum”) fel-tartóztassák, dolgaikat lefoglalják és felettük ítélkezzenek. Ha bárkinek keresete lenne ellenük, akkor az ügyet a város szabadságának megfelelően a város bírása és esküdtszéke elé vigye – szövege a királyi utasítás.⁹⁸ Igaz, ez esetben nincs szó a *sedriára* történő citálásról, mégis a városokon és a szabad falvakon kívül, ahol az ítéletet hozhatta a helyi bíró, a többi címzett esetében leginkább ezt sejtethetjük: ők iga-zukért a *sedriához* fordulhattak, vagy ők maguk ítélkezhetek. Kassa 1347. évi kiváltságlevelében már más városokhoz hasonlóan kapta meg ezt a kiváltságot: sem személyüket, sem javaikat vagy birtokaikat nem lehetett lefoglalni, és felet-tük külső bíróság nem ítélkezhetett.⁹⁹ Ha kiváltságlevelük ezt a passzust nem tartalmazta, a városok arra törekedtek, hogy erre vonatkozó privilégiumot sze-rezzenek. Ennek fényében az eperjesiek vagy a soproniak tiltakozása felettébb érthető, ugyanakkor bizonyosra vehető, hogy létező gyakorlat ellenében lépett fel. És jóllehet ilyen forrás nyomára nem sikerült bukkanni az Anjou-korból, de szinte bizonyosra vehető, hogy a városok vagy polgáraik egy megyei személy tar-tozása miatt a *sedriához* fordultak. Sőt, ez akár más ügyekben is előfordulhatott. Szintén a kassai kiváltságlevele szerint a Kassáról valamely nemeshez menek-ülő tolvajt, útonállót vagy gonosztevőt a nemes nem büntathatta el, hanem át kellett adnia igazságszolgáltatás céljából a városnak. Ha azonban ezt nem tette meg, akkor a nemes felett a megyéspánnak kellett a város sérelmét orvosolva

⁹⁵ Tringli István szerint a közgyűléseken kizárólag bíraskodás folyt, még akkor is, ha megyei rendelet alkotására is sor kerülhetett rajtuk (Tringli 2013: 171, 2017: 23). C. Tóth Norbert a nádori közgyűlés helyett a bírói közgyűlés kifejezést tartaná helyesebbnek, amely jobban szemléltetné a közgyűlések célját (C. Tóth 2008: 117).

⁹⁶ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 169–170.

⁹⁷ A *sedriához* és a *sedrián* bonyolított ügyekhez: Csukovits 1997: 363–386; C. Tóth 2008: 83–107; Kádas 2019: 36–41.

⁹⁸ MNL OL DF 228 502 (Anjou okl. XLVIII. 458. sz.). Ezen rendelkezését I. Lajos 1374-ben is megismételte (MNL OL DF 228 486).

⁹⁹ Például Kassa 1347. évi kiváltságlevele: VMMS I. 155.

igazságot szolgáltatnia,¹⁰⁰ minden bizonnyal azt követően, hogy a város hozzá fordult – ezt akár a *sedrián* is megtehetette. Mindezekon felül természetesen olyan ügyekben, melyek során akár a város, akár polgára a megyében birtokosként járt el és az a *sedriára* tartozott, avagy a megyében birtokos személlyel szemben kívánt fellépni, bármikor megjelenhetett a megye hatósága előtt, ahogy a megyei és a nádori közgyűléseken is.

A városok képviselőinek jelenléte a szórványos adatok ellenére is jól kimutatható az Anjou-kori országos gyűléseken. Ezeket használták fel arra, hogy kiváltságaikat megerősítsék, avagy újakat nyerjenek el, problémáikat az uralkodó elé tárják, ugyanakkor akár a város és egy városon kívüli terület közötti ítélelhozzatalra is helyet adhattak. Jóllehet a város és a benne élő városi polgárok mentesek voltak akár a nádor, akár a megyésispán joghatósága alól, így az általuk tartott gyűlések alól is, ez kizárólag polgári létükre vonatkozott. Amint a városon kívül nemesi birtokokat szereztek, az ezekkel kapcsolatos ügyekben már nem bújhattak városi privilégiumuk mögé – sőt, ha őket érte ezzel kapcsolatban sérelem, ez nem is állt érdekükben. Azaz nemcsak ellenük lehetett e gyűléseken fellépni, hanem ők maguk is kérhettek jogorvoslatot: akár a város, akár polgára, megyei birtokai, tulajdonai ügyében. A nádori és a megyei közgyűléseket ugyanakkor a városi terület arra is kihasználta, hogy kiváltságaik, jelesül vámmentességük érvényesítését biztosítsák, illetve elismertessék azt az adott gyűléseken részt vevő megyével, illetőleg megyékkel, avagy bemutassák a vámszedésben bekövetkező jogtalanságokat. Jóllehet a fenti esetekben csak olyan adatokkal rendelkezünk, melyek az adott megye területén érvényes vámmentességre vonatkoztak, nem lehet kétségünk afelől, hogy az országos vámmentességüket érintő sérelem esetén is felléptek ez ellen legalább saját megyéjükben, illetve nádori közgyűlés alkalmával a szomszédos megyében. Igaz, ez esetben az országos gyűléskor is hangot adhattak panaszaiknak.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).

Diplomatikai Levéltár (DL).

Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (ÖStA HHStA)

Sonderbestände, Familienarchiv Erdödy (FA).

Anjou oklt.: Almási Tibor – Blazovich László – B. Halász Éva – Géczi Lajos – Kristó Gyula – Papp Róbert – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*. I–XLVII, Budapest–Szeged, 1990–2018.

AO: Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjoukori okmánytár I–VII*. Budapest, 1878–1920.

¹⁰⁰ VMMS I. 155.

- ÁÚO: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. Pest–Budapest, 1860–1874.
- CD: Fejér György (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae, 1829–1844.
- Dóry Ferenc – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál – Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső (szerk.) 1871–1931: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. I–XII. Budapest.
- Dreska Gábor (szerk.) 2007: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398)*. Győr.
- EFHU III/2: Kubinyi, András – Jánosi, Monika – Kovács, Péter E. – Köblös, József – Tringli, István (eds): *Elenchus fontium historiae urbanae*. III/2. Budapest, 1997.
- Házi Jenő (szerk.) 1921–1943: *Sopron szabad királyi város története*. I/1–II/6. Sopron.
- HO: Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár*. I–VIII. Győr–Budapest, 1865–1891.
- Iványi Béla (szerk.) 1931–1932: *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526*. I–II. Szeged.
- MES: Knauz, Ferenc – Dedek, Lajos – Dreska, Gábor – Érszegi, Géza – Hegedűs, András – Neumann, Tibor – Szovák, Kornél – Tringli, István (eds): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Esztergom–Budapest, 1874–1999.
- Nagy Imre (szerk.) 1889–1891: *Sopron vármegye története. Oklevéltár*. I–II. Sopron.
- RA: Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. Budapest, 1923–1987.
- RP: Szócs Tibor (szerk.): *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Budapest, 2012.
- UB: Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irmtraut (Hgg.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–IV. Wien–Graz–Köln, 1955–1985.
- VMMS I: Juck, Lubomír (ed.): *Výsady miest a mesteciek na Slovensku I. 1238–1350*. Bratislava, 1984.
- ZsO: Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mályusz Elemér – Mikó Gábor – Neumann Tibor (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*. I–XIII. Budapest, 1951–2017.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Békefi Remig 1891: *A pilisi apátság története I. 1184–1541*. Pécs.
- Csukovits Enikő 1997: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. *Történelmi Szemle* (39.) 3–4. 363–386.
- Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Budapest.
- Gábor Gyula 1908: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Budapest.
- H. Németh István 2013: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rác György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 144–161.

- Holub József 1929: *Zala megye története a középkorban*. I. Pécs.
- Holub, Joseph 1958: La représentation politique en Hongrie au Moyen Age. In: *Xe Congrès international des sciences historiques, Rome 1955. Études présentées à la Commission pour l'histoire des assemblées d'États. XVIII.* Louvain–Paris, 77–121.
- Istványi Géza 1939: A generalis congregatio I. *Levéltári Közlemények* (17.) 1. 50–83.
- Kádas István 2017: Kölcsönös haszon. Eperjes, Bártfa városok és a Sáros megyei kismemesség a középkor végén. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.) 2017: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések.) Budapest, 337–368.
- Kádas István 2019: A megye rendje a késő középkori Magyarországon. In: Jámbor Orsolya Ilona – Lénárt Máté Gábor – Tarján G. Gábor (szerk.): *A rendőrakadémiától az egyetemig. Rendészettörténeti tanulmányok.* Budapest, 35–52.
- Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka 2019: Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában. *Történelmi Szemle* (61.) 2. 329–337.
- Kovács Viktória 2016: A pozsonyiak vámentessége az Anjou- és a Zsigmond-korban. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a középkorról.* Budapest, 341–366.
- Surányi Bálint 1964: Pozsonyi bíródinasztiák a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények* (35.) 2. 173–186.
- Szócs Tibor 2014: *A nádori intézmény korai története 1000–1342.* Budapest.
- Szűcs Jenő 1993: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. *Történelmi Szemle* (35.) 1–2. 1–58.
- C. Tóth Norbert 2008: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.* Nyíregyháza.
- C. Tóth Norbert 2019: *A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.* (Megjelenés alatt.)
- Tringli István 2009: Megyék a középkori Magyarországon. In: Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Budapest–Piliscsaba, 487–518.
- Tringli István 2013: Le contee in Ungheria nel periodo degli Angiò. In: Csukovits, Enikő (ed.): *L'Ungheria angioina.* Roma, 139–178.
- Tringli István 2017: *Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez.* Budapest.
- Weisz Boglárka 2013: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében.* Budapest.
- Weisz Boglárka 2016: A tárnokmester jogköre az Anjou-korban. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések.) Budapest, 181–200.
- Zsoldos Attila 2003: Az özvegy és a szolgabírák. *Századok* (137.) 4. 783–808.
- Zsoldos Attila – Neumann Tibor 2010: *Székesfehérvár középkori kiváltságai.* Székesfehérvár.
- Zsoldos Attila 2018: A gyűlések rendje. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Vidi Vilmos (szerk.): *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szőgi László tiszteletére.* Budapest, 615–625.

Kádas István

Város, falu, megye

*A városi birtokok hadpénze a középkor végén**

1525 augusztusában, egy évvel a sorsdöntő mohácsi ütközet előtt Sopron városát és a megyét egy sokkal hétköznapibb konfliktus tüzelte fel, melynek központi kérdése az volt, fizet-e adót a város a megyének. A vita első részleteit Lajos király augusztus 9-ére keltezett parancsleveléből ismerjük, amelyet Sopron megye hatóságának címzett.¹ Az uralkodó határozott nemtetszését fejezte ki a megye, különösen az alispán – amint a későbbiekből kiderül, Vicai János – felé.² A megye ugyanis ahelyett, hogy figyelembe vette volna azt az adómentességet, amelyet még II. Ulászló király adott a városnak, s amelyet II. Lajos is megerősített, nemcsak hogy adót követelt Soprontól, hanem még állatokat is lefoglalt a város egyik birtokáról adótartozás fejében. Sőt, az alispán az így szerzett marhák közül kettőt már le is vágatott.³ A továbbiakban a soproni konfliktus segítségével a megyék és a területükön fekvő, joghatóságuktól független királyi városok kapcsolatának egy a 16. század fordulóján jelentkező vitás kérdését vizsgálom, melynek központi eleme a városok által földesúri jogon bírt jelentős méretű birtokállomány, illetve az ezen javak után a megye számára fizetendő – vagy éppen nem fizetendő – adó, az úgynevezett hadpénz (*pecunia exercituaalis*) volt.

Sopron városa, ahogy a többi szabad királyi város, csupán az uralkodónak tartozott évi rendes adóval, *censussal*, amelyet a király olykor rendkívüli adóval, „segéllyel” is megtoldott.⁴ A megye bírói hatalmat sem gyakorolt a város polgársága felett, és e jogelv betartását Lajos király 1519-ben is megparancsolta a megyének.⁵ Sopron megye hatósága az említett 1525. évi atrocitás során nem is vetemedett efféle jogsértésre: az említett oklevélből világosan kiderül, hogy nem magát a várost sarcoltatta, hanem a város egyik, meg nem nevezett falujától követelt valamiféle adótételt. Ennek megtagadását követően lépett fel az alispán fegyveresen, és ragadta el az állatállományt. Sopron ugyanis ekkorra jelentős birtokegyüttest épített ki: Sopron megye 1549. évi összeírása szerint a *civitas* 114 jobbágytelekkel rendelkezett, amelyek nyolc különböző faluban

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja (MTA BTK) Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoportjának (LP2015-4/2015) munkálatai keretében készült.

¹ Sopron megyét a 15. század végén kettébontották soproni és rábaközi székre. Az önálló rábaközi szék azonban nem volt hosszú életű, 1517 körül megszűnt (C. Tóth et al. 2017: 230, 236).

² Sopron megye alispánjaira: C. Tóth et al. 2017: 237–238; Horváth 2014: 85.

³ Házi (szerk.) 1921–1943: I/7. 157–158.

⁴ Kubinyi 1993a: 155; Neumann 2017: 17–30, 43–49.

⁵ Házi (szerk.) 1921–1943: I/6. 380–381.

feküdtek.⁶ A portaszámokat tekintve Sopron a megye harmadik legnagyobb birtokosának számított, Nádasdy Tamás, valamint a láncséri uradalmat birtokló Teuffel Erasmus után – utóbbi 150 jobbágytelkes vagyontól nem sokkal lemaradva.⁷

A tény, hogy Sopron rendelkezett birtokállománnyal, nem számított egyedülálló jelenségnek a magyar szabad királyi városok körében, bár annak mérete az egyik legjelentősebb volt a rangsorban. Pozsony megye 1549 körüli összeírása szerint például Pozsony városa két faluban 28, míg Nagyszombat 5 településen 133 jobbágytelekkel büszkélkedhetett.⁸ Hasonló jelenség figyelhető meg a Magyar Királyság északkeleti felében is, Abaúj megye 1553. és Sáros megye 1545. évi jegyzéke szerint ezekben az időpontokban Bártfa kezén 14 faluban 108 jobbágytelket írtak össze, Eperjes tulajdonában 16 településen 59 portát számoltak, míg Kassánál nyolc faluban 57 jobbágytelek szerepel.⁹ Sőt, valójában nem is csak magyar, hanem regionális jelenségről is beszélünk, ugyanis a késő középkori Közép-Európa várostörténetének egyik általános jellemzője a városok azon törekvése, hogy kiépítsék saját mezőgazdasági hátszágukat. Ez már csak azért is nélkülözhetetlen volt, mert a polgárság egy része maga is mezőgazdasági tevékenységet folytatott, a saját városi birtoktartomány kiépítése pedig költség-hatékonyabbá tette a gabona, a bor és az élőállat jövedelmező kereskedelmét is.¹⁰

A városi testület azzal, hogy birtokrészekre, sőt teljes falvakra is szert tett, már kevésbé vonhatta ki magát a megye alól, hiszen maga is a megye birtokos földesurává vált.¹¹ A birtokok védelmében már a megyei hatóság előtt kellett keresni igazukat, és a falvak jobbágyságától a királyi kincstár számára beszedett adó behajtásában ugyancsak közreműködött a megye alispánja, valamint szolgabírói. A megyei tisztségviselők szerepe nélkülözhetetlen volt mind a rendes, mind a rendkívüli királyi adók behajtása során; az adószedőket általában az adott járás szolgabírája, illetve helyismerettel rendelkező megyei emberek kísérték el az adó kirovására, akik mindeközben az adószedő feddhetetlenségét és biztonságát is felügyelték. Szemléletes példa erről Sopron esetében az az 1421. évi oklevél, melyet Bodoló Miklós fia Benedek kamarahaszna-szedő állított ki. Bodoló ekkor – hasonlóan a megye többi településéhez – a nem sokkal korábban Sopron városának tulajdonába került két falu, Kelénpaták és Harka adózó portáit is össze kívánta írni. Az adószedő azonban komoly akadályba ütközött: kiváltságaikra hivatkozva Sopron város polgárai heves tiltakozásukat fejezték ki a kamarahaszna kirovásával szemben. Bodoló Benedek megtekintette a polgárok által bemutatott okleveleket, és ezek értelmében el is engedte a két falu adóját. Az adórovó a város kérésére oklevelet is kiállított a felmentésről, méghozzá a megye egyik szolgabi-

⁶ Maksay 1990: II. 678.

⁷ Dominkovits 1999: 5; Maksay 1990: II. 676–679; 1979: 68–69.

⁸ Maksay 1990: II. 599.

⁹ Maksay 1990: I. 95, 626–628.

¹⁰ Miller 2008: 211–212.

¹¹ Erre vonatkozóan lásd Weisz Boglárka tanulmányát jelen számban.

rája, Sebestyén fia László jelenlétében (nyilván ő kísérte végig a járásban Bodolót), aki tanúskodott az esetről.¹²

Az oklevélből sajnos nem derül ki, milyen kiváltságokat dugtak a soproniak a gyanútlan Bodoló Miklós fia Benedek orra alá. 1429-ben Bodoló felettese, Szentgyörgyi Vince Bálint, és fivére, László kamarahaszna-ispánok panaszára Zsigmond király fel is szólította a város polgárait, hogy igazolják oklevelekkel mentességüket, valamint a városhoz tartozó falvakban lakó falusiakét is, vagy fizessék be az adót. Ennek kicsikarásával szükség esetén a megyei hatóságot bízta meg.¹³ Az alispán és a szolgabírák feladatköréhez tartozott ugyanis az adóval elmaradók megbírságolása, valamint a bírságok és az adótartozás behajtása is. A tartozás kiegyenlítésének bevett eszköze volt az állatállomány elhajtása, hasonlóan Vicai János alispán eljárásához a fent említett esetnél.¹⁴

Az 1525. évi incidens alkalmával azonban az alispán és Sopron megye nem a kamarahasznával, vagy akár a rendkívüli királyi adóval való tartozás miatt kobozta el az állatokat a város birtokáról, ez világosan kiderül a perfolyam irataiból. Sopron város panaszát és a királyi megrovást követően ugyanis a megye is II. Ulászlóhoz fordult. A megye nemesi *universitasának* követei azzal keresték fel az uralkodót, hogy Sopron a városhoz tartozó falvak utáni „hadakozó pénzt” (*pecunia exercituaalis*) nem akarja megfizetni nekik, pedig, miként a megyei követek érveltek, mind II. Lajos, mind atyja uralkodása idején, amikor Sopron megye hadsereget toborzott, a város fizetett ilyen adót. A király ezt követően elrendelte, hogy ha igaz, amit a megyei követek állítanak, akkor a régi szokásnak megfelelően a város fizesse le a kért pénzt, ha viszont mégsem lennének efféle előzményei a hadpénz beszedésének, akkor azt tudassák vele.¹⁵

A soproni polgárok a felszólításnak eleget téve újfent a király elé járultak, s ezúttal is a még II. Ulászló királytól kapott és II. Lajos által megerősített mentességükre hivatkoztak. Az is kiderült, hogy ebből a felmentésből még körülbelül két év volt hátra. II. Lajos király ebből következőleg megparancsolta a megyének, hogy a mentesség lejártáig semmiféle adót ne szedjen a város birtokairól, az okozott károkat tegyék jóvá, a mentesség lejártát követően pedig a királyság törvényei és szokásai szerint járjanak el.¹⁶ Sopron város levéltárában megtaláljuk II. Ulászló 1512-ben kibocsátott oklevelét, melyben Sopron falvait tíz évre felmentette minden kamarahaszna, rendkívüli adó, segély és egyéb királyi adó alól, míg 1516-ban a megye tisztségviselőinek, valamint a királyi félforintos rendkívüli adó („contribucionis nostre medii floreni”) Sopron megyei kirovóinak és behajtóinak is parancsba adta a mentesség figyelembe vételét.¹⁷ Elképzelhető, hogy ezt a mentességet hosszabbította meg később II. Lajos is, azonban ez csu-

¹² Nagy (szerk.) 1889–1891: II. 59.

¹³ Házi (szerk.) 1921–1943: I/2. 382–383.

¹⁴ Holub 1929: 281, 294–296.

¹⁵ Házi (szerk.) 1921–1943: I/7. 161–162.

¹⁶ Házi (szerk.) 1921–1943: I/7. 172–173.

¹⁷ MNL OL DF 204 207; Házi (szerk.) 1921–1943: I/6. 331; Csermelyi 2013: 478.

pán a kincstárnak járó adókra vonatkozott, s nem a megye számára fizetendő hadpénzre. Így elképzelhető az is, hogy a soproniak egy másik, mára elveszett felmentésre hivatkoztak.¹⁸

II. Lajos a vasvári káptalant bízta meg azzal, hogy juttassa el utóbbi, a soproni polgároknak kedvező parancsát a megyei hatósághoz,¹⁹ Esztergomi Gergely őrkanonok pedig tüstént végre is hajtotta a parancsot. A kanonok nem várta meg a következő *sedria* időpontját – ami valószínűleg ekkor is a hétfői nap volt –,²⁰ hanem még pénteken személyesen kereste fel Vesterházi Imre szolgabíróat nemesi udvarházában; Simonházi András szolgabíróat pedig a sági plébánosnál érte utol. Szombaton lósi birtokán az alispánt, Vicei Jánost is meglátogatta. A megye tisztségviselői azonban azt felelték a serény klerikusnak, hogy birtokukban van II. Lajos király egy másik oklevele, amelynek értelmében jogosan hajtották el a vitatott marhákat, s ezt az oklevelet készek az uralkodó előtt is felmutatni.²¹

A megyék számára fizetendő hadpénzt – ahogy azt Sopron megye követe érvelésében kifejtette – valóban Lajos király boldog emlékeztető atyja, II. Ulászló rendelte el, pontosabban az az 1498. évi Szent György-napi országgyűlésen hozott végzésekhez köthető. Ezen rendelkezések szerint a törvénybe becikkelyezett – többnyire név szerint felsorolt – bárók megtarthatták jobbágyaik királyi adójának felét, hogy abból bandériumot szereljenek fel, míg a többi jobbágy adója felét az adott megye kapta meg, ugyancsak arra a célra, hogy zsoldossereget, megyei bandériumot állítsanak a behajtott adóból. A csapatok nem álltak állandóan fegyverben, hasznuk pedig a csatatér helyett főként a politikai csatározások során mutatkozott meg, amikor nyomásgyakorlás céljából a követ mellett a megye serege is megjelent egy-egy országgyűlésen.²²

A törvénynek megfelelően a megye minden olyan birtokostól igyekezett behajtani ezt az adót, akik vagy amelyek nem szerepeltek a banderiális urak felsorolásában, így a városoktól is. Kassa tanácsa és polgárai már az adószedés megkezdésekor Ulászló királyhoz fordultak, és gyors fellépésük eredményre is vezettek: a király rögvest megtiltotta Abaúj megyének, hogy a kassaiak birtokairól is beszedjék a törvény által előírt hadpénzt. Ulászló meg is indokolja ezt: mivel Kassa az ő városa, ebből kifolyólag a kassaiak birtokjogai is a királyhoz tartoznak.²³ Akár általános uralkodói utasítás volt, akár Kassa mozgósította a felső-magyarországi városszövetség együttes erejét, még a törvény évében mentességre tett szert Bártfa, Eperjes és Kisszeben is a megyei adó alól.²⁴ A vita azonban ezzel még nem ért véget, ugyanis ahogy 1525-ben Sopron megye, úgy 1498-ban Abaúj és

¹⁸ II. Lajos 1526 januárjában a birtokok adómentességét újabb két évvel hosszabbította meg, de ez is csupán a királyi adókra vonatkozott (Házi [szerk.] 1921–1943: I/7. 176–177).

¹⁹ Házi (szerk.) 1921–1943: I/7. 174.

²⁰ Csukovits 1997: 383. Vö. MNL OL DL 62 102.

²¹ Házi (szerk.) 1921–1943: I/7. 175–176.

²² A megyei adóra bővebben: Kádás 2018: 185–204; Kubinyi 2000: 401–402, 2007: 208–209.

²³ „[...] quod civitas illa Cassoviensis nostra est et ex consequenti etiam iura ipsorum possessionaria ad ius nostrum pertinent [...]” (MNL OL DF 269 158).

²⁴ A városszövetségre: H. Németh 2004: 72–83.

Sáros (valamint esetleg Szepes) megye is követeket küldött az uralkodóhoz, akik elérték, hogy Ulászló módosítsa korábbi felmentését: a városok zálogbirtokainak egy részét kivette a rendelkezés hatálya alól. Ezen újabb rendelkezés alapján a hadpénzfizetési kötelezettség már vonatkozott az említett négy város minden olyan új zálogbirtokára, amit egy fél év óta kötöttek le nekik.²⁵

Miután Abaúj megye adószedői továbbra is lelkiismeretesen igyekeztek a város birtokairól behajtani az adót, a polgárok 1499-ben is a királyhoz fordultak, hogy intse meg a megyét. Ulászló a megyei hatóságához intézett parancsában kijelentette, hogy a város, valamint összes tartozéka a királyé, és hogy a városok adójából – amikor szükséges – ugyancsak bandériumot akar felszerelni és katonákat tartani.²⁶ A nemesség azonban továbbra is igyekezett érvényesíteni igényét legalább a városi zálogbirtokok hadpénze iránt, és törekvésüket 1499. augusztus 6-án, a budai országgyűlés idején siker koronázta.²⁷ A király ugyanis felszólította Kassa városát, hogy bár örökbirtokai után nem tartozik hadpénzt fizetni, de a zálogos javai után fizesse meg az adót a megyének. Sőt, úgy látszik, a megyei követek további eredményeket is elértek, ugyanis ez esetben már nem szerepel a zálogosítás idejére vonatkozó megkötés, vagyis az adófizetési kötelezettség immár minden zálogbirtokra kiterjedt. Ráadásul, újabb adalékként az is szerepelt a felszólításban, hogy a megyének szintén tartoztak hadpénzzel azok a javak, melyek nem a város, hanem polgárai örökbirtokának számítottak.²⁸ Ugyanaznap hasonló tartalmú levél indult útnak Bártfa városába is.²⁹

A városi birtokok kérdése az 1500. év országgyűlésein is napirendre került. Ulászló király 1500. március 11-i, Eperjes, Bártfa és Kassa tanácsának és polgárainak is megküldött oklevelében azt olvashatjuk: bár a király korábbi levelében meghagyta, hogy minden Sáros megyében fekvő (örökölt vagy zálogos) magánbirtok után meg kell fizetni a hadpénzt – kivéve a kifejezetten a város tagjából valókat („precise de membro illius civitatis”) vagy az ahhoz tartozókat –, a polgárok közül sokan erre nem hajlandók. Az uralkodó a kérdést megvitatta a prelátusokkal, bárókkal és nemesekkel is,³⁰ s lényegében megerősítették azt a korábbi határozatot, hogy minden olyan magánbirtok után – legyen az akár örökbirtok, akár zálog –, amely nem a város *membrum*ából való, illetve nem a városhoz tar-

²⁵ „[...] omnibus huiusmodi bonis et iuribus possessionariis, que apud vos et manus vestras modo premissis pro pignore post unum aut medium annum locata existunt [...]” (MNL OL DL 70 333). A kikötés valószínűleg a zálogosítás idejére, és nem időtartamára vonatkozik. A rövid lejáratú kölcsönök már a 14. századra kimentek a gyakorlatból, míg a 15. századra már a határozatlan idejű lekötések jellemzők (Lederer 1932: 22, 42).

²⁶ „[...] quod civitas illa, simulcum universis eiusdem pertinetiis nostra existit, et nos, dum opus erit, ratione illius et etiam aliarum civitatum nostrarum vexillum erigere et gentes tenere volumus [...]” (MNL OL DF 269 402, 269 403).

²⁷ DRMH 4. liii.

²⁸ „[...] de illis, que aliqui ex concivibus vestris hereditario iure possident [...]” (MNL OL DF 270 818).

²⁹ MNL OL DF 216 238.

³⁰ Valószínűleg az 1500. vízkeresztjén tartott országgyűlésről van szó (Tringli [szerk.] 2008: 696. sz.).

tozik, a polgárok kötelesek hadpénzt fizetni a megyének.³¹ Az oklevél – vagy pontosabban oklevelek – értelmezését kétségkívül megnehezíti a *de membro civitatis* kifejezés. A *membrum civitatis* szókapcsolat esetében elsőként arra gondolhatnánk, hogy a város tagjaira mint személyekre utal, legyen szó akár a polgárokról, akár csupán a városi tanács tagjairól.³² A szövegezés azonban inkább a birtokokra vonatkoztatja a kifejezést.³³ A *de membro civitatis* különben összecseng a városok esetében alkalmazott *de membro regni* formulával, melyet Gerics József véleménye szerint földrajzi, területi értelemben használtak.³⁴ Az iratok a birtokok kapcsán világosan a polgárok magánvagyonát nevezik adókötelesnek, így a mentesség valószínűleg a magához a városhoz tartozó birtokokra vonatkozott. A források ráadásul a király korábbi levelére hivatkoznak, mely feltehetően az említett, Kassán és Bártfán is fennmaradt 1499. augusztus 6-ai, egyértelműbb fogalmazású parancs, miszerint csupán a városi örökbirtokok adómentesek.³⁵ Az 1500. évi rendelkezés adómentes birtokait Kubinyi András is városi örökbirtokokként értelmezte.³⁶

A három tárnoki város mellett ráadásul Késmárk levéltárában is megtaláljuk ezt az 1500. évi iratot, annyi eltéréssel, hogy ez esetben a kérdéses birtokok nem Sáros, hanem Szepes megyében feküdtek.³⁷ Ezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a felső-magyarországi királyi városok több ízben összehangoltan léptek fel, az egyidejűleg született négy királyi válasz erre reagálhatott.³⁸ A bártfai levéltárban fenn is maradt egy 1500. március 1-jei oklevél, amely a városszövetség Eperjesen tartandó gyűlésére hívja a várost; a döntést követően aztán a városok ismét összeültek, hogy megtárgyalják a nemesek számára adandó válaszukat a félforintos adó ügyében.³⁹

³¹ Eperjes: Iványi (szerk.) 1931–1932: 312; Bártfa: MNL OL DF 216 301, 229 162; Kassa: MNL OL DL 70 531.

³² Boronkai–Szovák (szerk.) 1987–2017: VI. 296–297 ('membrum' szócikk).

³³ „[...] omnes et singuli vestrum de bonis scilicet et possessionibus vestris privatis, tam hereditariis, quam etiam impignoratiis in illo comitatu de Sáros habitis, demptis illis dumtaxat, que precise de membro illius civitatis nostre essent et ad illam pertinerent [...]” (Iványi [szerk.] 1931–1932: 312).

³⁴ Gerics 2002: 84–85. Vö. Kubinyi 2003: 58.

³⁵ „[...] universe civitates, que aliqua bona seu possessiones habent de illis, que sunt directe hereditarie ac proprie alicuius civitatis in medium nobilium et illius comitatus in quo ea ipsa bona existunt, exercituare vel aliquas pecunias dare non teneantur, sed de illis bonis et possessionibus, quas aut titulo pignoris possident, aut aliqui privatim ex concivibus habent de huiusmodi possessionibus et iuribus possessionariis in medium comitatus solvere tenantur [...]” (MNL OL DF 216 238, 270 818).

³⁶ Kubinyi 1979: 19.

³⁷ MNL OL DF 281 609.

³⁸ Késmárk csupán a 17. századtól lett része a felső-magyarországi városszövetségnek (H. Németh 2004: 147).

³⁹ MNL OL DF 216 300 (Iványi [szerk.] 1910: I. 3499. sz.); MNL OL DF 216 303 (Iványi [szerk.] 1910: I. 3502. sz.). Az ügyben Bakos Osvát udvari familiáris az év júliusára gyűlésre hívta Eperjesre a nemeseket és a városokat a királyi döntés meghallgatására: MNL OL DF 216 302 (Iványi [szerk.] 1910: I. 3501. sz.).

Az 1500. év április–májusában⁴⁰ tartott országgyűlésen újfent előkerült a városok adójának kérdése. Erre – szemben az 1499. évvel – a városi követek is meghívást kaptak. A felső-magyarországi tárnoki városok mind indulásuk előtt, mind a végzések megszületése után összeültek.⁴¹ Az országgyűlés ez esetben is a korábbihoz hasonló döntésre jutott: a szabad városnak azon javai után kell hadpénzt fizetni a megyének, amelyek nem a *membrumból* valók, illetve amelyek magánszemélyek szerzeményei (akár zálogok, akár vásárolt javak).⁴² Ez a végzés, úgy tűnik, pontot tett az ügy végére. Eperjes esetében azt is tudjuk, hogy a város polgárai közben le is fizették a megyének az adót, a városkönyv 1500. március 15-ei bejegyzése szerint a város 64 dénárért vendégül látta a pénzért érkező két megyei *dicatort*.⁴³

Elvértve a későbbi évekből is találunk hadpénzre vonatkozó adatokat. 1502-ben például, miután Buzlai Mózes udvarmester gergelylaki birtokrészét az eperjesi ispotálynak adományozta, felszólította a birtok lakóit, hogy más adókkal együtt immár a hadpénzt is új uraiknak fizessék.⁴⁴ Bártfa levéltárában a későbbiekben szintén elő-előfordul olyan irat, amely a hadpénz fizetéséről, vagy épp az azzal való késlekedésről tanúskodik, sajnos azonban ezek nem részletezik, hogy mely falvak és birtokrészek után követelte a megye ezt az adót a várostól.⁴⁵

Kubinyi András 1979-ben úgy fogalmazott, hogy „Ulászlónak meg kellett védenie városait a nemességgel szemben, hogy a polgároknak ne a megyei csapatok között kelljen katonáskodniuk”, illetve véleménye szerint arról szólt a vita, hogy a nemesek rá tudják-e kényszeríteni a városokra, de legalább azok falva-ira a hadpénzt.⁴⁶ Ha azonban végigtekintünk a megyei követek panaszain, azt látjuk, hogy az uralkodó a kezdetektől fogva kivette a városok örökjogon bírt falvait a megyei adószedők illetékessége alól, s a vita lényegében csak a városi zálogokról, illetve a polgári birtokokról szólt. A Felső Részek megyéinek követei 1498-ban sem merészeltek szembeszállni a királyi birtokjogával – tudniillik mivel a város királyi birtok, így áttételesen a város örökbirtoka is a királyé –,

⁴⁰ DMRH 4 liii.

⁴¹ Kubinyi 1979: 24; 2002: 52.

⁴² „[...] omnes libere civitates de illis bonis, que de membro civitatis non sunt, vel que ad aliquas personas privatas sive pignoris, sive titulo amptionis pertinent, pecunias exercitiales in medium comitatum dare et exolvere debeant [...]” (Iványi [szerk.] 1931–1932: 313–314; MNL OL DF 271 284).

⁴³ MNL OL DF 282 535, 593. fénykép; Kódas 2018: 188.

⁴⁴ MNL OL DF 229 211 (Iványi [szerk.] 1931–1932: I. 853. sz.). Buzlai Mózes 1501-ben hagyományozta az ő és fivére által a Sáros megyei Gergelylaka településben bírt részeket az eperjesi Szűz Mária ispotályra (Iványi [szerk.] 1931–1932: II. 820, 917, 923, 925. sz.). Buzlai 1498-ban nem került a bandériumtartó urak közé, s az 1500-ban hasonló jogot kapott *decempersonák* között sem szerepel a neve. Feltehetően az 1500-tól betöltött udvarmesteri tisztsége okán járt neki az adó. Személyére bővebben Kubinyi 1993b: 269–285. A *decempersonatusra* Kubinyi 1984: 266–267.

⁴⁵ 1507: MNL OL DF 216 909; 1508: MNL OL DF 216 919; 1513: MNL OL DF 217 267.

⁴⁶ Kubinyi 1979: 19.

csupán azzal érveltek, hogy a városoknak sok zálogbirtoka van a megyékben.⁴⁷ Az 1500. évi, városok számára kibocsátott királyi parancsok szintén a megyei követek azon panaszára hivatkoznak, hogy a városok a polgári javak után sem akarnak hadpénzt fizetni. A zálogbirtokok különben a bárók és a megyék között is problémát okoztak: az 1500. évi törvény azt is elrendelte, hogy azon birtokok után is a megyének jár a hadpénz, amelyek ugyan bárói tulajdonban vannak, de valamilyen köznemes zálogába kerültek.⁴⁸

Az 1498–1500 közötti vitában, úgy tűnik, leginkább a felső-magyarországi városzövetség forszírozta a kérdést; legalábbis sem Sopron, sem Pozsony, sem Nagyszombat levéltárában nem találtam ebből az időszakból hadpénz fizetésével kapcsolatos iratot.⁴⁹ Kassa, Bártfa és Eperjes ez irányú aktivitása semmiképpen sem véletlen, korábbi kutatásom során ugyanis valóságos „birtokszerzési lázat” figyelhettem meg a három tárnoki város esetében a 16. század fordulóján. Bár Kassa és Bártfa jelentős méretű örökbirtokra tett szert, amelyek tartományként ölelték körbe a *civitast*, mindkét város intenzív zálogszerző politikát is folytatott, Kassa főleg a Hernád, míg Bártfa a Tapoly folyó völgyében. Eperjes, amely nem rendelkezett komoly ősi javakkal, kifejezetten zálogbirtokok révén fejlesztette a város körüli tartományát. Ráadásul mindhárom város esetében elmondható, hogy nemcsak a városi testület, hanem vezető polgáraik is aktívan részt vettek a nemesekkel folytatott hitelügyletekben, melyek során zálogbirtokokra, sőt esetenként vásárolt javakra is szert tettek.⁵⁰

Kanyarodjunk vissza a tanulmány elején érintett soproni esethez! Mint említettem, a soproni levéltárban nem maradt fenn az 1498–1500 közötti vitához kapcsolódó irat, holott például az 1498. évi országgyűlésen bizonyosan részt vettek soproni követek, és a város a dekrétum szövegét is megőrizte.⁵¹ Ráadásul Sopron megyének meggyűlt a baja a hadi költségekkel, 1500-ban például a hiányzó összeget két szolgabíró „saját zsebből” pótolta ki.⁵² A Sopron város birtokainak megyei adóztatására utaló oklevelek hiánya akár a forráspusztulás rovására is írható, de a város érdektelenségére magyarázatként azt is felhozhatjuk, hogy a korszakban a soproni ispáni és városkapitányi tisztség azonos személy kezében volt zálog gyanánt, akinek a városiak adóval is tartoztak.⁵³ Azt sem szabad elfelejteni, hogy 1525-ben Sopron megye követei váltig állították az uralkodó előtt, hogy Sopron város a falvai után már II. Ulászló idején is adót fizetett a megyé-

⁴⁷ „[...] multa bona et iura possessionaria impignorata apud manus vestras [...]” (MNL OL DL 70 333).

⁴⁸ DMRH IV. 150–152.

⁴⁹ A három város szorosabban működött együtt, különösen Pozsonnyal ápolt szoros diplomáciai kapcsolatot Sopron (Szende 2002: 65–69). A tárnoki városok egységes fellépése ekkor még leginkább kereskedelmi kérdésekben érhető tetten (H. Németh 2002a: 11).

⁵⁰ Kádas 2017: 338–349; Kádas 2020 (megjelenés előtt).

⁵¹ MNL OL DF 204 062; Kubinyi 1979: 24.

⁵² MNL OL DL 93 687.

⁵³ Bariska 2009: 271; Csermelyi 2013: 474; 2016: 16, 20–21.

nek. Érdeemes tehát összevetni az 1499. és 1500. évi rendelkezéseket azzal, amit Sopron birtokállományáról tudunk.

A tanulmány elején említett 1549. évi összeírás nyolc falut említ a város kezén, amelyek közül Lépesfalvát csupán 1547-ben vásárolták meg.⁵⁴ 1525-ben tehát még csak hét falu képezte a soproni tartományt, amelyet II. Ulászló király 1512. évi adómentességet adományozó okirata fel is sorol: Kelénpatak (*Klynyko*), Megyes, Balf (*Wolff*), Kópháza, Harka, Ágfalva (*Ondorff*) és Bánfalva (*Bondorff*).⁵⁵ Az így kialakult uradalom összesen egy körülbelül 39 000 kataszteri hold nagyságú területet jelentett,⁵⁶ amely tartományként ölelte körül a várost. A hét falu kiemelkedő szerepet töltött be a város élelmiszerral és ipari nyersanyagokkal történő ellátásában.⁵⁷ Ugyancsak fontos szerepük volt a szőlőművelés terén, a város egyetlen valódi exportcikkét ugyanis a bor képezte. Az említett javak közül Harkán és Meggyesen is folyt szőlőtermesztés.⁵⁸ Mindemellett a hét falu a város demográfiai utánpótlásában is kulcsszerepet játszott.⁵⁹ A vizsgált időszakban azonban a városi birtokok sok pusztítást szenvedtek el Lánzsér urinak támadásai miatt, emiatt is kaptak felmentést a királyi adó alól.⁶⁰

A tartomány első darabjai Bánfalva, Kópháza és Balf települések voltak, amelyek királyi adományozás révén kerültek a város kezére. A későbbi Bánfalvát még IV. László adományozta István soproni bírónak, és a király emellett Ravazd és Víz (Kópháza) várföldeket is a soproni polgároknak juttatta.⁶¹ Bánfalva azonban ekkor még a bíró saját birtoka volt, s csupán Zsigmond 1430. évi adománya révén került a városi testülethez.⁶² Balf birtok felét – melyre 1325-ben, I. Károly adományaként tett szert a város⁶³ – már a kezdetektől testületi vagyonnak tekinthetjük, sőt, Sopron hamarosan a település másik felét is megvásárolta, természetesen királyi hozzájárulással.⁶⁴ A Bánfalva esetében látott „kétlécű” stratégia a további birtokszerzések esetében is tetten érhető: a soproni falvak többsége előbb a város egyik polgárának tulajdona volt, majd annak örökösei jó pénzért túladtak nemesi javaikon, amelyeket készségesen megvásárolt a soproni magisztrátus. Így szerezte meg például Kelénpatak települést is a soproni városi testület.⁶⁵

⁵⁴ Szende 2010: 24. A település korábban az oroszvári uradalomhoz tartozott (Engel 2001: térkép).

⁵⁵ Házi (szerk.) 1921–1943: I/6. 256.

⁵⁶ Mollay 1956: 54; Szende 2004: 31; 2010: 24.

⁵⁷ Szűcs 1955: 84–86; Mollay 1956: 56.

⁵⁸ Szende 2004: 28.

⁵⁹ Szende 2010: 24.

⁶⁰ Csermelyi 2013: 479–581; Házi 1931: 59.

⁶¹ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 6–7; RA 3202. sz.; Mollay 1956: 50.

⁶² HO II. 244–245; Házi (szerk.) 1921–1943: I/3. 7–8, 10–12.

⁶³ HO II. 38–40.

⁶⁴ HO II. 76; Mollay 1956: 50.

⁶⁵ HO III. 163–164; Házi (szerk.) 1921–1943: I/2. 105–106; Nagy (szerk.) 1889–1891: II. 44–45; HO IV. 272, 275–277; Mollay 1956: 53.

Sopron egy további szerzeménye, Ágfalva kapcsán egy újabb, általánosnak mondható tendencia figyelhető meg: a polgárság és a város környéki kisbirtokos nemesség összefonódása. Ágfalva megszerzéséhez ugyanis végső soron az vezetett, hogy Chernel Péter soproni polgár a település egyik birtokosának, Dági Fülöp fia Lőrincnek a leányát vette feleségül, igényt tartva neje földben kiadandó leánynegyedére.⁶⁶ Dági Lőrinc ráadásul nemcsak Sopron megyei nemes volt, hanem maga is polgárjoggal bírt a városban.⁶⁷ A polgári-nemesi birtoklást ez esetben is a testületi birtokszerzés követte: Dági Lőrinc és fia, János 1373-ban adták el Ágfalvát I. Lajos király jóváhagyásával 730 forintért városuknak,⁶⁸ s ugyanabban az évben az ekkor már megözvegyült Dági Anna is túladott leánynegyedén – amelynek megvásárlója ezúttal is Sopron városa volt.⁶⁹ Ez a jelenség szépen párhuzamba állítható az északkelet-magyarországi városok birtokpolitikájában tapasztaltakkal, ahol a hitelező városi polgárok üzletfelei ugyancsak gyakran a leánynegyedüket földben megkapó leányági örökösök, valamint az özvegyaszszonyok voltak.⁷⁰

Az északkelet-magyarországi városokban a középkor végén a hitelező polgárok és a rászorult özvegyek kapcsolata házassággá is továbbfejlődhetett, a rokonság folytán a polgárok nemességre tettek szert, vagy éppen a nemesek szereztek ekképpen ingatlant és polgárjogot.⁷¹ Pozsony városában szintén megfigyelhetők hasonló kapcsolatok,⁷² ráadásul ez a fajta, házasságokkal is megerősített összefonódás a polgárok és a nemesek között egy évszázaddal korábban nemcsak a határ menti városokban, hanem – amint azt Kubinyi András kimutatta – a királyság szívében, Budán is meghatározó volt.⁷³ Ráadásul itt sem feledkezhetünk meg a nyugat-európai, különösen a német párhuzamokról.⁷⁴ Budán, de a Német-római Birodalom városaiban sem volt semmi rendkívüli tehát abban, hogy a 14. század során a város polgárságának egy csoportja egyszersmind vidéki földbirtokos is volt. Sopron városában sem csupán Dági Lőrincet sorolhatjuk ehhez a réteghez, hanem például egy további soproni szerzemény, Meggyes korábbi birtokosát, Meggyesi Miklóst is, aki

⁶⁶ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 140–142.

⁶⁷ Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 448.

⁶⁸ Házi (szerk.) 1921–1943: 164–165. A családra: Mollay 1956: 50.

⁶⁹ Anna asszony közben újra is házasodott, egy másik soproni polgár, Flethel Hertel vette feleségül (Házi [szerk.] 1921–1943: I/1. 165–166). Ráadásul nem Anna volt az egyetlen Dági lány Ágfalván, aki Sopron városát kereste meg kicsiny örökségével, Dági Anglis, Ausztriai István özvegye 1396-ban vált meg saját jussától 100 bécsi dénár fejében (Házi [szerk.] 1921–1943: I/1. 249).

⁷⁰ Kádas 2017: 341 (2020).

⁷¹ Kádas 2017: 349–353.

⁷² Majorossy 2013: 135–137.

⁷³ Kubinyi 1971: 213, 236, 261. Vö. Draskóczy 1983: 150–151; Fügedi 1972: 262.

⁷⁴ Különösen a 14. század végéig volt ez jellemző a német városokban (Fleckenstein 1970: 77–95; Du Boulay 1986: 125–129; Rörig 1969: 124–125). A kérdést részletesen összefoglalja Kubinyi 1971: 203–208. Az Angol Királyságban ráadásul a 15. században is gyakori jelenségnek számított a polgárok és gentryk házassága (Kendall 1965: 338–339; vö. Dockray 1986: 61–77).

szintén Sopron város polgára volt.⁷⁵ A megyyesi birtokrésszel kapcsolatban ugyan eleinte komoly vetélytársat jelentettek Hertul udvari festő és leszármazottai,⁷⁶ Hertul fia Miklós azonos nevű fiának magtalan halálával azonban a koronára szállt javait Mária királynő Sopron testületének adományozta.⁷⁷ Néhány évvel később az említett Meggyesi Miklós unokája, Anna – valamint férje, Teufel Hermann – is a város kezére adta örökségét, előbb zálogként, majd örökjogon.⁷⁸

Ugyancsak polgárjoggal bírt Sopronban Harkai Fülöp fia István mester, aki a város írnoki feladatait is ellátta.⁷⁹ Névadó birtoka eredendően Sopron megyei várföld volt, melyet 1257-ben IV. Béla adományozott apjának, Kürüi Fülöp mesternek.⁸⁰ István örökösei azonban híján lehettek a pénznek, s kölcsön felvételére szorultak. Unokája, Harkai Péter soproni polgár harkai és egeredi birtokai közül az egeredi erdőt városának kötötte le,⁸¹ két településen bírt többi részét viszont Ayzel németújvári zsidó vette zálogba 400 forintért, akitől azokat Sopron város testületének sikerült kiváltani, miután a zálogösszeget felül megfizettek további száz forint uszarakamatot is. Ezzel a két település 1400-ban Sopron záloga lett.⁸² Harkai Péter 1410-ben el is adta a zálogban már Sopron kezén lévő falvakat a városnak,⁸³ amivel tulajdonképpen lemondott a hitel visszafizetéséről.⁸⁴ Péter nem sokkal később elhalálozott, ezt követően megözvegyült neje, Erzsébet is igyekezett pénzzé tenni férjétől rámaradt harkai vásárolt és zálogos részeit, melyeket 1413-ban, 300 forint fejében adott el a városnak. További 50 forintért saját hitbérét és jegyajándékát is Sopron tulajdonába bocsátotta.⁸⁵ 1424-ben végül egy másik rokon, a korábbi adásvételek megakadályozására törekvő Harkai

⁷⁵ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 58, 61–62. Miklós és neje, Ágnes asszony ráadásul Meggyes mellett Kópháza nagyobb részét is birtokolhatta, a két falun ugyanis 1354-ben gyermekeik, Meggyesi Pongrác és nővére, Erzsébet, Detre fia János felesége osztottak (Házi [szerk.] 1921–1943: I/1.105–106). További példákhoz a soproni nemesekre és polgárookra: Mollay 1956: 51; Majorossy 2013: 117–119.

⁷⁶ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 47–48, 58–59, 107–109.

⁷⁷ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 204–209; Mollay 1956: 53.

⁷⁸ Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 235–236, 240–241.

⁷⁹ HO II. 46; HO III. 75; Házi (szerk.) 1921–1943: I/1. 64–65; Mollay 1956: 51.

⁸⁰ ÁÚO II. 284.

⁸¹ Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 486–487.

⁸² Nagy (szerk.) 1889–1891: I. 535–537.

⁸³ HO IV. 264.

⁸⁴ Belitzky 1938: 972–973. Az adásvétel elé azonban akadályt gördített a harkai nemesség, pontosabban Harkai Miklós és László, akik bár nem éltek a szokásjog biztosította elővásárlási jogokkal, a városnak való eladást is tilalmazták (Házi [szerk.] 1921–1943: II/2. 43, 47, 48). A birtokért kért jelentős összeget végül Büki Vincló fiai fizették meg Harkainak (uo. 52–53). Az adásvétel azonban feltehetően meghiúsult, ugyanis többet nem hallunk a Bükiek birtoklásáról.

⁸⁵ HO IV. 269–271. Péter halála után azonban az említett rokonok, Harkai Miklós és László magukat akarták bevezettetni az elhunyt Péter örökségébe (Házi [szerk.] 1921–1943: I/2. 72–74). A hosszú perlekedést követően végül 1418-ban sikerült elérnie Erzsébet asszonynak, hogy a Harkaiak elismerjék, a Sopronnak eladott javakban nekik nincs birtokjoguk (Házi [szerk.] 1921–1943: I/2. 143–146), s a következő évben végre be is vezethették a várost Harkai Péter korábbi birtokaiba (Házi [szerk.] 1921–1943: I/2. 143–146).

Miklós is eladta saját birtokrészét Sopronnak, így 1426-ra már Harka másik fele is a városi testület birtokává vált.⁸⁶

Bár Sopron és az általam korábban vizsgált Kassa, Bártfa és Eperjes birtokszerzése a módszerekben hasonlóságot mutat, jelentős különbség figyelhető meg az időbeliségben. Míg az északkelet-magyarországi tárnoki városok és polgárai jelentős birtokszerzési és zálogosítási tevékenységet folytattak a Jagellók korában, addig Sopron ilyen irányú törekvése lezárult Zsigmond király uralkodása idején. A 15. század elejére ráadásul a korábbi polgári birtokok már sorra a városi közösségi tulajdonává váltak.⁸⁷ Ez egyben azt is jelenti, hogy nem véletlenül hiányzik a II. Ulászló kori, Sopron város falvainak adott adómentességek szövegéből a hadpénz, ezek a birtokok ugyanis nem estek az 1499. és 1500. évi rendelkezések hatálya alá. Sopron érdektelenségét az 1498 és 1500 közötti vitában véleményem szerint a jelentősebb városi zálogbirtokok hiányával magyarázhatjuk.

A II. Lajos uralkodása alatti országgyűlések azonban újfent növelték a megyék befolyását a városok fölött. Az 1525 májusában tartott rákosi országgyűlés kiterjesztette a hadpénz fizetésének kötelezettségét a városok összes földesúri jogon bírt birtokára.⁸⁸ Igaz, később a hatvani országgyűlés csupán az újabb szerzeményekre korlátozta e kötelezettséget.⁸⁹ Ráadásul már az 1521. évi országgyűlésen kivetett rendkívüli hadiadó is vonatkozott a városi birtokokra. C. Tóth Norbert vizsgálatából tudjuk, hogy 1522-ben a városok egyrészt lefizették a szokásos *censust* a királynak, másrészt a telkeik és birtokaik portái után is adózniuk kellett, amit a megyei adószedők kezeltek.⁹⁰ Sopron megye adószedésének a város birtokain 1525 augusztusában tehát mégis akadt valamiféle előzménye.

Végezetül érdemes kitérni a városi csapatok kiállításának mikéntjére, ugyanis Sopron esetében ez is nyomon követhető. Bár korábban Mátyás király gyakran utasította városait zsoldossereg kiállítására, ez a Jagellók korában már csak szórványosan, rendkívüli esetekben fordult elő: a városok a katonaküldést gyakran pénzen váltották meg.⁹¹ A zsoldoscsapatok kiállításának rendszere éppen ezért kevésbé ismert.⁹² Emiatt is fontos dokumentum II. Lajos király 1521. évi parancslevele, amelyben a király felszólította Sopron városát, hogy – fővesztés terhe mellett – a Sopron megyében fekvő birtokai után tartandó hadi népét a parasztjainak jobb ötödével együtt küldje a megyei seregbe, hogy az miha-

⁸⁶ Házi (szerk.) 1921–1943: I/2. 262, 315–316.

⁸⁷ Budához hasonlóan a 15. század elején a pozsonyi és soproni elit is átalakult, a nemesség háttérbe szorult. A század végén ugyan megfigyelhető a városi nemesek, illetve nemes polgárok felbukkanása (Sopronban kevésbé), számuk igazi növekedése azonban 1541 után következett be (Majorossy 2013: 119–120, 135–140). A kora újkori városi nemesekre és nemes polgárookra: H. Németh 2002b: 79–106.

⁸⁸ CJH 832; Szabó 1909: 82; Kubinyi 1979: 19.

⁸⁹ „[...] quod bona ac iura possessionaria liberarum civitatum noviter empta in medium comitatum pro gencium conservacione connumerentur [...]” (1525. XII. tc. ODRMH; Kubinyi 1979: 19).

⁹⁰ C. Tóth 2016: 112–116.

⁹¹ Szokola 2016: 132; B. Szabó 2019: 78.

⁹² B. Szabó 2019: 78.

marabb elindulhasson a fenyegetett déli végekre.⁹³ Ez alapján úgy tűnik, hogy Sopron földbirtokai után maga a város fogadta fel a zsoldosokat, az így toborzott csapat azonban – legalábbis ekkor – a megyei bandériummal vonult hadba. Ez a gyakorlat, bár a megyék katonai befolyásának növekedéséről tanúskodik, továbbra is ellentétes azzal, amit a megyei követek 1525-ben vallottak, tudniillik amikor a megye hadsereget toboroz, akkor a város adót szokott fizetni birtokai után.⁹⁴ Megjegyzendő, hogy már II. Ulászló idején, „Weischpriachné háborújában” is előfordult a megyei és főúri csapatok mellett a városi katonák mozgósítása. Sopronnak ekkor a sereg parancsnokává kinevezett Szentgyörgyi Péter országbíróhoz kellett küldenie hadi népét, ahogyan a király azt más városoknak és uraknak is megparancsolta.⁹⁵ A „más városok” alatt bizonyosan Pozsonyt (is) értette az uralkodó, ugyanis 1512-ben a pozsonyi tanács is felszólítást kapott, hogy csapatát küldje segédkezni Lánzsér ostromához.⁹⁶ Később Szentgyörgyi seregét – köztük Sopron katonáit is – az uralkodó az oszmánok ellen rendelte.⁹⁷ Ezek az adatok ugyancsak arra utalnak, hogy a város maga szerelte fel csapatát, amelyet a megyei és főúri bandériumok mellett vetettek be, közös főparancsnok irányítása alatt.⁹⁸

A Sopron város és Sopron megye közötti 1525-ös vitában tehát jelenlegi ismereteink alapján egyik félnek sem adhatunk igazat: nem tudunk arról, hogy a város felmentést kapott volna a hadpénz fizetése alól, azonban erre II. Ulászló korában még nem is lehetett szüksége. Bár az 1498. évi országgyűlésen elrendelt hadpénz növelte a megyék befolyását a városi birtokállomány felett, az uralkodó már a kezdetektől kivette a megyei adószedők illetékessége alól a királyi városokat, valamint azok örökbirtokait is. Az 1498 és 1500 közötti hadpénzfizetés körüli huzavona valójában a városi zálogbirtokok, illetve a polgári magánbirtokok adókötelezettsége miatt folyt, annak fő szereplői pedig a felső-magyarországi városok és megyék voltak. Ennek magyarázata a városok birtokpolitikájában érhető tetten, Kassa, Bártfa és Eperjes városokat, valamint polgáraikat élénk birtokszerzési és zálogosítási törekvés jellemezte a korszakban. Ezzel szemben Sopron város birtokállománya ekkor már szinte kizárólag városi örökbirtokokból állt, melyek törvényileg is mentesek voltak a megyének fizetendő hadpénz

⁹³ „[...] universas gentes vestras, quas ratione bonorum vestrorum in comitatu Soproniensi habiturum tenere debetis, cum quinta parte rusticorum vestrorum meliori, quo poteritis, apparatu in medium eiusdem comitatus dare debeatis [...]” (Házi [szerk.] 1921–1943: I/7. 20–21).

⁹⁴ „[...] quando gentes huiusmodi comitatuum levabantur, in medium eorum vos quoque conferre tales pecunias exercitiales solebatis [...]” (Házi [szerk.] 1921–1943: I/7. 162).

⁹⁵ „[...] prout etiam nonnullis aliis civitatibus et dominis commisimus [...]” (Nagy [szerk.] 1889–1891: II. 613–614). A király ráadásul a városi javak lefoglalását is kilátásba helyezte (Házi [szerk.] 1921–1943: I/6. 282–283). A háborúra és a városnak küldött mozgósítási parancsra: Csermelyi 2013: 477–478.

⁹⁶ MNL OL DF 241 094, 241 095; Házi 1931: 57.

⁹⁷ Házi (szerk.) 1921–1943: I/6. 284–285; Csermelyi 2013: 478.

⁹⁸ Vannak adatok az északkeleti tárnoki városok csapatairól például az 1514. évi események kapcsán (Szokola 2016: 132), illetve a mohácsi csata előtt is kiállítottak városi katonákat (B. Szabó 2019: 78).

alól. Később, II. Lajos idején azonban a megye valóban szedhetett valamiféle adót a város birtokairól, ahogyan a katonaállítás kötelezettsége is szorosabbá tette a város, annak falvai, illetve a megye viszonyát. A hadiadók behajtása és a katonaállítási kötelezettség azonban könnyen változhatott az országgyűlések aktuális rendelkezései, valamint a háborús fenyegetettség következményeképpen.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Diplomatikai Levéltár (DL).

Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).

ÁÚO: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. Pest–Budapest, 1860–1874.

CJH: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvényzikkék*. Budapest, 1899.

DRMH IV: Banyó, Peter – Rady, Martin – Bak M., János (eds): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae IV. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary IV. 1490–1526*. Budapest–Idylwild, 2012.

Házi Jenő (szerk.) 1921–1943: *Sopron szabad királyi város története*. I/1–II/6. Sopron.

HO: Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*. I–VIII. Győr–Budapest, 1865–1891.

Iványi Béla (szerk.) 1910: *Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319–1526*. I–II. Budapest.

Iványi Béla (szerk.) 1931–1932: *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526*. I–II. Szeged.

Nagy Imre (szerk.) 1889–1891: *Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II*. Sopron.

ODRMH: Bak, M. János (ed.): *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, 2019. (https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4/)

RA: Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II*. Budapest, 1923–1987.

Tringli István (szerk.) 2008: *A Perényi család levéltára 1222–1525*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Belitzky János 1938: *Sopron vármegye története*. I. Budapest.

Bariska István 2009: A soproni városkapitányság III. Frigyes korában. *Soproni Szemle* (63.) 3. 267–285.

- Boronkai Iván – Szovák Kornél (szerk.) 1987–2017: *A magyarországi középkori latinság szótára*. I–VI., I. pótkötet. Budapest.
- B. Szabó János 2019: A Magyar Királyság hadszerkezete és hadserege (1490–1529). In: B. Szabó János – Fodor Pál (szerk.): *Új korszak határán: az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Budapest, 67–92.
- Csermely József 2013: Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése. *Történelmi Szemle* (55.) 3. 471–489.
- Csermelyi József 2016: A soproni ispánság és városkapitányság késő középkori elzálogosításai. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 11–29.
- Cukovits Enikő 1997: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. *Történelmi Szemle* (39.) 3–4. 363–386.
- C. Tóth Norbert 2016: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 83–148.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András 2017: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyék*. Budapest.
- Dockray, Keith 1986: Why Did Fifteenth-Century English Gentry Marry? The Pastons, Plumpton and Stonors Reconsidered. In: Jones, Michael (ed.): *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe*. New York, 61–80.
- Dominkovits Péter 1999: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. *Soproni Szemle* (53.) 2. 99–122.
- Draskóczy István 1983: Kapy András. Egy budai polgár pályája a XV. század elején. *Levéltári Közlemények* (54.) 1–2. 149–189.
- Du Boulay, Francis R. H. 1986: Was There a German Gentry? In: Jones, Michael (ed.): *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe*. New York, 119–132.
- Engel Pál 2001: *Magyarország a középkor végén*. CD-ROM. Budapest.
- Fleckenstein, Josef 1970: Bürgertum und Rittertum in der Geschichte des mittelalterlichen Freiburg. In: Müller, Wolfgang (Hg.): *Freiburg im Mittelalter: Vorträge zum Stadtjubiläum*. Freiburg, 77–95.
- Fügedi Erik 1972: A Szentgyörgyi Vince család. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (11.) 261–269.
- Gerics József 2002: Az „ország tagja (membrum regni)” és az „ország része (pars regni)” kifejezés középkori magyarországi használatáról. In: Rozsondai Mariann (szerk.): *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*. Budapest, 81–89.
- Házi Jenő 1931: Határszéli viszályaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt. *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve* (1.) 50–71.
- H. Németh István 2002a: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század). *Soproni Szemle* (56.) 3. 210–238.
- H. Németh István 2002b: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenységének tükrében. *Korall* (3.) 9. 79–106.
- H. Németh István 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon: a felső-magyarországi városszövetség*. I–II. Budapest.
- Holub József 1929: *Zala megye története a középkorban*. Pécs.

- Horváth Richárd 2014: Sopron megye tisztségviselői a késő középkorban (1458–1526). *Soproni Szemle* (68.) 1. 74–87.
- Kádas István 2017: Kölcsönös haszon. Eperjes, Bártfa városok és a Sáros megyei kismesség a középkor végén. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 337–368.
- Kádas István 2018: A megye pénze. A zsoldosok fenntartására kivetett adó és a megyei pénztár (1498–1511). In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 185–204.
- Kádas István 2020: *Három tárnoki város birtokpolitikája a középkor végén*. (Kézirat, megjelenés előtt.)
- Kendall, Paul Murray 1965: *The Yorkist Age: Daily Life During the War of Roses*. New York.
- Kubinyi András 1971: A budai német patríciaus társadalmi helyzete családi összekötéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levéltári Közlemények* (42.) 2. 203–269.
- Kubinyi András 1979: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez: különös tekintettel az 1458–1526. közötti időre. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (21.) 7–48.
- Kubinyi András 1984: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló korban. In: H. Balázs Éva – Maksay Ferenc – Fügedi Erik (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest, 257–268.
- Kubinyi András 1993a: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): *Házi Jenő emlékkönyv*. Sopron, 155–167.
- Kubinyi András 1993b: A Gergelylaki Buzlaiak a középkor végén. In: Lövei Pál (szerk.): *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára: Tanulmányok*. Budapest, 269–285.
- Kubinyi András 2000: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarorszáiban. *Hadtörténelmi Közlemények* (113.) 2. 403–416.
- Kubinyi András 2002: A városok az országos politikában, különös tekintettel Sopronra. In: Turbuly Éva (szerk.): *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725 évéről*. Sopron, 29–53.
- Kubinyi András 2003: Rendelkeztek-e országrendiséggel a magyar királyi szabad városok a középkorban? In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 55–70.
- Kubinyi András 2007: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete*. Budapest, 119–215.
- Lederer Emma 1932: *A középkori pénzügyletek története Magyarországon. (1000–1458)*. Budapest.
- Majorossy, Judit 2013: Towns and Nobility in Medieval Western Hungary. In: Gruber, Elisabeth – Pils, Susanne Claudine – Rabeler, Sven – Weigl, Herwig – Zeilinger, Gabriel (Hg.): *Mittler zwischen Herrschaft und Gemeinde. Die Rolle von Funktions- und Führungsgruppen in der mittelalterlichen Urbanisierung Zentraleuropas. Internationale Tagung, Kiel, 23.–25. II. 2011*. Innsbruck–Wien–Bozen, 109–150.

- Maksay Endre 1979: Sopron vármegye birtokos társadalma a XVI. század közepén. *Soproni Szemle* (33.) 2. 68–79.
- Maksay Ferenc 1990: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I–II. Budapest.
- Miller, Jaroslav 2008: *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700*. Aldershot.
- Mollay Károly 1956: Sopron vármegye vázlatos története. In: Dercsényi Dezső – Entz Géza – Gerő László – Héjj Miklós – Mollay Károly – Radnóti Aladár: *Győr-Sopron megye műemlékei. I. Sopron és környéke műemlékei*. 2. kiad. Budapest, 39–112.
- Neumann Tibor 2017: „Minden időkbén kegyelmes uratok kívánunk lenni.” A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 13–206.
- Rörig, Fritz 1969: *The Medieval Town*. Berkeley–Los Angeles.
- Szabó Dezső 1909: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest.
- Szende Katalin 2002: Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő középkorban. In: Turbuly Éva (szerk.): *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725 évéről*. Sopron, 55–80.
- Szende Katalin 2004: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest.
- Szende Katalin 2010: Sopron településszerkezete és topográfiája a magyar honfoglalástól a 17. század végéig. In: Jankó Ferenc – Kücsán József – Szende Katalin (szerk.): *Sopron. Magyar várostörténeti atlasz 1*. Sopron, 12–27.
- Szokola László 2016: Magyarországi városok zsoldosállítása a Mátyás- és Jagelló-korban. In: Farkas Csaba – Lados Tamás – Ribi András – Uhrin Dorottya (szerk.): *Magister Historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Budapest, 122–141.
- Szücs Jenő 1955: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest.

Derzsi Júlia

Szeben szék falubírái

Falu és város viszonya a 16. századi hatósági rendszabályok tükrében

A nagyszzebeni városi és szász nemzeti levéltár iratai között találunk három olyan szabályrendeletet, amelyek igen jó kiindulópontként szolgálnak a kora újkori társadalmi jelenségek megértéséhez. A Szeben szék joghatósága¹ alá tartozó Oltszakadát és Felek ugyanazon a napon (1582. október 13-án), illetve Oroszcsúr ugyanabban az évben kiállított szabályrendeletei a város által a községi béke és a jó rendtartás (*gute Ordnung*) megtartása céljából hozott „törvényeket és statútumokat” foglalják össze. Az teszi ezeket a dokumentumokat érdekessé, hogy nem (vagy nem elsősorban) a falu saját hatáskörébe tartozó gondokra keresnek választ, de még csak nem is a város és az igazgatása alatt álló falvak közötti jogi viszonyt rendezik. Ehelyett a közrendészeti szabályalkotás néhány jellegzetes elemét fogalmazzák meg (mint az éjszakai kijárási tilalma, legelők és beltelkek használata, őrzéssel kapcsolatos intézkedések, a szociális és felekezeti feszültségek rendezésére hozott intézkedések, idegen nemesek és nemesi birtokokról származó jobbágyságok beköltözésének szabályozása, a velük kötetendő ügyletek kontrollja), bizonyítván, hogy a városi tanács nemcsak a városfalakon belül, hanem azokon kívül is élt a jó kormányzás eszközével, illetve alkalmazta a város törvényeit.² A szabályrendeletek ugyanakkor egy másik szempontból is figyelmet érdemelnek. Éppen abból az időszakból valók, amikor a hatósági szabályozás révén változások következtek be a falubírói tisztségekkel járó feladatkörök és jogosítványok, valamint a bíraskodás rendje. A falusi bíróságok hatásköre a község lakóinak egymás közötti ügyeire vonatkozott, nagyobb magánjogi perekben, illetve büntetőügyekben a város volt illetékes, felettesi hatósági és – a jobbágyfalvak esetében – földesúri minőségében egyaránt. Éppen ezért, a szabályrendeletek nemcsak a falvaknak a városhoz való viszonyát dokumentál-

¹ Szeben szék joghatósága alá 27 település tartozott (Nagyszzeben, Guraró, Bongárd, Vurpód, Omlás, Szenterszébet, Felek, Fenyőfalva, Kereszténysziget, Nagycsúr, Poplák, Kakasfalva, Nagydísnód, Hermány, Kiscsúr, Moh, Kistorony, Szászfűfalu, Oroszcsúr, Veresmart, Oltszakadát, Sellemberk, Resinár, Szelindek, Dálya, Vesztény és Cód), ezek közül Nagyszzeben város földesúri joghatóságot gyakorolt Bongárd, Vesztény, Moh és Felek román lakosai fölött (Müller 1941: 184).

² Nagyszzeben város 16. századi rendtartásáról nemrég Pakucs-Willcocks Mária írt könyvet, amelyben végigköveti a városi kormányzás hatósági átalakulásának megannyi megnyilvánulását. Hosszú ideje ez az első olyan monográfia Nagyszzebenről, amely nem a régi történészgenerációk végtelenségig ismételt eredményeit foglalja össze, hanem a társadalmi fegyelmzés, a *Gute Polizei*, a hatalom és reprezentáció kora újkori paradigmái mentén újragondolja nemcsak a szakirodalmat, hanem az ismert és kevésbé ismert források adatait is (Pakucs-Willcocks 2018).

ják, hanem azt is megmutatják, milyen eszközök révén alakult ki a kora újkori falu vezetése és társadalmi rendje. Mindemellett a Szeben székhez tartozó falvakban a falubíró (Hann, villicus) és a falutanácsot (Rat) a faluközösség évente maga választotta, s bár a tisztségek betöltésére vagy megújítására, az előjárók kijelölésére vonatkozó szokásokat, azok helyi változásait ebből az időből közelebről még nem ismerjük, a helyi képviselők választásának lehetőségét az öngazgatás kifejezésének kell tekintenünk.

A következőkben azt vizsgáljuk, milyen területekre terjednek ki a statútumok előírásai, illetve hogyan viszonyulnak ezek a város szabályrendelet-alkotó törekvéseihez. Hogyan kapcsolja össze a város a községekben uralkodó életviszonyoknak vagy a földesúri jogviszony rendezésének igényét a közrend érdekében hozott intézkedésekkel, hogyan terjeszti ki hatósági hatalmát az igazgatása alá tartozó községekre? Azt a kérdést is igyekszünk körüljárni, milyen eszközökkel szabályozza a helyi előjárók illetékességeit, milyen új szerepkörökkel ruhazza fel őket, továbbá hogy a hatalom megnyilvánulásait kísérő társadalmi reakciók vizsgálata milyen lehetőséget kínál a további kutatásokra.

A feleki és az oltszakadati szabályrendeletek csaknem szó szerinti egyezésére már korán felfigyelt a szakirodalom,³ a Felekre vonatkozó pontokat közelebről Gernot Nussbächer és Binder Pál mutatták be,⁴ az oltszakadati artikulusok értelmezéséhez Vámszer Géza falumonográfiája nyújt útmutatót.⁵ Oroszcsőri artikulusainak az előbbiekhöz képest szembetűnő hasonlósága azonban elkerülte a kutatók figyelmét, bár a szabályrendelet, ha nyomtatásban nem is jelent meg, természetesen nem maradt ismeretlen.⁶ Elsősorban az ott élő szlávoknak a szász evangélikus egyházközséghez való csatolása szempontjából bizonyult érdekesnek, a bolgárok lakta három másik faluval, Magyarcsergeddel, Bolgárcsergeddel és Bongárdal összehasonlítva.⁷ Az 1582. évi szabályrendeletek a történetírókat leginkább a szászföldi nem német/szász etnikai csoportok – románok, magyarok, bolgárok – jogállása miatt foglalkoztatták, nagyobb hangsúlyt csak a falubírók és falutanács (*Dorfaltschaft*, ahogy Georg Müller nevezi)⁸ paritásos alapon történő választása, illetve a Nagyszebent illető földesúri szolgáltatások problémái kaptak. S bár a történetírók megemlítik, hogy a rendszabályokat a nagyszebeni városi tanács állította ki,⁹ a statútumokban összefoglalt előírásokat a községi önkor-

³ Csallner 1906: 39; Müller 1912: 201, 204.

⁴ Nussbächer 1981; Binder 1982: 59–62.

⁵ Vámszer 1940. A falu eredetéről vitatott művek: Podea 1911; Prie 1933.

⁶ Müller 1941: 155. Újabban: Bándi 2019. Csallner válogatásában (Csallner 1906) az oroszcsőri statútum nem szerepel.

⁷ Klima 1936: 10–23.

⁸ Müller 1912: 201.

⁹ Robert Csallner regesztái szerint az oltszakadati szabályrendeleteket a városi tanács, a falu lakosainak földesura adta, a románok és magyarok közti vita elsímítására. Az artikulusok tiltják azt, hogy bárki a városi tanács tudta nélkül adja el telkeit, vagy letelepedjen a faluban. A feleki szabályrendelettel kapcsolatban Csallner csak annyit jegyez meg, hogy az itteni szászoknak és románoknak a városi tanács ugyanolyan rendeletet bocsátott ki, 11 artikulusban (Csallner 1906: 39–40).

mányzás kifejezésének tekintik, az oltszakadati szöveget Pozsony Ferenc például (jóllehet Vámszer nyomán) falutörvénynek nevezi.¹⁰

Mindhárom szabályrendelet egykorú másolatban maradt fenn, a Feleknek szóló ráadásul két példányban.¹¹ A feleki másolatokat Isaac Hendel nagyszzebeni bírósági írnok (*juratus notarius judicatus Cibiniensis*, más helyen *secretarius*) jegyezte fel, akinek a hivatali ideje 1579 és 1587 közé tehető.¹² Az írásképp alapján ítélve, az oroszcsűri artikulusokat szintén ő írta,¹³ míg a szakadati szöveg íróját jelenleg nem tudjuk általunk ismert személlyel azonosítani. A bírósági írnok közreműködéséből arra következtethetünk, hogy a statútumok lemásolására azért került sor, mert a rendeleteket a törvénykezéssel is összefüggő iratnak tartották, amennyiben bírói jogmeghatározásokat is tartalmaznak. A szabályrendeletek keletkezési körülményeiről csak a feleki és oltszakadati szövegekben találunk utalást, az oroszcsűriből hiányzik a preambulum erre vonatkozó része, ahogyan a datálás is.

A feleki és oltszakadati szövegek szó szerint megegyezően tudósítanak arról, hogy a rendeleteket Blasius Weiß székbíró és Sebastian Czompolius tanácsos dolgozta ki, válaszul a községek lakóinak sokféle panaszára. Czompolius jelenléte a rendeletet kidolgozó bizottságban hivatali tapasztalatával függhetett össze, a városi tanácsba való beválasztása (1581) előtt ugyanis a város és a Hét szék (a provincia) notáriusa volt (1578–1580), annak előtte pedig, 1565 és 1569 között, bírósági írnokként működött a nagyszzebeni királybíró és székbíró, valamint a városi tanács mint fellebbezési hatóság mellett.¹⁴ Jogismerői, írástudói képességei magyarázhatják, hogy a rendeletek megszövegezését miért nem az 1582-ben hivatalban lévő városi jegyzőre, Michael Han de Kyssekre bízta.¹⁵ Amint arra már utaltunk, az oroszcsűri statútum a rendeletek kidolgozásában eljáró bizottságra vonatkozó szövegrészt nem tartalmazza, ennek ellenére az artikulusoknak az 1582. évi dokumentumokban foglaltakhoz, azok nyelvezetéhez való hasonlósága vitán fölüli,¹⁶ a szabályrendelet 13 artikulusából hét csaknem

¹⁰ Pozsony 2000: 185.

¹¹ Felek: ANR FS MOS DM IV. 1197; CB 5-BB. 108. 105–106. Oltszakadát: ANR FS MOS DM IV. 1196. Oroszcsűr: ANR FS MOS DM V. 1127. A feleki rendeletek 11, az oltszakadatiak 12, az oroszcsűriek pedig 13 artikulust tartalmaznak.

¹² Isaac Hendel bírósági jegyzői tevékenységéről először az 1566 és 1635 között vezetett nagyszzebeni tanácsi jegyzőkönyv 1579. szeptember 13-i bejegyzéséből értesülünk. 1587-ben Hendel már megyesi városi jegyzőként működött (ANR FS MOS PŞ 2. 101v–102v; PEM A 2. 140. 120r–120v).

¹³ Az oroszcsűri rendeleteket ugyanaz a kéz írta, mint aki a szebeni székbíróóság előtt 1583-ban tárgyalta per iratát kiállította (*Actio Bartholomei Doliatoris actoris contra relictam Lucae Doleatoris*), azaz Isaacus Hendelius *secretarius* (ANR FS MOS DM V. 999).

¹⁴ Czompolius 1587-től Brassóba költözött, ahol először jegyzőként dolgozott, majd 1588-ban beválasztották a városi tanácsba, ahol 1603-ig, haláláig maradt tisztségben (Wagner 1998: 128; Flóra 2012: 133).

¹⁵ Nagyszzebenben nem volt ritka jelenség, hogy a városi jegyző tanácsossá való kinevezése után továbbra is ellátta a kancellária ügyvitelének feladatait (Müller 1941: 52).

¹⁶ Müller 1599-re keltezi (Müller 1941: 155). A dokumentum hátlapján ceruzával végzett későbbi feljegyzés 1582-re keltezi a dokumentumot.

teljesen azonos a feleki és oltszakadati rendeletek idevágó passzusáival. Mindezeket figyelembe véve azt hisszük, joggal beszélhetünk – a jogalkotói szándéknak megfelelően – egyetlen szabályrendeletéről, illetve annak három, a helyi viszonyokhoz igazított alkalmazásáról. A szabályrendeletek megfogalmazásakor a városi kormányzás máskor is használt kötött szerkesztésű szövegmodelleket, így például az erdélyi céhrendszabályok 1539 és 1582 között, a Szász *Univerſitas* parancsára történő felülvizsgálatokor („die grosse Regulation”, ahogy Gustav Seivert nevezte),¹⁷ a jóváhagyott új statútumok a preambulum és a nyelvezet tekintetében is ugyanazt a szövegmodellt követik, ezenkívül öt artikulus minden céhszabályzatban teljesen azonos.¹⁸

Mind normatípusát, mind pedig megfogalmazott célját tekintve, a feleki, oltszakadati és oroszcsúri dokumentum világosan fogalmaz: „törvény és statútum” (*Gesetz und Statuta*), tehát nem a paraszti önrendelkezés vagy valamilyen szokásjog írásba foglalása, hanem a rendetlen viselkedés megszüntetését, a jó rendtartás biztosítását célzó rendszabályzat. S bár az indoklás – a korszakból ismert városi vagy akár egyházi konstitúciókhoz hasonlóan – az érdekelték közötti viszálykodás elkerülését tűzi ki, eszköztára kimerül a tiltásban és büntetésben. Az előírások mindhárom faluközösség teljességére vonatkoznak, tekintet nélkül az etnikai vagy jogállási különbségekre. Ezenfelül általános hatállyal és örök időre szólnak, az előírások maradéktalan megtartása mellett, jogosítványt a felsőbb szervi testület, a nagyszebeni polgármester, királybíró, székbíró és tanács együttes bizottmánya¹⁹ révén nyernek. A paraszti önrendelkezést tehát kizárja, a törvényeket nem az egész közösség vagy előjáróság hozza,²⁰ hanem a felsőbb hatóság állítja ki, s mint ilyen, hatósági rendeletnek (*Ordnung*) tekinthető.

A rendeletek alkalmazási köre lényegében nyolc különálló kérdéskörre terjed ki (közigazgatásra, határhasználatra, letelepedési jogra, közrendre, egyházi fegyelemre, házasság szabályozására, hasznonvétel és gazdálkodás jogára), az egyes artikulusok között kohéziót a „jó rendtartás” fogalma biztosít: az előírásokat akkor is értelmezhetjük, ha nem figyelünk a települések jogi, etnikai, vallási vagy bármilyen helyi sajátosságára. A városi kormányzás által felvállalt közhatalmi tevékenység tulajdonképpen a város jogalkotói és törvénykezési autoritásának az igazgatása alá tartozó falvak lakóira való kiterjesztésével jön létre, legyenek

¹⁷ Seivert 1869: 25; Vlaicu (Hg.) 2003: 10.

¹⁸ Az új céhrendszabályok azonos artikulusai a céheket tulajdonképpen a városi tanácsnak rendelik alá: a céhekbe való felvételt tisztességes származáshoz kötik (a jelölt csak keresztény és házasságban született lehetett), korlátozzák a céhbíróságok hatáskörét, a vitás ügyek fellebbezését a városi tanács elé rendelik, az árak és áruforgalom kérdéseinek a rendezését, valamint a céhek statútumalkotási tevékenységét pedig a tanács jóváhagyásától teszik függővé (Derzsi 2014: 225–227).

¹⁹ „[U]nserer commission” (ANR FS MOS DM IV. 1197. 2r; CB 5-BB. 108. 105r; MOS DM IV. 1196. 1r). Az oroszcsúri szöveg ezen a helyen rövidebb, csupán a rendelet kiadónak felsorolását tartalmazza (ANR FS MOS DM V. 1127. 1r).

²⁰ A paraszti önrendelkezés termékének számító falutörvény és a másféle szabályzatok különbségéhez lásd a *Magyar Néprajzi Lexikon* 'falutörvény' szócikkét: Ortutay (főszerk.) 1979: 43.

azok szabad jogállásúak vagy uradalmak. A feleki, oltszakadati és oroszcsúri törvények leginkább a városi konstitúciókhoz hasonlítanak, nemcsak nyelvezetük, hanem tartalmi jegyeik tekintetében is; legközelebbi rokonságot Nagyszében város 1589. évi statútumával mutatnak,²¹ de egyes előírásai hasonlítanak az egyházi rendtartások, céh- és szomszédsági szabályzatok megannyi rendelkezéséhez is. Az előírások problémakörei a következő pontokban foglalhatók össze.

1) Az idegenek letelepedésének, illetve a lányok nemesi birtokról származó személyekkel való házasságának tilalma. Az oroszcsúri rendeletek által megfogalmazott kikötés megengedi a településen lakást azoknak, akik már a községben születtek, legyenek németek – s itt a szöveget jegyző kéz a sor fölé beszúrta: „a királyföldről” – vagy bolgár származásúak.²² Halálbüntetés terhe mellett megtiltják a községek lakóinak nemesekkel és azok jobbágyaival kötendő mindenféle ügyletét, a településhatáron belül fekvő ingatlan eladását vagy öröklését a városi tanács jóváhagyásához kötik; a széna, fű vagy marha eladását, illetve idegen marha legeltetését, esztena (juhkarám) tartását pedig a falubíró és a falutanács felügyelete alá helyezik. A város falai között érvényes, az 1546. évi, a magyaroknak a céhekbe való felvételét, városi ingatlan öröklését tiltó tanácsi határozattal kezdődően többször megismételt rendelkezésnek²³ a faluközösségre való kiterjesztése nehezen értelmezhető, főképp ha arra gondolunk, hogy az újonnan letelepedett lakosság növelhette volna a városi uradalmak potenciális gazdasági erejét, a szolgáltatások mennyiségét. A rendelkezés valószínűleg azt az óvatosságot tükrözi, amivel a szászok saját jogállásukat és rendi különállóságukat védelmezték, elsősorban a vármegyei nemességgel szemben. Ebben a tekintetben jelzésértékű adatokkal szolgál egy 1568. április 9-én, a beszercei városbíró és tanács megkeresésére kelt levél, amelyben Simon Miles nagyszébeni polgármester a vármegyei nemesi birtokokról Szászföldre telepedett, ott megházasodott, de a földesuraik által visszakért személyek dolgában azt válaszolja: náluk az a szokás, hogy senkit nem engednek sem céhekbe felvenni, sem pedig házasságot kötni mindaddig, amíg bizonyítani nem tudja, hogy szabad ember.²⁴

Az idegenek letelepedését érintő tiltás módszeres kidolgozására Nagyszében város 1589. évi konstitúciójának megfogalmazásakor került sor, amelynek szövegét, Pakucs-Willcocks Mária feltételezése szerint, Albert Huet királybíró szerkeszthette,²⁵ ugyanaz a személy tehát, aki Felek és Oltszakadát (és meglehet, hogy Olaszcsúr) statútumai jogosítványát is biztosította. A rendelkezés (*Verboth der Heuser-Kauff [...] mit Verlobung oder Vermischung czwaier Personen in*

²¹ Ennek kiadásához: Seivert (Hg.) 1869: 63; Schuler von Libloy (Hg.) 1862: 75; Kolosvári-Óvári (szerk.) 1885: 542.

²² „[...] sollen [sie] teutscher, von königsboden oder zirwescher nation, die alda in dem gemein geboren, sein.” (Oroszcsúri rendelkezés 3. artikulusa).

²³ Pakucs-Willcocks 2018: 65.

²⁴ Berger 1986: 828.

²⁵ Pakucs-Willcocks 2018: 63.

czwailerley Nation, einhiemischer und ausweltziger) megtiltja az idegeneknek,²⁶ hogy a városi tanács tudta nélkül ingatlant vásároljanak; azokat pedig, akik a tiltás ellenére a város érdeke, a „rend és políciá” ellen cselekednének, kitiltással és mindenféle hivatalban betöltött funkcióból való elbocsátással fenyegeti. Az idegenek által addig birtokolt házakat csak közvetlen leszármazottaik örökölhették, máskülönben eladásra kellett felajánlaniuk őket a „németeknek” – ahogy a statútum fogalmaz –, azoknak, akik a házakat tulajdonképpen felépítették. Ezenkívül magas bírságot szabtak ki, ha valaki nem szász származású személlyel kötött házasságot,²⁷ a szomszédsági elöljáróra (*Nachbarschaftshann*) és a közpénzből fizetett városi lelkészre bízva, hogy az ilyen esetet jelentse a városi hatóságoknak.

2) A templomba járás és igehallgatás kötelessége vasárnap és ünnepnapokon,²⁸ a prédikáció és áldozás ok nélküli elmulasztása esetére egy márka büntetést helyezve kilátásba. A bírság a székbírságot (*iudicatum*)²⁹ illette, ebből kétharmad rész a királybírónak, egyharmad a székbírónak járt, a városi elöljárók járandóságait 1541-ben megállapító szabályzatnak megfelelően.³⁰ Különös esetnek számít az oroszcsúri rendeleteknek az evangelizáció irányát érintő, idevágó pontja. A feleki és az oltszakadati szövegekben nem szereplő artikulus (az oroszcsúri szöveg második passzusa) egy szokatlan elvárást fogalmaz meg: előírja a falu lakóinak, hogy igyekezzenek a német nyelvet az evangélium megértésének céljából elsajátítani. Az elvárást ugyanakkor a szabályozás a mindennapi boldogulás szempontjából is megindokolja, hangsúlyozva, hogy a német, lévén a hatóságok nyelve, a világi dolgok és ügyletek intézésének szükséges vejejárója.³¹

3) Az éjszakai gyülekezés és tivornyázás tilalma. Az előírás betartását a falubírónak és hivatali embereinek kellett felügyelniük, a feladat elhanyagolását fél márka ezüsttel büntették. A rendelkezés kihirdetésének kötelessége az iskolamestert terhelte, szombatoként és ünnepnapokon este 8 óra előtt. A csapszék tartás, az ezzel járó összetett problémák miatt (mint az ivászat, hazardjátékok, botrányos viselkedések, prostitúció, verekedések) igen nehezen szabályozható területnek számított, a világi és egyházi hatóságok gyakran foglalkoztak a kérdéssel.

²⁶ Ezeket a statútum fel is sorolja: „Ratzen, Walachen, Winden, Horwaten, Walen, Spanier, Französen, Polacken” (Kolosvári–Óvári [szerk.] 1885: 542).

²⁷ Pakucs-Willcocks 2018: 65.

²⁸ Oroszcsúr: 1. artikulus. ANR FS MOS DM V. 1127. 1r. Felek és Oltszakadát: 3. artikulus. ANR FS MOS DM IV. 1197. 2v; CB 5-BB. 108. 105r; MOS DM IV. 1196. 1r.

²⁹ A nagyszebeni városbíró és székbíró hivatalának 15. század végi összeolvadásáról: Müller 1941: 29–30.

³⁰ Kolosvári–Óvári (szerk.) 1885: 511.

³¹ A passzus magyar fordítását Bándi András a következőképpen adja vissza: „Oroszcsúr összes lakosának nagyon szorgalmasnak kell lennie, hogy mindenki megtanulja a német nyelvet az istentisztelet miatt, hogy érthesse Isten szavát, amelyben található minden lélek üdvössége, de a világi ügyekben is a hatóság elé németül tudják előhozni kérelmeiket és sérelmeiket. Hasonlóképpen, amikor a falubíró esküdteivel tanácskozik az egyházi ügyekről, beszéljen hozzájuk németül. Mindent németül beszéljenek meg. Aki nem tud németül, kérdezzen rá addig, amíg megtanulja. Hasonlóképpen, a lakodalom és más gazdasági ügyekben a szószólók használják a német nyelvet, hogy általánossá váljék” (Bándi 2019).

Pakucs-Willcocks Mária véleménye szerint a rendelkezések időnkénti megismétlése nem feltétlenül jelentette a hivatali hatékonyság hiányát az előírások betartásában: a különösebb újítást nem tartalmazó szabályok periodikus kihirdetése ugyanis hozzájárult az alattvalók fegyelmezéséhez, a rend képzetének kialakításához.³² A *publica conventicula* (*vulgo spyll stuben*) ellen a Szász *Universitas* először 1545. november 28-án határozott,³³ majd 1557. január 10-én, a Nagyszébenbe összehívott rendkívüli gyűlésen újra; ugyanakkor az egyházi fegyelem általában az éjszakai gyülekezet és az íghallgatás elmulasztásának tilalmát is előírta.³⁴ A barcasági káptalan 1550. évi vizitációja külön rendszabályként tiltotta a tivornyázás, szerencsejáték, éjszakai randalírozás, csapszék tartás és utcán tartózkodás tetteit („sauffen, spilen, nacht umrayen, spielstuben, frue auffstehen”), az elkövetésre büntetést is előírt, 10 forint értékben.³⁵ Az egyházi és világi hatóságok 1578-ban Nagyszébenben összeülő közös tanácsa a helyi előljárókra bízta a büntetést.³⁶

4) A haszonvételek megosztására vonatkozó szabályok. Az oroszcsúri artikulusok szerint a kocsmáltatás joga a lelkészt is megilleti, a *Hann* nem tilthatja és nem kötheti meg ebben sem a lakosokat, sem pedig a papot; amennyiben a rendelkezés ellen cselekedne, egy márka ezüstöt kell fizetnie a városi bíróságnak. Az oltszakadátiak kötelesek voltak a feleki malmot használni, a molnártól azonban, ha rossz lisztet adott, kárpótlást kérhettek.³⁷ Az oltszakadáti románoknak a nagyszébeni előljárók hívására kaszásokat kellett állítaniuk.³⁸

5) A falu határán túli építkezések halálbüntetés terhe melletti tilalma, illetve a nagyszébeni hatóságok engedélyéhez kötése. Oltszakadáton megengedték az erdőirtással már megnövelt területeken való lakhatást, pontosan az új falurész („das neue land”) határának kijelölését.³⁹ A földért járó terményadó (*meddem*)⁴⁰

³² Pakucs-Willcocks 2018: 133. Ugyanitt Pakucs-Willcocks Mária a normaismétlés két további okát is beazonosítja: a városvezetésben történő személyi változásokat és a rendeletek alkalmazásának közigazgatási akadályait.

³³ EKO XXIV. 204.

³⁴ EKO XXIV. 260.

³⁵ EKO XXIV. 257.

³⁶ EKO XXIV. 437.

³⁷ Vámszer 1940: 81.

³⁸ Vámszer Géza, valószínűleg más források alapján, tudni véli ezen szolgáltatások mértékét is: az oltszakadáti románok kötelesek voltak 20 szekér szénát és 40 kaszást biztosítani a szebenzéki előljáróknak. Vámszer mindezekből az oltszakadáti magyarok előjogaira következtet. Ugyancsak ő említi, hogy a községben való letelepedés és lakhatás feltételei később is vita tárgyát képezték. Ebben a kérdésben egy 1767. évi guberniumi határozat éppen az 1582-ben kiadott rendeletre hivatkozik (Vámszer 1940: 29). A guberniumi határozatról lásd még: Müller 1912: 203.

³⁹ Az artikulus itt pontosan behatárolja a területet is, a Mohorra, Dumitro fia, Kinde Kriste, Joan Jztan, Maxin fia, Fata alui Joan Dobrata, Petro Maxin és Opra Jztan által lakott helyen.

⁴⁰ A *meddem* mint a közös földek használatáért a Barcaságban, Feketehalom, Szászhermány lakosai által fizetett járadék előfordulásához: Derzsi (Hg.) 2016: 62, 103, 202, 348.

az egyházat illetve meg,⁴¹ a rend kedvéért azonban az egyházi gondnokoktól megkövetelték, hogy vegyék lajstromba a szolgáltatásokat.⁴²

6) A két náció közötti tehermegosztás a középületek, azaz a templom, a lelkészlak és az iskola fenntartásában, valamint a tanító eltartásában. A statútum Feleken előírja, hogy azoknak a románoknak is részt kell vállalniuk az építés költségeiben, akik később telepedtek le (nem fogalmazza meg, de ez esetben feltehetően nem evangélikus románokról van szó), a rendelkezés megszegése miatt járó egy márka büntetés valószínűleg a *Hann*t illette. Az oroszcsúri artikulusok szerint az iskolamestert a lelkész tudtával és akaratával kellett alkalmazni, és az iskola épületében kellett laknia. Ugyanitt, régi szokást tartva, az iskolamester eltartását a község hozzájárulásával kellett megoldani: minden háznak háromnegyed rész gabonát, egynegyed zabot, továbbá egy kenyeret kellett adnia, a *Hann* pedig a szokásos évi fizetését biztosította.

7) A peres eljárás szabályozása. Ha valakinek peres ügye volt, azt a falubíró előtt kellett kezdenie, annak fórumát nem kerülhette meg; abban az esetben pedig, hogyha a büntetés nem haladta meg az egy forint értéket, az eljárást itt is kellett befejeznie. Ezen összeg felett azonban a városi bírósághoz kellett fordulnia.⁴³

8) A községi előljárók választásának szabályozása, illetve a választás feltételeinek meghatározása. Mindhárom településen előírás volt (40 forint büntetés terhe mellett), hogy a választás nem eshetett karácsonyra⁴⁴ és az előző *Hann* számadását megelőző időszakra. A falu éves bevételeiről és kiadásairól a hivatalból leköszönő *Hann*-nak számadást kellett adnia, Feleken és Oltszakadátón 32, Oroszcsúrön pedig 24 tagú tanács („24 mann, welche man die 100 manpflegt zunemen”) előtt. Előírták a falutanács összetételét is, ami paritásos alapon, az etnikai összetétel szerint fele-fele arányban, Feleken német és román, Oltszakadátón magyar és román, Oroszcsúrön pedig német és bolgár (*zirwesch*) tagokból állt. Ez utóbbi település esetében a statútum még azt is hozzáteszi, hogy ha a faluban nem lenne elegendő német jelölt, akkor a tanácsba be lehet választani helyettük bolgárokat is, azzal a feltétellel, hogy tudnak németül. Ahogyan ugyanebből a rendeletből

⁴¹ Vámszer Géza vágási díjról beszél, amit a románoknak a magyar egyház javára kellett fizetniük, föld- és házimunka adása mellett (Vámszer 1940: 29).

⁴² Az egyházgondnokok (egyházatyák) számadásra kötelezését, továbbá a vasárnap megszentelését, az éjszakai gyülekezetek megakadályozását, a besztercei káptalan dékánja és papjainak kérésére, 1592-ben Báthory Zsigmond is parancsba adta a világi hatóságoknak, a besztercei bíróhoz és tanácshoz, valamint a besztercei körzet többi előljárójához intézett fejedelmi levelében. Az eljárás célja valószínűleg az egyházi jövedelmek megrövidítésének megakadályozása volt (EKO XXIV. 163, 466).

⁴³ Oltszakadát: 7. artikulus, Felek: 6. artikulus, Oroszcsúr: 9. artikulus. ANR FS MOS DM IV. 1196. 1v; 1197. 2v; CB 5-BB. 108. 105v; MOS DM V. 1127. 2r. Ugyanez az előírás: EKO XXIV. 326.

⁴⁴ Oltszakadát: 11. artikulus, Felek: 9. artikulus, Oroszcsúr: 6. és 7. artikulus. ANR FS MOS DM IV. 1196. 1r; 1197. 3v; CB 5-BB. 108. 106r; MOS DM V. 1127. 1v–2r. A bíró választásának időpontja hagyományosan a székely falvak esetében is karácsonyra esett (Imreh 1983: 60).

kiderül, a falutanács dolga volt az előjáró, azaz a *Hann*, a polgárok/esküdtek, valamint az egyházatya (*Kirchenvater*) megválasztása. Oroszcsűrön a bíró egyik évben német, a másikkban bolgár lehetett.⁴⁵ Az oltszakadati és feleki rendeletekben a *Hann* hovatartozását illetően a szöveg nem világos, az előírásokat ismertető szerzők úgy értelmezik, hogy Feleken csak német, Oltszakadaton csak magyar *Hann* volt választható,⁴⁶ akinek maga mellé Feleken egy román és két német, Oltszakadaton pedig két román és két német esküdteket kellett választania.⁴⁷

A rendeletek egyik fontos hozadéka a kutatás számára – s az elkövetkezőkben ezzel kívánunk foglalkozni – a falubírók hatalmának szabályozása, illetve általában a falubírói hivatalnak a városi hatóságok alá rendelése törvénykezési és igazgatási kérdésekben. A város tehát a választás körülményeinek,⁴⁸ a falubíró választhatóságának⁴⁹ és a falutanács összetételének szabályozásával, valamint a számadások köteletségének előírásával⁵⁰ a falusi előjárók hatalmát korlátozta. Ugyanakkor behatárolta azok illetékességét is: a falubíró nem rendelkezhetett a falu területét érintő kérdésekben, a bírósága előtt tárgyalt ügyekben hozott bírságok értéke nem haladhatta meg az egy forintot (márkát) – ez az összeg,

⁴⁵ Oroszcsűr: 6. artikulus. ANR FS MOS DM V. 1127. 1v.

⁴⁶ Vámszer Géza szerint a „községi bírói hivatal kizárólag a magyaroké (akárcsak Feleken a százsoké)” (Vámszer 1940: 90).

⁴⁷ Az oltszakadati statútum megfogalmazásban a szövegrész a következőképpen szól: „Und wenn daß ein ungerischer honn erweleht ist, sollen die walachen auß ihren, auß fraÿer wahl zwen burger erwelen, welche ihnen dienstlich mögen sein und der ungrische honn soll zugleich auch zwen burger auß den ungern neben sich welehn.” A feleki szövegrész pedig a következőképpen hangzik: „Und wenn daß ein deutscher honn erweleht ist, sollen die walachen auß ihren, auß fraÿer wahl einen burger erwelen, welche ihnen dienstlich mögen sein und der deutsche honn soll zugleich auch zwen burger auß den deutschen neben sich welhen.” A feleki szövegnek a Brukenthal-gyűjteményben fellelhető változatában a német *Hann* mellé választható esküdtek számát eredetileg kettőben határozták meg, amit aztán egyre módosítottak. Mindez feltehetően arra utal, hogy az oltszakadati szöveg készült el korábban (Oltszakadát: 11. artikulus, Felek: 9. artikulus: ANR FS MOS DM IV. 1196. 1r; 1197. 3v; CB 5-BB. 108. 106r).

⁴⁸ A falubírók választásáról általánosságban az 1587. július 8-án hozott, a szász (városi és nemzeti) világi és egyházi hatóságok közös rendtartása szolgál adatokkal, amely előírja a szász joghatóságok területe alá tartozó községek előjáróinak a helyi templomban történő választását és elszámoltatását, az egyházatyák számadási kötelezettségét, továbbá a javíthatatlan gonosztevők pótlólagos egyházi büntetését, a bírságnak a helyi templom javára, pénzben vagy viaszban való elszámolását (*Landesverordnung, welche in königlichen haupt-Hermann-Stadt von geistlichen und weltlichen herrn ist geordnet worden anno 1587, den 8. Julii*: EKO XXIV. 163, 463).

⁴⁹ A bírók választhatóságát Feleken például a „német” származáshoz kötötték, a településre később érkezett, jobbágyi szolgáltatással tartozó románokat pedig kizárták a hivatal betöltésének lehetőségéből. Hasonló jelenség figyelhető meg Bongárdon is, ahol a helybéli bolgárok kérésére a városi tanács 1607-ben határozott úgy, hogy románok nem tölthették be a *hanni* hivatalt (Müller 1912: 197).

⁵⁰ Müller 1941: 155. Georg Müller a falubíró számadásadási köteletségét a falu gazdasági igazgatásában betöltött szerepköréből eredezteti, éppen az oroszcshűri idevágó artikulus felidézésével. Érdekes módon, Müller a feleki és az oltszakadati rendeletek idevonatkozó artikulusait ezen a helyen nem említi, pedig azok keletkezési ideje (1582) megelőzi az oroszcshűri rendeletek általa vélt keletkezését (1599). A községi háztartás évi számadását a székely falubíróktól is megkövetelték. Példának Imreh István a szentkatolnai bírók számadásainak ellenőrzését említi, egy 1755-ből származó peranyag nyomán (Imreh 1983: 136).

feltehetőleg 1572-től, egységes volt a szász székek és körzetek szabad községeiben, vásároknak és falvaknak, uradalmakon egyaránt,⁵¹ ugyanakkor Erdélyben, a falubírók bírságotlasi jogköréhez képest a legalacsonyabb értéknek számított.⁵² A mezővárosi és falusi *Hann* bírságotlasi hatásköre szabályozásáról először a braszó városi tanács és a kerületi képviselőlet által 1572-ben közösen kiállított barcasági fegyvelmi, házassági és az öröklés rendjével összefüggő szabályrendelet nyújt tájékoztatást.⁵³ Ennek legelső pontja elrendeli, hogy mivel pénzbeli és ingatlanügyeket tárgyaló civil perekben a *Hann* sem a városban, sem a barcasági mezővárosokban nem jogosult egy forint feletti értékben dönteni, így a városi és széki, továbbá Barcaroznyó és Földvár igazgatási területéhez tartozó településeknek⁵⁴ szintén ehhez a rendhez kell tartaniuk magukat. Nem hallgathatnak ki tanúkat és nem ítélnak sem öröklés, sem gonosztevők ügyében.⁵⁵ Az itt elemzett Szeben széki települések statútumai jól szemléltetik, hogy ez az érték nemcsak a Barcaságban, hanem a szász székek területén is az alsóbírászkodási jogosítvány felső határát jelentette.

A feleki, oltszakadáti és oroszcsúri artikulusok tárgyalásában fontosnak tartunk kiemelni még egy szempontot: illetékességeinek szabályozása mellett a *Hann* hatáskörét nemcsak beszűkítették, hanem a szerepkörével járó feladatok elmulasztásáért személyében is büntethetővé tették. Ez a korlátozás megerősítette a falubírót hivatali alárendeltségében, a városi (széki) hatóságoktól való függésében. Ugyanakkor felértékelődött a közrend fenntartásában betöltött szerepe: ellenőrizte az előírások betartását, intézkedett rendbontási és erkölcsi züllésre utaló, kisebb értékű lopási, károkozási ügyekben,⁵⁶ felügyelt a közterületekre, a legelő-, erdő- és kaszálóhasználatra, az esztenatartásra, illetve a borkiárusításra.⁵⁷ A rend ellen vétőkkel szemben nemcsak eljárta, hanem – ahogyan az a peres iratokból kiderül – jelentenie is kellett ezeket a felettes hatóságnak. A közvadás vádlottakat köteles volt bezáratni, fejdíj (*Sünne, homagium*) megfizetésének terhe mellett, az elzárás azonban az ország törvényei szerint nem tarthatott tovább

⁵¹ Müller 1941: 44.

⁵² A vármegyék területén a falubírók 1–4 forint értékű ügyekben ítélnak (Szász 2010: 91).

⁵³ EKO XXIV. 326.

⁵⁴ Szászvolkány, Keresztényfalva, Hóltövény, Szászveresmart, Szászmagyaros.

⁵⁵ „Dieweil weder der stadt-honn noch die honnen auf den märckten in Burtzenland in causis civilibus, als geld und fahrende haben belangende, nicht höher dann über flor. 1 haben zu urtheilen, darumb sollen sich auch die honnen in den gemeinen der stadt und stühlen, als Rosenau und Mariemburger jurisdiction unterworfen, darnach richten. Sie sollen sich auch keiner sachen, erbschafften oder malefitz beruhende, weder zu verhören noch zu urteilen” (EKO XXIV. 326).

⁵⁶ A kérdéstről általában: Prodan 1961: 217–235; Szász 2010: 91.

⁵⁷ Ebben a tekintetben a nagyszebeni törvénykezési jegyzőkönyv szolgál adatokkal: a dolmányi Elisabeth Leckes Weinrechné azért vesztette el Joannes Weinrech ellenében folyó perét, mert nem tudta bizonyítani, hogy az őt ért gyanú, miszerint felvizezett bort árult volna, rágalom lenne. Az 1601. május 8-án hozott határozatában a székbíróság kimondta, hogy bort árulni a faluban csak a *Hann* tudtával lehet, az asszonyt pedig megbüntette a *Hann* személyét érintő becsületsértő állításai miatt. Az ügyben a bíróság Jacobus Telch dományi előjárót (*honn zu Dolmen*) is kihallgatta (ANR FS MOS PJ. 1. 24v).

három napnál. Ezen az időn belül a vádlottat át kellett adnia a fellebbjáró hatóságnak (a porkolábnak, eljáró bírónak, törvénytisztogatóknak stb.), és a fogvatartott kíséretéhez városi katonaságot kellett kérnie.

Azt, hogy a falubíróóságok a gyakorlatban hogyan működtek, vonatkozó források hiányában csak közvetett adatokkal lehet megvilágítani. A falubíró esküdeiteivel közösen határozott, a tárgyalásokon, kivételes helyzetekben, a falu vénei is részt vettek. A falu széke előtt folyó eljárás szóban történt és rövid volt, írásbeli nyoma nem maradt fenn.⁵⁸ Falubírói számadásokat, a bírságok kifizetését tanúsító nyilvántartásokat ebből a korszakból még nem ismerünk. A feleki *Hann*-nak a falu külön háztartására vonatkozó számadásai először 1731-től maradtak fenn,⁵⁹ habár a nagyszebeni polgármester instrukciói a számadások kitöltéséről és ellenőrzéséről, a fizetések és az adósságok nyilvántartásáról, a szász székek előjáróihoz hasonlóan, a falvak vezetőihez is szóltak.⁶⁰

A falubírók alsóbíráskodási szerepköréről azonban, nem véletlenül, éppen a büntetethetőségük folytán értesülünk. Ebben a tekintetben adatokkal a szebeni székbíró által vezetett számadáskönyvek szolgálnak, amelyekben a bírságokból származó jövedelmeket vették nyilvántartásba.⁶¹ A *Register der Straffen*nek vagy *Strafrechnungen*nek nevezett nyilvántartások sorába tartozó legkorábbi bírságkönyv Koloman Gotzmeister királybíró és Peter Khamner székbíró hivatali idejéből, 1615–1616-ból maradt ránk.⁶² A leginkább lopás, testi sértés, paráznság, rágalmozás miatt kiszabott büntetések mellett ezekben a számadáskönyvekben gyakran találkozunk olyan bírságokkal, amelyeket a felettes hatóság a falusi előjárókra rótt ki, hivatali mulasztás vagy hivatali hatáskör megszegése miatt. Az 1615–1616. évi könyv augusztus 11-én tett bejegyzése arról tanúskodik,

⁵⁸ Mezővárosi vagy falusi *Hann* bírósági tevékenységéről szóló adat a szebenzéki települések közül 1577-ből maradt fenn Nagydísznódról: a besztercei városi bíróhoz és tanácshoz intézett, február 14-én kelt levelében Miniges Velten, *han czu der Heltaw sammt dem ganzen Rath* egy, a bírósága előtt tárgyal ügyben tudósít (ANR FCI POB I. 4093).

⁵⁹ ANR FS AF D. 76.

⁶⁰ ANR FS AF D. 90, 43.

⁶¹ A nagyszebeni városi és a szász nemzeti levéltár anyagát bemutató Franz Zimmermann szerint a székbíróóság által beszedett büntetések a városi kasszába (*Konsularkassa*) folytak be (Zimmermann 1881: 634, 649). Ezt a véleményt azonban a bírságkönyvek adatai nem támasztják alá. A székbíró ugyanis nemcsak a befolyó bírságokkal számolt el, hanem a bírósági díjakkal is, így az eskü odaítéléséért kiszabott illetékekkel (*Schworpfennigen*) és a vesztényi, móhi, rüzi és feleki románoknak a szebeni királybíró és székbíró két-harmad, illetve egyharmad részben megillető földesúri adójával, ahogyan azt Nagyszeben 1541. évi városi konstitúciója szabályozta. A bírságkönyvek felfektetésének, véleményünk szerint, az volt a tulajdonképpeni célja, hogy a bírságból kétharmad : egyharmad arányban részesülő királybíró és székbíró között a jövedelmek felosztását követni lehessen. Az 1615–1616. évi számadáskönyv utolsó előtti lapjára a királybíró a bírságból való része felvételét bizonyító nyugtát is bemásolta. A bírságok és bírósági díjak nagyságáról árulkodik, hogy a királybíró 1619. október 23-án saját kezűleg aláírt bizonylata szerint 612 forint 29 dénár jövedelmet könyvelt el (ANR FS MOS SE A. 770. 41v).

⁶² A számadási év nem esett egybe a naptári évvel. Mivel a számadáskönyvek nem (vagy nem mindig) tüntetik fel a büntetések kiadását, illetve befizetésének a napját, sajnos nem ismerjük a számadási év kezdetét.

hogya a feleki *Hannt* a székbíróóság 12 forint büntetés megfizetésére ítélte, amiért bizonyos Rosen Hannes perében a megvádolt személyt tisztító esküre ítélte.⁶³ Mivel az esküre ítézésre⁶⁴ a falu elöljárója nem volt jogosult, a bírság ellen a *Hann* nem is tiltakozhatott.⁶⁵ 1641-ben a székbíróóság szintén egy feleki *Hann*, Gerg Nösner, hivatali mulasztásáért volt kénytelen bírságot kiróni, mivel az, „polgáiraival” együtt, szabadon engedett egy lopás miatt bebörtönzött oláhot.⁶⁶ A székbíróóság Nösneret ugyanabban az évben két további oláh miatt is megbüntette; ezeket a személyeket egy parázna miatt csukták fogdába, de a falubíró elengedte őket.⁶⁷ Fenyőfalva bírójának a maga részéről 40 forint bírságot kellett fizetnie, amiért egy ló ellopásával vádolt cigányt elengedett.⁶⁸ Egy Feleken kitörő veredés miatt 1634-ben tárgyalt perben (Joan Tauch, Komsa Tauch, Hannes Huner, Joseph Mucka, Jung Georgi Miles, Jacob Schu és Andreas Nösner húsvét keddjén bizonyos Roth Georg nevű falusi társukat verték fejbe és erősen megsebesítették) kiderült, hogy a falubeliek tettét a *Hann* elhallgatta, nem jelentette a városi hatóságoknak.⁶⁹ Sajátos esetnek számít a poplákai Schude⁷⁰ megbüntetése, akit a bíróóság azért marasztalt el 12 forintra, mert nem jelentette a felettes hatóságoknak, hogy a falu egyik lakosa, Schüick Todder, őt elverte. Ehelyett, a hallgatásáért cserébe, azt kérte tőle, hogy nyírja meg a juhait.⁷¹ A falubírókat némelykor nemcsak mulasztáson, hanem rendbontáson is rajtakapták. 1643-ban a székbíróóság két rendben is megbüntette Nagydisznód előző évi elöljáróját: először 20 forintra, amiért a bíróóság előtt fegyveresen megfenyegette kistoronyi perestársait, majd később további 5 forintra, amiért egyik ellenfelén fekete foltokat okozó ütéseket ejtett.⁷²

Számos nyoma van a falubírókkal szembeni ellenállásnak is, ugyanis a falvak lakosai időnként konfliktusba keveredtek a hivatali szerepkörét jól vagy rosszul ellátó elöljáróval. A székbíróóság 1634. évi nyilvántartásai szerint a szászújfalui Hannes Tüß azért kapott bírságot, mert a *Hannt* szidalmazta, amiért az a falu szénáját számára nem kedvező módon osztotta szét.⁷³ Ugyanabban az évben a nagydisznódi Kappo Feltes Crestell fia Merten kapott 40 forint büntetést, amiért kardot rántott Weiß Bloß bíróra. A számadáskönyvből kiderül, hogy a fiú a bírság teljes összegét

⁶³ ANR FS MOS SE A. 770. 18v–19r. 1641-ben 12 forintra büntették a szebengálosi bírót is, sajnos a számadásból nem derül ki, hogy milyen tett miatt (ANR FS MOS SE A. 773. 6r).

⁶⁴ A bizonyítás egyik alapvető próbájának számítók eskü odaítélését a szászok 1583-ban megerősített jogkönyve pontosan szabályozza (ELR I. 1–7).

⁶⁵ Mivel a számadáskönyv további, november 3-án kelt feljegyzése megjegyzi, hogy Rosen Hannes igazolni tudta, hogy törvényt a *Hann* felette egy vasárnap ült, arra következtethetünk, hogy a büntetést a *Hann* nem hagyta szó nélkül, az ügyet pedig továbbtárgyalták.

⁶⁶ ANR FS MOS SE A. 773. 7r.

⁶⁷ ANR FS MOS SE A. 773. 7v.

⁶⁸ ANR FS MOS SE A. 773. 9r.

⁶⁹ ANR FS MOS SE A. 772. 8r.

⁷⁰ Jude, román bíró.

⁷¹ ANR FS MOS SE A. 770. 30v–31r.

⁷² ANR FS MOS SE A. 773. 8r.

⁷³ ANR FS MOS SE A. 772. 3v.

nem fizette meg, csupán 24 forintot, annak ellenére, hogy még további 20 forintot is kiróttak rá, amiért a székbírótság előtt tiszteletlenül beszélt.⁷⁴ A szelindeki Jacob Teuffert engedetlensége miatt maga a *Hann* perelte be, esküdtségeivel együtt; a feljegyzésekből az is kiderül, hogy Teuffer kutyának nevezte a falubírói hivatal minden tagját; ezért a tettéért 20 forinttal marasztalták el.⁷⁵

A fent bemutatott szabályrendeletek a falubírók illetékességi körének a 16. században bekövetkezett változásait dokumentálják. A szabályozás hozzájárult a falubírói tisztséggel járó feladatkörök rögzítéséhez, valamint a helyi bíraskodás rendjének kialakításához, anélkül azonban, hogy a helyi önrendelkezés lényegi elemét megkerülte volna: a falubírót és a tanácsot továbbra is a helyi közösség választotta. A falvak előljáráinak tevékenysége ugyanakkor Szeben szék településeinek erős hatósági ellenőrzés alá esett. Egyrészt a falubíró nem rendelkezhetett szabadon a telkek eladásának, öröklésének, a településhatár kiterjesztésének kérdéseiben, továbbá bíraskodási jogköre legfeljebb egy forint perértékig terjedt, amely a vármegyei vagy a székely falvak bírósági illetékességeihez képest a legalacsonyabbnak számított. Másrészt a tisztséggel járó feladatok elmulasztásáért a falu vezetőit következetesen megbüntették. A hatósági ellenőrzés eme elemei véleményünk szerint fontosnak bizonyultak a későbbi szászföldi társadalomfejlődés szempontjából. Ezek közül is különösen az ingatlan elidegenítésének szigorú városi kontrollját emelnénk ki, ami feltehetően összefüggött azzal a társadalmi folyamattal, amely révén a szászföldi lakosság szabad jogállását megtartotta. A kérdés vizsgálatához kiindulópontként szolgálhatnak egyebek mellett a fent említett szebeni széki bíróság bírságjegyzékei.

A bírságjegyzékek egy érdekes jelenségre derítenek fényt: a falubírók igen gyakran kezesként szerepelnek bajba jutott falustársaik mellett. Barb Fleischer/Fleischarul szelindeki parasztert 1616-ban a falu *Hannja* vállalt kezességet, amiért egy vesztényi románnak, Dan Woÿknak két ujját levágta; a *Hann Woÿk*ot még a városháza börtönéből is kiváltotta.⁷⁶ Fenyőfalva falubírája, Matthes Weedt, két másik falubelivel együtt segítette ki a falu disznó- és tehénpásztorait a börtönből, akiket azért tartottak ott fogva, mert a bíróság tolvajok rejtegetéséért fejenként 40 forintra ítélte őket. A büntetés kifizetéséről tett feljegyzések arról árulkodnak, hogy a *Hann* jóállása kedvezően hatott az adósság törlesztésére, jöllehet az igen magasnak számító összeget a pásztorok csak részben tudták leróni.⁷⁷ A dolmányi *Hann*, Paul Konnert, Jerch Franck és Weys Hannes falus-

⁷⁴ ANR FS MOS SE A. 772. 11v–12r.

⁷⁵ ANR FS MOS SE A. 772. 13v–14r.

⁷⁶ A számadáskönyv feljegyzi, hogy Barb Fleischarul a büntetésbe 5 forintot fizetett, a büntetés másik felét a királybíró elengedte. A szászok jogkönyve egy levágott hüvelykujjért 10 márka, a többi ujjért, akárcsak a fogakért darabonként 5 márka kárpótlást ír elő (ELR IV. 4. 2 – itt azonban bírságról van szó).

⁷⁷ Összesen 20 forintot, kisebb részletekben és nem mindig pénzben, hanem természetben is. Az utolsó részlet kifizetésére két év múlva, 1618. október 30-án került sor (ANR FS MOS SE A. 770. 8v–9r).

társaival együtt vállalt kezességet egy paráznaságon kapott falubeli lányért,⁷⁸ az oroszcseri *Hann* szintén másodmagával kezeskedett egy Martin Wenckler nevű legényért, akit bizonyos Paul Mihály lányával elkövetett paráznaság miatt a szék-bíróság 24 forintra büntetett.⁷⁹ Vurpód 1641. évi *Hannja*, Merten Gelem, saját pástoráért kezeskedett, akit lopás miatt 35 forintra marasztalt el a bíróság.⁸⁰

A kezességvállalás jogintézményének elterjedése nyilvánvalóan összefüggésben állt a magas bírságok kifizetésére képtelen lakosok anyagi és – amint azt a Kárpátokon túli fejedelemségekben (pontosabban Moldovában) Cătălina Chelcu kimutatta – társadalmi viszonyaival. Nagyobb bírságokért, mint a fejtátság, kezességet a kárpótlási díj vagy bírság kifizetéséért valamelyik helyi hatalmasság vállalt. Cserébe a vádlott vagy családtagja önként jobbágyosorba adta magát. A vádlott és rokonai szükség esetén zálogba bocsátották birtokaikat, vagy ideiglenesen lemondtak tulajdonjogukról; a zálogba adott ingatlanokat aztán a korábbi tulajdonosoknak vagy túlélő rokonaiknak nem állt módjukban kiváltani, sokszor perrel sem tudták visszaszerezni, a birtokok gyakran éppen azokhoz a személyekhez kerültek, akik a hitelt nyújtották. Hosszú távon a jelenség a helyi birtokrendszer igen dinamikus átrendeződésével járt.⁸¹

Az önként vállalt személyi függőség menekülési útvonalat jelentett a székely településeken is. A jelenségről, sajátos módon, a 17. század eleji katonai összeírások (*lustrák*) szolgálnak adatokkal, ugyanis a főnépek, lófők, gyalog puskások, szabadosok, jobbágyok, zsellérek és szolgák összeírásai⁸² feljegyzik a hadi szemlérről, mustrárról való távolmaradás okát is. Azt, hogy elterjedt gyakorlatról volt szó, már néhány véletlenszerűen kiragadott példa is jól megvilágítja. A helyi hatalmasság oltalmát kereső, személyi és ugyanakkor jogi képességüket feladó alattvalók alapos okból váltak jobbágyá: ezek között megtaláljuk a pénzhányt, a mélyszegénység elkerülését, a hadba szállási kötelezettség megkerülését, de a közrend elleni kihágások, az elkövetett vagy éppen ráfogott bűncselekmények miatt kirott bírságok megfizetésére való képtelenséget is. A marosszéki Deményházaán például „Deák Mihály Dersi Jánosnak atya volt magát, mivel bírságba esett. Annorum 6”.⁸³ Selyén „Török Bálint egy fejszét lopta volt el Kovács Máthénak, ugyan neki kötötte magát érte. Eossy Bertalan rea támadott volt Kovács Mathéra, s azért kötötte magát neki.”⁸⁴ Kaalon, Kis Miklós „egy leánya paráznaságba találtatott, hogy az tisztviselőktől megszabadította Kun János, neki adta magát”.⁸⁵ Beon Gyorgiai Györgyről jegyzi fel a *lustra*, hogy „[e]rre költöttek volt valami lator-ságot, de semmit meg nem bizoníthattak reá, erővel tette Zengjel Ferencz job-

⁷⁸ ANR FS MOS SE A. 770. 28.

⁷⁹ ANR FS MOS SE A. 770. 36v–37r.

⁸⁰ ANR FS MOS SE A. 773. 4r.

⁸¹ Chelcu 2015: 69.

⁸² Maros-, Udvarhely-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, valamint a Csík-Gyergyó-Kászonszék-beli összeírások, 1614. február 17–23. (Demény [szerk.] 1997: 197–562).

⁸³ Demény (szerk.) 1997: 235.

⁸⁴ Demény (szerk.) 1997: 246.

⁸⁵ Demény (szerk.) 1997: 243.

bágyvá”.⁸⁶ Köszvényesen „Achj Bálint Veres drabant volt, vér bírságért Barabássy Ferencz éjjel reá ment, megfogta s jobbágyává tette, valóban jó szál ember, szolgálhat”.⁸⁷ Nagy Mihály szintén köszvényesi lakos volt, róla azt jegyzi fel a *lustra*, hogy „[e]zt a falu megbírságolta fl. 1, azt kötötte magát Só Istvánnak”.⁸⁸ A székely településeken a birtokzálogolás gyakorlata is kimutatható, jóllehet nem derül ki, hogy bírság kifizetése lett volna az ok.⁸⁹

A szebeni bírságbökönyvek itt említett példái a megbírságolt személy melletti kezességvállalás gyakorlatát a szász városok törvényhatósága alá tartozó területeken is igazolják, a szabad falvakban és városi uradalmakon egyaránt. A magas bírságokat a legtöbben csak részletekben és csak részben, esetleg terményben tudták kifizetni. A kifizetések akadozása vagy elmaradása miatt sokszor maguk a bírúk engedték el a büntetés behajtását. Hogy milyen haszonnal járt ez a gyakorlat a kezességvállalónak, köztük a falubírónak, az itt elemzett források alapján természetesen nem tudjuk megállapítani. A kezességet vállaló helyi előjáró, hatalmi helyzetéből adódóan, a kezességvállalás adta lehetőséget feltehetőleg itt is a maga hasznára fordította; még ha a megbírságolt alattvalók jobbágyosorú megkötésére nem is került sor, szolgálataikkal bizonyára gyakran visszaélt. A bírságjegyzékekben ingatlanra kivetett zálogra nem találtunk példát. Ennek elterjedését feltehetőleg gátolta a városi kormányzás által gyakorolt erős hatósági ellenőrzés, amely az ingatlanok elidegenítésének korlátozását célozta. A társadalom fejlődése, az erős rétegződés és egyenlőtlenség kialakulásának elkerülése a székelyföldi vagy moldvai példákhoz képest a szász községekben kedvezőbben alakult, ezért talán nem lenne érdektelen megtudni, hogyan alakították a hatósági rendszabályok az alattvalók egymáshoz való viszonyát és közösségről való képzetét.

FORRÁSOK

Arhivele Naționale ale României Filiala Cluj (ANR FCI)

Primăria orașului Bistrița [Beszterce város levéltára] (POB) I.

Arhivele Naționale ale României Filiala Sibiu (ANR FS)

Magistratul orașului și scaunului Sibiu [Szeben város és szék magisztrátusa] (MOS).

Colecția de documente medievale [Középkori oklevélgyűjtemény] (DM) IV, V.

Procoale judecătorești [Bíróági jegyzőkönyvek] (PJ).

⁸⁶ Demény (szerk.) 1997: 268.

⁸⁷ Demény (szerk.) 1997: 242.

⁸⁸ Demény (szerk.) 1997: 242. A példákat folytathatnák: Zalteleken „Fazakas Ferencz Gyrgaj kezességén volt, abba viselte gondját”; Felén „Ábrahám Mihály valami halat vett volt az Reuchj oláhoktól még Bastja idejében, kit látván az Bigati Menyhárt szolgálja, megfogatván és Görvénybe vitték, ott három hétig az fogságban lévén Erdély István job[ágyai] leottek kezesek érte, Gáspár János azoktól kivette kezessen, azóta Gáspár János keze alatt vagyon” (Demény [szerk.] 1997: 224, 217).

⁸⁹ Andrásfalván, Sütő Márton Berei „az szülőapja házát váltotta meg, azért kötötte el magát Balássy Ferencznek, pénzt adott neki”. Buzaházán „Domokos György, Bogozy, örökségért attá magát Dersi Jánosnak” (Demény [szerk.] 1997: 250, 236).

Socoteli economice [Gazdasági számadások], Socotelile amenzilor [Bírságok számadásai] (SE A).

Seria actelor administrative. Protocele de ședință [Tanácsi jegyzőkönyvek] (PȘ).

Parohia evanghelică C.A. Mediaș. Seria 2. Acte [Medgyesi evangélikus egyházközség] (PEM A 2).

Colecția Brukenthal [Brukenthal-gyűjtemény] (CB) 5-BB.

Colecția de acte fasciculate [Iratgyűjtemény] (AF).

Demény Lajos (szerk.) 1997: *Székely oklevéltár IV. Székely népesség-összeírások (1575–1627)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Derzsi, Julia (Hg.) 2016: *Das Gerichtsbuch des Kronstädter Rates (1558–1580)*. Aldus, Kronstadt.

EKO XXIV: Armgart, Martin – Messe, Karin (Hgg): *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Vierundzwanzigster Band. Das Fürstentum Siebenbürgen. Das Rechtsgebiet und die Kirche der Siebenbürger Sachsen*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2012.

ELR: *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen. Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583*. Matthias Fronius, München, 1973.

Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1885: *Corpus Statutorum Hungariae Municipium*. I. MTA, Budapest.

Schuler von Libloy, Friedrich (Hg.) 1862: *Materialien zur Siebenbürgischen Rechtsgeschichte enthaltend. 1. Merkwürdige Municipal-Constitutionen der Siebenbürger Sekler und Sachsen*. Steinhaußen, Hermannstadt.

Seivert, Gustav (Hg.) 1869: *Hermannstädter Lokal-Statuten*. Steinhaußen, Hermannstadt.

Vlaicu, Monica (Hg.) 2003: *Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen (1224–1579) / Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele Șapte Scaune (1224–1579)*. Hora, Hermannstadt.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bándi András 2019: Az erdélyi bolgár evangélikus egyházközségek. In: *Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. (Kézirat, megjelenés alatt.)

Berger, Albert 1986: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen, 1203-1570*. II. Band. Böhlau, Köln–Wien.

Binder Pál 1982: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Kriterion, Bukarest.

Csallner, Robert 1906: Deutsche Texte aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Urkundenabteilung (von 1429 bis 1600). Fortsetzung. *Korrespondenzblatt* (39.) 1. 37–42.

Chelcu, Cătălina 2015: Consecințele economice ale răscumpărării pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII). In: Chelcu, Cătălina (ed.): *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*. Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 41–69.

- Derzsi, Julia 2014: Despre prerogativele disciplinare ale breslelor din Transilvania în secolul al XVI-lea. Breslele din Sibiu și Brașov. *Historia Urbana* (22.) 209–240.
- Flóra Ágnes 2012: Hivatal vagy hivatás. Városi jegyzők a kora újkori Erdélyben. In: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „...éltünk mi sokáig két hazában’...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 123–134.
- Imreh István 1983: *A törvényhozó székelly falu*. Kriterion, Bukarest.
- Klima, Helmut 1936: Die Slawen von Reußdörfchen. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift* (59.) 10–23.
- Müller, Georg 1912: Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (38.) 1. 85–314.
- Müller, Georg Eduard 1941: *Stühle und Distrikte als Unterteilung der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Krafft & Drotleff, Hermannstadt.
- Nussbächer, Gernot 1981: „Zweyerlei Nationes” in „Affrica”. In: Nussbächer, Gernot (Hg.): *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*. Kriterion Verlag, Bucharest, 95–96.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1979: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pakucs-Willcocks, Mária 2018: *Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș transilvănean*. Editura Humanitas, București.
- Podea, Ioan 1911: *Monografia comunei Săcădate*. Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu.
- Pozsony Ferenc 2000: Egy Szeben megyei magyar szórványközség. *Erdélyi Múzeum* (62.) 3–4. 185–192.
- Prie, Octavian 1933: *Un sat românesc din Ardeal în străvechile sale întocmiri și obiceiuri*. Institutul de Arte Grafice, Cluj.
- Prodan, David 1961: Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca* (4.) 217–235.
- Szász Anikó 2010: A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695). *Erdélyi Múzeum* (72.) 3–4. 88–105.
- Vámszer Géza 1940: *Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány*. Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár.
- Wagner, Ernst 1998: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien.
- Zimmermann, Franz 1881: Die Wirtschaftsrechnungen der Stadt Hermannstadt in dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (16.) 3. 629–651.

Cziráki Zsuzsanna

A város a vidék szemében

Brassó és környezete a 17. század első évtizedeiben

Régi közhely, hogy város és vidék története elválaszthatatlan egymástól. Régebbi korok vizsgálata esetén kézenfekvő megközelítési mód, hogy kettejük kapcsolatát a város szemszögéből vizsgáljuk, ami valójában nem meglepő, hiszen a regionális csomópontokként értelmezett, kiváltságokkal és erős falakkal körbebástyázott városok közismert jelentősége természetes módon magára vonja a figyelmet. Ezenfelül a forrásadottságok is a városnak kedveznek: az uralkodói és egyházi centrumok mellett – nemritkán velük kéz a kézben – a város az írásbeliség legfontosabb színtere. A városi adminisztráció és a városi lakosság képzett, művelt rétege gazdag emlékanyagot hagyott hátra, melyben természetesen elsődleges életterük, a város áll reflektorfényben. A városcentrikus források befolyása alól nyilván ez a munka sem vonhatja ki magát, jóllehet a vidék nézőpontját helyezi előtérbe, amikor arra a kérdésre keresi a választ, miként látjuk az egyik legjelentősebb kora újkori erdélyi várost, Brassót (Kronstadt/Braşov), a vidéki lakosság perspektívájából. A vizsgálathoz elsődleges kútfőként a gazdag brassói krónika-irodalmat és a gazdasági ügyeken túl is informatív városgazdai számadásokat használok, az így nyert adatokat pedig összevetem a brassói és barcasági helytörténeti irodalommal. E tanulmány keretein belül célom mindamellett nem lehet több annál, mint hogy a városi megfigyelők képzeletbeli szemüvegén keresztül, mintegy tükörből villantsam fel a vidék és város kapcsolatának néhány emlékezetesebb mozzanatát. A vizsgálat időkerete a 17. század első évtizedeit, a tizenöt éves háború (1591/1593–1606) utolsó éveitől Bethlen Gábor haláláig (1629) terjedő időszakot foglalja magában. Ez a mozgalmas korszak háborús pusztulást és a fegyvernagyvást követő virágzást egyaránt tartogatott az erdélyiek számára, ezért különösen alkalmas arra, hogy a szélsőségeket is tekintetbe véve vizsgáljuk meg a „vidék” Brassóhoz fűződő bonyolult viszonyrendszerét három nagyobb gondolatkör: a védelem, az ellátás és a művelődés alapján.

A BRASSÓ KÖRÜLI VIDÉK

Mielőtt azonban a fentiekre sor kerülne, a biztosabb tájékozódás végett röviden tekintsük át, hogyan alakult ki a várost övező vidék, és milyen erőviszonyok határozták meg Brassó és környéke kapcsolatát a 17. századig. A várost – helyesebben az előzményének tekinthető települést – mai ismereteink szerint a 13. század elején alapították a Kárpátok délkeleti kanyarulatában, az Olt és kisebb

mellékvizei által szabdalta, történelmi nevén Barcaságként (*Burzenland*) ismert vidéken.¹ A vegyes lakosságú területet – ahol ezekben a korai időkben székely határőröket, szláv őslakosokat és német telepeseket egyaránt találunk – egy ideig a Német Lovagrend birtokolta királyi hűbérként, majd a székely ispán hatásköre alá került.² Bár a lovagok csupán rövid ideig (1211/1212–1225) bírták a Barcaságot, jelenlétük meghatározó volt a vidék településhálózatának létrejöttében, hiszen az ő alapításuknak tulajdonított várak körül formálódtak azok a kisebb települések – különösen Földvár, Barcarozsnyó és Prázsmár –, amelyek később a kerület jelentősebb mezővárosaivá fejlődtek. Jelenlegi ismereteink szerint a brassói városmag alapításában azonban nemcsak ők, hanem a magyar király, illetve a premontrei szerzetesrend is hangsúlyos szerepet kapott. Néhány másik település esetében pedig a ciszterci rend állt az alapítás háttérében. Ez a sokszínűség már a legkorábbi időkben meglehetősen heterogén településszervezési mintákat eredményezett, és joggal feltételezhetjük, hogy a királyi várat is magába foglaló, a lovagok távozása után mindinkább közigazgatási centrummá előlépő Brassót és az őt körbevevő vidéket már a középkor kezdetétől sajátos sokszínűség jellemezte.³

Brassó keletkezése és korai története a későbbi metropolisz vidékének kialakulásában is egyedi szerepet töltött be. A mai város sík északi részén eredetileg kisebb, faluszerű települések helyezkedtek el: Óbrassó és Bertalan az első telepítések közé tartozott, a tatárjárás azonban elpusztította őket. Brassó – a középkorban leginkább Corona vagy Cronen néven említve – újbóli benépesítése már nem ugyanazon a helyen történt, hanem az elpusztult településektől kissé délebbre, a Cenk (Zinne), Raupenberg és Gesprengberg magaslatai által védett, háromszögszerűen kiszélesedő völgyszakaszban.⁴ A régi-új település gyors fejlődésnek indult, városi rangra emelését hagyományosan Anjou Károly idejére teszik.⁵ Ebben az időpontban Brassó már rendelkezett városi hivatalnokokkal,⁶ a 14. század fordulóján pedig már nagy körpeccéttel is.⁷ Az erősödő urbanizáció és az ahhoz kapcsolódó privilégiumok megerősítették a várost barcaságbeli vezető pozíciójában, jóllehet a kerület közjogi szempontból ekkor még nem tartozott a II. András kiváltságlevele (1224) alapján különleges státusú Szászföldhöz. Az *Andreanum* érvényét csupán Hunyadi Mátyás uralkodása alatt terjesztették ki rá (1468–1473). Jogilag ekkor egyesült a Szeben környéki hét és két székkel, illetve Beszterce vidékével – így jött létre a Szász *Universitas* intézménye, amely voltaképpen az 1876-os nagy közigazgatási reformig és az egységes

¹ Roth 2010: 9–19; Herrmann 2010: 29–30.

² Bővebben a Német Lovagrend erdélyi jelenlétéről: Hunyadi 2008: 151–170; Zimmermann 2011.

³ Roth 2010: 20–26; Niedermaier 2013: 66–68.

⁴ Roth 2010: 26–32.

⁵ Zimmermann–Wenner (Hgg.) 1897: Nr. 677. 93–96; Roth 2010: 47. Az utóbbi időben Anjou Károly nagyszabású városi privilégiumairól: Szende 2016: 285–339.

⁶ Zimmermann–Wenner (Hgg.) 1892: Nr. 571. 521–522.

⁷ Zimmermann 1878: 109–110.

vármegyrendszer kialakításáig sajátos jogrendű autonóm területként működött Erdélyben.⁸

Ha pontosabban szeretnénk meghatározni Brassó vidékét, akkor három szintet különböztethetünk meg egymástól. Először is a város közvetlen környezetét, amely, bár igazgatási szempontból a város részét képezte, valójában elkülönült attól, hiszen a város meghatározásában fontos szerepet betöltő falakon kívül elhelyezkedő kisebb telepekből állt. Az erdélyi szász városok esetében némiképp szokatlan módon Brassóban a központi maghoz három kisebb helység – előváros, vagyis *Vorstadt* – csatlakozott, melyek lakói adót fizettek és közreműködtek a város védelmében, mégsem számítottak a város teljes jogú polgárai közé. A déli völgyek között jött létre a kora újkorra már többségében románok lakta Bolgárszeg (Belgerey, Obere Vorstadt/Şcheii), északkeleten a magyarok és székelyek által benépesített Bolonya (Blumenau/Blumăna). A harmadik, fentebb már említett, a tatárjáráskor elpusztult település romjain újjáéledő elővárost, Óbrasót (Altstadt), zömében szász földművesek lakták, de itt éltek az adóajstromok alapján legszegényebbnek tartott egyszerű napszámosok és halászok is. Brassó neves történésze, Maja Philippi kutatásai alapján ezenfelül arról is tudomásunk van, hogy a belső város gazdag polgárai gyakran itt birtokoltak majorságot.⁹

Már a középkorban kiépült és megszilárdult a Barcaság tulajdonképpen napjainkig meghatározó településhálózata, valamint a hozzá kapcsolódó közigazgatási rendszer: a kerület (*districtus*, később *Land* vagy *Revier*) élén Brassó állt, befolyása pedig kiterjedt a vidék valamennyi lakott és lakatlan területére.¹⁰ Ezen belül a brassói befolyási övezet második szintjét a város barcasági hűbértartományai alkották, melyek köre a 17. századra lassan kibővült és kismértékben átalakult. Brassó közvetlen földesúri hatalmat gyakorolt a sorra birtokába jutó domíniumok és jobbágyfalvak fölött, amelyek közül a legjelentősebb kétségkívül az 1498 óta brassói kézen lévő Törzsvár (Törzburg/Bran) volt. Ide tartozott azonban számos vegyes lakosságú falu is: többek között Apáca (Geist/Apaşa), Krizba (Krebsbach/Crizbav), a Hétfaluként (Siebendörfer/Şapte sate) emlegetett csángó településcsoport,¹¹ Barcaújfalu (Neudorf/Satu Nou), Vledény (Wladein/Vlădeni), Szúnyogszeg (Schnakendorf/Tăntari, ma Dumbrăviţa), Zernyest (Zernen/Zărneşti) és Tohány (Tauchen/Tohan). A 16. század végére a Barcaság határain túllépve Brassó a fogarasi vidéken Parró (Parro/Părău) és Sárkány (Schirkanyen/Şercaia) birtokába jutott, illetve korszaktól függően birtokkal rendelkezett a Székelyföldön is („székely jószág”).¹²

Harmadik szintként a barcasági kerület „szabad” településeit határozhatjuk meg. Ezek közül négy – Földvár (Marienburg/Feldioara), Prázsmár (Tartlau/Prejmer), Barcarozsnyó (Rosenau/Râşnov) és Feketehalom (Zeiden/Codlea) – mező-

⁸ Müller 1941: 1–20; Roth 2010: 46–58; Jekelius (Hg.) 1928: 7–19; Nussbacher 2011: 173.

⁹ Philippi 2006a: 61–74.

¹⁰ Müller 1941: 306.

¹¹ Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang, Pürkerec, Zajzon.

¹² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 398; V/21: 49.

városi rangot élvezett. Ezekhez a településekhez kilenc további szabad szász falu csatlakozott: Botfalu (Brenndorf/Bod), Barcaszentpéter (Petersberg/Sînpetru), Szászhermány (Honigberg/Härman), Vidombák (Weidenbach/Ghimbav), Höl-tövény (Heldsdorf/Hältau), Szászveresmart (Rothbach/Rotbav) és Szászmagyaros (Nußbach/Mäirus), valamint a Rozsnyó igazgatása alá tartozó Keresztényfalu (Neustadt/Cristian) és Volkány (Wolkendorf/Vulcan).

A hagyományos szakirodalom alapvetően a Barcaságra, helyesebben a fenti településekre helyezi a hangsúlyt, amikor Brassó vidékéről tesz említést. Nem meglepő ez a megközelítés, hiszen a város gyakorlatilag szimbiózisban élt barcasági környezetével, a vidék irányításában pedig a középkor óta vezető szerepet töltött be. Mindazonáltal arról is érdemes megemlékezni, hogy Brassó kedvező fekvése és regionális jelentősége kiterjedt kapcsolatrendszerrel eredményezett, amely túlmutatott tradicionális befolyási övezete, a Szász *Universitas* keretein belül értelmezett, ám mindig is nagy önállósággal rendelkező Barcaság határain. A városi számadáskönyvek és a krónikák adatai alapján egyaránt sejthető, hogy a várost különleges szálak fűzték a Székelyföldre, elsősorban azokhoz a székelyekhez és falvakhoz, amelyek közel estek a barcasági szász kerület határához.¹³ A jobb élet reménye a szegény székelyek közül sokakat csábított a prosperáló Brassó közvetlen környezetébe; ők általában a magyar-székely arcú Bolonya elővárosban telepedtek meg.¹⁴ További kutatásokra váró jelenség a tehetős székelyek brassói jelenléte, akik bizonyos esetekben a városfalakon belül házat is szerezhettek és a városvezetéssel is kapcsolatban álltak.¹⁵ A város hasonlóan intenzív viszonyt ápolt a Kárpátok túloldalán elhelyezkedő román vajdaságokkal, elsősorban Havasalfölddel, amellyel virágzó kereskedelme bontakozott ki már a 14. századtól. A kedvező fekvésű Brassónak a havasalföldi árucseré tekintetében sokáig nem is akadt kihívója.¹⁶ Havasalföld és Brassó viszonya azért is különleges, mert az évszázados gazdasági kapcsolatokon túl számos esetben politikai szövetség is kovácsolódott a szomszédok között, melynek mindmáig legnagyobb visszhangot keltő mozzanata az 1611 és 1613 között Báthori Gábor fejedelem ellenében létrehozott együttműködés volt.¹⁷ A szomszédos szász szék, Kőhalom (Reps/Rupea) is szoros szálakkal kötődött Brassóhoz, különösen a piacához és iskolájá-

¹³ A 17. században a leggyakrabban Miklósvárszék és Sepsiszék települései kerülnek elő a brassói forrásokban. Minderre lásd például Hegyes 1909: passim; ANR FB V/18: 692, 693, 714–715, 725.

¹⁴ Philippi 2006a: 73.

¹⁵ Brassói urak székely főembereknél tett látogatásai rendszeresen előkerülnek a forrásokban, lásd például Andreas Hegyes hivatalos – a bíró parancsára történt – útját Béldi Kelemenhez és Kálnoki Jánoshoz 1616 januárjában (Hegyes 1909: 540). Az utóbbi évek kutatása több adalékot is felszínre hozott a brassói szász vidékek felé orientálódó székely előkelőkkel kapcsolatban (Balogh 2011: 185; Binder 1993: 14). A Béldi, Kálnoki és Csoma családok gyakran szerepelnek a városgazdai számadáskönyvekben is, rendszeresen kaptak ajándékokat a várostól. Ennek kapcsán lásd például az 1614. július 23–29. közötti bejegyzéseket: ANR FB Stadthannenrechnung V/20: 397–398; V/21: 17.

¹⁶ Pakucs-Willcocks 2007: 6–9; Pach 1978: 1005–1038.

¹⁷ Cziráki 2011a: 847–876.

hoz (hiszen ez volt a legközelebbi nagy város), jóllehet a brassói magisztrátussal többször bonyolódott politikai vitába, többek között az imént említett polgárháborúban, ahol David Weyrauch kőhalmi királybíró a Brassót is magában foglaló koalíció ellenében Báthori Gábort támogatta.¹⁸

E rövid áttekintés alapján látható, hogy a „vidék” Brassó esetében meglehetősen nagy kiterjedésű területet jelentett, és a város határvidékén, illetve a történelmi Barcaságon túl jócskán átnyúlt a Brassói-medence természetes határait képező Baróti-hegység, Kárpátkanyar és Fogarasi-havasok láncain. A legtöbb brassói helytörténeti munka nem csekély büszkeséggel értekezik Brassó kiváltságos szerepéről ezen a tágabb értelemben vett vidéken. Arról azonban már kevesebb szó esik, hogy a város vitathatatlan jelentőségéhez a barcasági kerület is hozzájárult, amely számos esetben védelmezte a várost, és nem csupán katonai értelemben. Ahogyan a havasalföldi kapcsolatok fentebbi említése alkalmával már szóba került, a fejlődés motorjaként értelmezett kereskedő polgárság túlsúlya nem utolsósorban annak volt köszönhető, hogy a brassói polgároknak sikerült megakadályozniuk az egyébként a helyi és regionális termékek forgalmazásában szintén érdekelt barcasági települések hasonló törekvéseit, a brassói árumegállító joggal és szabadkereskedelmi megállapodásokkal pedig rövid időn belül kiszorították riválisaikat a legjövedelmezőbb kereskedelmi ágakból. A város iparos polgárai hasonló helyzetet teremtettek a céhek világában: „külső” vetélytársaik munkáját szigorú szabályok közé szorították, melyek rendre a városi iparúzóknak kedveztek.¹⁹ A szászok adójának Barcaságra kivetett részét is a város volt jogosult beszedni, a kerületre eső száz adóegységből viszont hatvanháromat a vidék fizetett be a közös pénztárba.²⁰

Brassó a kereskedelem és az iparos tevékenység felügyeletéből eredő gazdasági fölényét hamar kiterjesztette a barcasági kerület tényleges irányítására. 1377-ben királyi oklevél szentesítette a nyilvánvalóan már régebb óta fennálló helyzetet: bár a dokumentum megerősítette a Barcaság tizennégy szabad települését kiváltságaikban, a vezető szerepet Brassóra ruházta. A város gyarapodó erejét mi sem képezhette volna le látványosabban, mint a formálódó szász kerület címerének beszédes átalakulása: a barcasági szász tartományi szövetséget szimbolizáló (Anjou) liliom helyett a század végén már a vidék első városa, Brassó koronás címere volt használatban.²¹

Ebben az időszakban Brassó – Szászföldön nem szokatlan módon – tulajdonképpen a maga képére formálta a vidéki közösségeket. A kisebb települések, elsősorban a mezővárosok, erősen leegyszerűsített formában ugyan, de követték a brassói közigazgatási struktúrát, előjáróik hivatalba lépéséhez pedig a brassóiak jóváhagyására is szükség volt. Emellett a magisztrátus igazságszolgáltatási jogköre is kiterjedt a barcasági kerületre, a kortárs tanácsurak visszaemlékezéseiből

¹⁸ Binder 1993: 5; Teutsch 1853: 155–199.

¹⁹ Roth 2010: 53–53; Jickeli 1913: 33–35.

²⁰ Nussbächer 2011: 175.

²¹ Roth 2010: 56–57.

és a számadáskönyvek adataiból ismertek azok a kiszállások, amikor a „bírótság” vidékre utazott ítélkezni.²² Mindezek alapján könnyen juthatnánk arra a következtetésre, hogy Brassó gyarapodó helyzeti előnyét kihasználva nyomasztó túlhatalommal bírt a vidéken, az igájába hajtott települések pedig aligha szabhattak gátat a város határtalan ambícióinak. A továbbiakban azonban néhány példát mutatok be a 17. század elejéről arra vonatkozóan, hogy a vidék számára a város nem csupán nyomasztó felsőbb hatalmi entitást jelentett. Szerencsésebb egy szerkesztésésként felfogott tágabb hálózat kiemelkedő csomópontjaként értelmezni a Barcaság metropoliszát, és megkísérelni megragadni azt az összetettséget, amely e városi központ és a vidék viszonyát jellemezte.

BRASSÓ ÉS A BARCASÁG VÉDELME

Mielőtt Brassónak a Barcaság védelmében betöltött szerepére irányítanánk a figyelmet, időzzünk el néhány gondolat erejéig magánál a városfalnál, hiszen ez az építmény nemcsak a védekezés, hanem a városi autonómia szempontjából is megkerülhetetlen jelentőségű. Brassó erődítésének kezdete a középkorba nyúlik vissza, épülő falairól először a 14. század végén hallunk.²³ Az európai trendet követő fallal kerítés kezdetben egyszerű körfal építését jelentette, amelyet a hadmérnöki tudás fejlődésével fokozatosan bővítettek, így újabb védelmi vonalakat, bástyákat, tornyokat emeltek a már meglévők helyére vagy azok kiegészítéseként.²⁴ Brassóban ez a folyamat a 17. század első felében még nem zárult le: az északnyugati részén – körülbelül a mai Kolostor utca és Kapu utca közötti szakaszon – sokáig csupán föld- és vesszősánc védte a várost, az aranyművesek impozáns bástyája csupán a század derekán készült el.²⁵ Brassó védelmi rendszere ekkor érte el teljesítőképessége csúcsát, de a tizenöt éves háború és az 1611–1613 közötti erdélyi belháború helyi eseményei azt bizonyítják, hogy a városerőd még így, félkész állapotában is képes volt ellenállni több kisebb és talán néhány nagyobb ostromnak.²⁶

A város belterülete és a külvilág határán álló, a vidék és város között fennálló sokrétű különbséget szimbolikus értelemben és kézzelfogható módon is megjeleltető falon egyedül a városkapu biztosított átjárást. Ezek a középkori eredetű építmények azonban inkább kisebbfajta erődnek tűnhettek, ahol több ajtó, kapu, helyiség és védelmi eszköz képezte azt a tulajdonképpeni zsilipet, amely összeköttetést teremtett a város belső területe és az őt körülvevő világ között. Az átjá-

²² Hegyes 1909: 527, 536–537. A százsz, azon belül a brassói igazságszolgáltatás rendszeréről: Müller 1941; Derzsi (Hg.) 2016: III–XVII.

²³ Müller 1941: 24.

²⁴ Friedrichs 1995: 32.

²⁵ Lásd Friedrich Wilhelm Seraphin bevezetését Michael Seybriger krónikájához (QGSB V 1909: LXVIII).

²⁶ Cziráki 2011b: 847–876.

rást békeidőben is szigorúan ellenőrizték, a kapukon az arra kijelölt személyek (*Torknechte*) huszonnégy órás őrszolgálatot láttak el, a ki- és bejárókat, sokszor az árukat is szigorú inspekciónak vetették alá. A kortársak visszaemlékezéseiből tudhatjuk, hogy a városvezetés különös gonddal válogatta össze az őrséget, hiszen az kulcsfontosságú szerepet töltött be mind békeidőben, mind veszély esetén. A brassói kapuk kialakítása a középkor óta együtt fejlődött a város erődítményeivel, a legkevésbé sem voltak egyformák, méretük és struktúrájuk igen különböző volt. Elhelyezkedésük részben a város és a környező települések úthasználatához igazodott, ennek megfelelően a Kolostor utcai (Óbrassó felé), a Kapu utcai (Bolonya felé) és a Katalin-kapu (Bolgárszeg felé) lehetett a legforgalmasabb.²⁷

A városkapuk esetében nem feledkezhetünk meg arról a gazdag szimbolikáról sem, amely a díszítésekben mutatkozott meg szerte Európában. A leggyakoribbnak a heraldikai és figurális elemek szerepeltetése tűnik, Brassóban ez a tendencia a város címert, illetve a város kiváltságainak megszilárdításában és bővítésében élen járó Luxemburgi Zsigmond magyar király alakját mintázó ábrázolások révén jelent meg. Bizonyos esetekben ezek az ábrázolások praktikus elemekkel is kiegészülhettek: a Kolostor utcai kapuról tudjuk, hogy napórával volt felszerelve. Emellett latin mottók jelenlétének is van nyoma: egy 1608-as adat alapján a városiak egyik legfontosabb erényére, az összetartásra hívták fel a figyelmet ugyancsak a Kolostor utcai kapu dekorálása során.²⁸ Ezek a szimbólumok csak még inkább hangsúlyozták a „kint” és a „bent” közötti határvonalat, mely különösen látványos elemekkel egészült ki a pontos koreográfia alapján lezajló, gazdag rituális jelentéstartalommal bíró ünnepélyes bevonulások alkalmával, melyekre leggyakrabban fejedelmi látogatás, külföldi diplomáciai delegáció fogadása és az erdélyi portai követség indulásához köthető ceremóniák esetében került sor.²⁹ A kapukat veszedelem esetén természetesen bezárták, ám ez az állapot mindenféleképpen korlátozott ideig tarthatott csupán, hiszen ily módon nemcsak az ellenség, hanem az utánpótlás elől is elrekesztették az utat. A város érdeke tehát mindenképpen azt diktálta, hogy a kapu minél előbb megnyílhasson a külvilág felé. Brassó sem vághatta el magát hosszabb időre a szűkebb és tágabb értelemben vett vidék vérkeringésétől. A nyitott kapu jelentőségét különösen a korszakunkban gyakori hadi állapot érzékelteti igazán: hiába dúlták hajdúhadak a Barcaságot, Brassóban csupán akkor tartották zárva a városkapukat, ha ez az ellenség közelsége folytán okvetlenül szükséges volt. Amikor elült a csatazaj, azonnal megnyitották őket, jóllehet mindig csak egyet, általában a Kolostor vagy a Kapu utcai kaput, nehogy a forgalom kicsússzon a szigorú városi kontroll alól.³⁰

²⁷ Friedrichs 1995: 21–22; Hegyes 1909: 450.

²⁸ Egy másik napóra a tímárok bástyáján volt, mindkettőt Weiss Mihály készítette magisztrátusi pályája kezdetén, amikor sáfárként a városi építmények karbantartásáért felelt. Ugyancsak Weiss sáfársága idején készült az említett felirat is. Vö. Philippi 1982: 34–35, 53.

²⁹ Opll 2013: 59–90.

³⁰ Hegyes 1909: 458.

A korszakban gyakori katonai akciókat szemlélve feltűnő, hogy a brassóiak komplex védelmi stratégiájában a fal és a városi védművek mellett legalább ugyanakkora jelentőséget kapott a vidék nyújtotta stratégiai lehetőségek megszerző kihasználása. De vajon mire számíthatott a Barcaság a várostól veszély esetén? Forrásaink számos fogódzót kínálnak, melyek alapján egészen éles képet alkothatunk arról, hogyan kezelte a barcasági területben fő hatalmi entitásként működő városvezetés a hozzá tartozó vidék fenyegetettségét, és milyen eszközöket vetett be az emberélet, illetve az anyagi javak védelme érdekében. Folytatva képzeletbeli utunkat a város – és egyben a barcasági vidék – szívért őrző városfalak külső oldalán, a lehetőség szerint vízzel feltöltött árkon, illetve kelet és nyugat felől a meredek hegyoldalakon túl, dél felé és különösen a kissé kiszélesedő északi részen a városi védművek előtti puszta térséget találjuk, melynek jelentősége semmivel sem volt csekélyebb, mint a falaké vagy a kapuké. Ez a terület ütközőzónát képezett a város és legközelebbi vidéke, tehát elővárosai, a gyakorlatilag védtelen Óbrassó, Bolonya és Bolgárszeg felé. Itt akadálytalanul hordozhatta körbe tekintetét a figyelő őrszem vagy az éppen kívánatos stratégiát latolgató városi tanácsúr, békeidőben a piacra igyekvő forgalom szemmel tartása, háborúban az ellenséges csapatok megszemlélése végett.

A 17. század első évtizedeiben a várost gyakran szorongatták ostromhadak, hiszen a tizenöt éves háború erdélyi eseményei, illetve az 1611–1613 közötti polgárháború egyaránt súlyosan érintette Brassót és a Barcaságot is. Bár a brassóiak törekedtek arra, hogy a nagyobb ütközetek helyszíne a várostól távolabb legyen, mégis előfordult, hogy itt, a város küszöbén tombolt igazán a háború heve, nem kímélve a támadók és a védők közé szorult városrészeket. A brassói elővárosokon keresztül vonuló katonaságról és a nyomukban járó pusztulásról szuggesztív képet fest az eseményeket közvetlen közletről megfigyelő Michael Seybriger brassói aranyműves tanonc, aki 1611-ben, a korszak egyik legnagyobb város közeli ütközetében maga is szolgálatban volt a városfalon.³¹ Báthori Gábor hajdúival ekkor a brassóiak és a havasalföldi Radu Șerban egyesült serege mérkőzött meg, ám a csata kimenetelét végül a szövetséges lengyel páncélos lovasság hegygerincről lezúduló, mindent elsöprő rohama fordította a vajda és a városiak javára, úgyszólván a város küszöbén. Általános tapasztalat, hogy az összecsapások elültével a hóstát néven is emlegetett térség egyszerűen demilitarizált övezetté alakult, ahol egyaránt sor kerülhetett a hadviselő felek közötti megbeszélésekre, formális és informális személyes találkozásokra, tehát ez egyben a város és a bizalmát kevésbé élvező csoportok közötti diplomácia fő helyszínének is számított.³²

A fal és a hozzá kapcsolódó védművek szerepét leginkább azok az időszakok világítják meg, amikor katonaság tartózkodott a vidéken. Az elhatalmasodó háború összehasonlíthatatlanul nagyobb károkat okozott Brassó elővárosaiban, mint a központban – ezeket a város tulajdonképpen feladta a belső mag biz-

³¹ Seybriger 1909: 438–439; Weiss 1909: 222–223.

³² Weiss 1909: 222, 234.

tosítása érdekében. A hegyek által sem védett észak-nyugati részre, az Erdély belseje felől közelítő katonaság számára könnyen megközelíthető, akkoriban három utcából és mintegy száz házból álló Óbrassóba a magisztrátus rendszeresen szállásolt be a fejedelemségbe érkező „szövetséges” török-tatár hadakat, de itt vertek tanyát Báthori Gábor hadjáratai során a fejedelmi hajdúk is. Mindezen csapások következményeként ez az előváros 1613-ra csaknem teljesen kihalt, mindössze kilenc-tíz ház élte túl az előző két évtized háborúit, a lakosság pedig meghalt vagy elmenekült.³³ Bolonyában, az Óbrassótól keletre eső elővárosban a katonaság jelenléte nem csak a lakosság erőforrásainak végletes kimerítését és a kényszerű beszállásolást jelentette. Tudomásunk szerint itt több malmot is működtettek a brassóiak, amelyeket a várost szorongató erők rendszeresen felgyújtottak.³⁴ Brassó harmadik jelentősebb elővárosa, a magasabb hegyek felé törő déli völgyben meghúzódó Bolgárszeg is rendelkezett malommal, és hasonló okokból szintén célponttá vált.³⁵ Az elővárosok azonban nem csak a nagyobb akciókat sínylették meg. Ha a vár és a város őrsége nem volt elég éber, az éj leple alatt az elővárosba lopózkodó kis létszámú csapat is nagy pusztítást vihetett véghez. Hasonló esetet panaszol fel egy brassói emlékiró az 1612-es évből: székelek tízfős csapata tizenkét cigányt (kilenc felnőttet és három gyermeket) gyilkolt meg február 12-én éjjel a bolonyai bitónál a legkönyörtelenebb módon, ráadásul könnyedén leszámoltak a segítségükre siető városiakkal is.³⁶

Az előbbi példákban úgy tűnhet, hogy az elővárosi lakosság számára a falal kerített város közelsége inkább jelentette a pusztulás fenyegetését és a kiszolgáltatottságot. Valamelyest enyhíti a lesújtó képet, hogy a magisztrátus veszély esetén menedéket nyújtott a külvárost elhagyni kényszerülők számára – jóllehet ennek a védelemnek megvoltak a maga korlátai. A városi tér szűkösségéből kézenfekvően következik, hogy a visszahúzódó lakosság csak korlátozott számban, kisebb mennyiségű ingósággal húzódnhatott a városba, házuk és gazdaságuk pedig a megszállók martaléka lett. Azt sem lehet tagadni, hogy a városvezetés stratégiájában az elővárosoknak is előre kijelölt szerep jutott, ők pedig elsősorban a belső város védelmének szempontjait tartották elsődlegesnek. Ebből a szemléletből eredeztethetők olyan, az elővárosiakra nézve előnytelen rendeletek, amelyek tiltották kőház vagy cseréptető építését, mivel a városból irányított védelem

³³ Philippi 2006b: 150; Herrmann 2010: 198; Massa–Fuchs 1909: 344; Bánfi 1909: 424. 1612-ben Michael Seybriger hívja fel rá a figyelmet, hogy Óbrassó azért pusztult el teljesen, mert Weiss Mihály parancsba adta a már erősen megrongálódott település felégetését, annak érdekében, hogy jobban átlássa az ellenséges hadműveleteket (Seybriger 1909: 442).

³⁴ Bánfi 1909: 425; Hegyes 1909: 452.

³⁵ Bánfi 1909: 426.

³⁶ Bánfi 1909: 425; Gockesch 1915: 9. A szerencsétlen eset rávilágít a brassói térhasználat egy másik sajátosságára. A cigányok (a forrásokban „Pharaones”) bolonyai lakóhelye egyben az ítélet-végehajtás színtere is volt. A hóhér gyakran maga is a marginalizált cigány közösség tagjai közül került ki.

veszély esetén maga borította lángba a faépületeket azért, hogy megakadályozza az ellenség közelebb jutását az elsősorban védendő belső városhoz.³⁷

A védelmi lehetőségeket tekintve nem volt sokkal jobb a helyzet a Brassó uralma alatt álló Barcaságban sem. A vidék háborús konfliktus esetén gyakran változott hadműveleti területté, hiszen a Havasalföld felől érkező hadak több alkalommal is szerepet kaptak az Erdély területén dúló fegyveres összütközésekben. A tizenöt éves háború egyik sorsfordító ütközete a brassói – valójában a várostól csaknem tíz kilométerre, Vidombák közelébe eső – „papírmalom” mellett zajlott, ahol 1603-ban Székely Mózes fejedelem vereséget szenvedett a Barcaság történetében többször is szerepet játszó Radu Șerban egységeitől.³⁸ Itt, illetve a közeli Feketehalomnál ütöttek tanyát Báthori Gábor fejedelem hajdúi is a Barcaságba vezetett hadjáratok során, ésszerű módon a Fogarashoz, a fejedelmi hídfőálláshoz legközelebb eső helyet választva.³⁹ A fejedelem hadműveletei azért is figyelemre méltók, mert az 1611. esztendőben még nem, de 1612-ben már elpártolásra kényszerítették a barcasági települések legnagyobb részét, ezzel jelentősen szűkítve Brassó mozgásterét. És mintha a Barcaság feldúlt állapota és a város befolyásvesztése még nem lett volna elég a regionális vezető szerepéből kiszoruló Brassó számára, ebben az évben Töröcsvár is fejedelmi megszállás alá került, és ezzel a város az egyik legfontosabb jövedelemforrásától esett el.⁴⁰

A Barcaság elvesztésében egyébként nemcsak a Báthori-haderő erőszakosága játszott szerepet. A kisebb települések sokszor elégedetlenek voltak a brassóiak szinte korlátlan uralmával a vidéken, és maguk is pártokra szakadtak abban a tekintetben, Báthorival vagy a brassóiakkal érdemes-e tartaniuk. Nem lehet csodálkozni azon, ha a rendkívül korlátozott védelmi képességű, a brassói érdekeknek rendre alávetett közösségek egyike-másika csak félszívvvel csatlakozott a brassóiak háborújához, és nem vállalt komolyabb konfrontációt a fejedellemmel.⁴¹ Annál is inkább, mert kezdetben korántsem volt egyértelmű, hogy a konfliktus olyannyira elmérgesedik majd, hogy lépésről lépésre az egész vidéket a pusztulás szélére sodorja. Egyébként a Barcaság felprédálását Báthori eleinte mindenképpen kerülendőnek tartotta, a helyzet azonban már korán uralhatatlanná vált, és a megegyezés a féktelen pusztításnak adta át a helyét.

A háromévnyi háborúságtól kivérzett Barcaság esetét végiggondolva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a dúlás korántsem korlátozódott erre a vidékre. A zsákmányszerzés lehetőségétől és bosszúvágytól űzött portyázó csapatok mindkét oldalon jelentős pusztítást vittek végbe, és senki sem válogatott az eszközökben. És mivel a fejedelem haderejéhez nemcsak hajdúk, hanem szé-

³⁷ Philippi 2006a: 66; Seybriger 1909: 442.

³⁸ Székely Mózes kinevezéséről és korai bukásáról bővebben: Papp 1999: 71–88.

³⁹ Herrmann 2010: 199; Massa–Fuchs 1909: 340–345.

⁴⁰ Herrmann 2010: 208.

⁴¹ Massa–Fuchs 1909: 347. A Barcaság településeivel tartott kapcsolat az információszerzés szempontjából is fontos volt. A polgárháború idejéből biztosan tudjuk, hogy a létfontosságú hírek az ellenség csapatmozgásairól hírnökök, szomszédos települések levelei, illetve az úthálózat megfigyeléséből származtak (Massa–Fuchs 1909: 342–343).

kelyek is csatlakoztak, hamar fellángolt a székely–szász gyűlölködés voltaképpen sosem kihunyó parazsa: a székelyek barcasági szász falvakat, a szászok pedig a Barca-vidékkel határos székely területeket prédálták-pusztították mindenfajta könyörület vagy belátás nélkül.⁴² Tudjuk, hogy bár nagy károkat okoztak emberéletben és anyagiakban,⁴³ sem Báthori, sem a török-tatár vagy a havasalföldi haderő nem tartotta állandó megszállás alatt a Barcaságot; a legkitartóbb háborús front a szászok és a székelyek között húzódott, akik különféle segédcsoportokkal kiegészülve pusztították egymás birtokait.⁴⁴ A kisebb települések művészettörténeti szempontból izgalmas erődített templomai csak ideig-óráig állhattak ellen a támadóknak, komolyabb ostrom kivédésére alkalmatlanok voltak.⁴⁵ A lakosság jobb híján az erdőkbe vagy nagyobb, biztonságosabbnak hitt településekre menekült – utóbbiak között természetesen kiemelt szerep jutott Brassónak, ahova súlyos fenyegetettség esetén a magyar és székely előkelők is menekítették családtagjaikat.⁴⁶ Szórványos adatokból úgy tűnik, csupán néhány helység került el a pusztítást, feltételezhetően a támadóknak fizetett váltságdíjért cserébe.⁴⁷

A korszakban nem egyedülálló módon a védők elsősorban a fegyverforgatásra alkalmas lakosság köréből kerültek ki városon és vidéken egyaránt. A brassói magisztrátus azonban fenntartott egy változó létszámú kis rendfenntartó csapatot is, melyet az erdélyiek háborúiban a szászokra kirótt katonaillesítési kötelezettség értelmében 100 főre egészítettek ki.⁴⁸ A brassói számadáskönyvekben rendszeresen feljegyzett brassói katonai kontingens névsora több következtetést is megenged a város és vidék, hovatovább a barcasági etnikai csoportok kapcsolatára vonatkozóan. Feltűnő ugyanis, hogy többségében magyar nevekkal találkozunk a toborzott férfiak között, akik városi darabontként helyben vagy szükség esetén a fejedelem haderejében szolgáltak. A magyar katonák legközelebbi forrása a közeli Bolonya külváros lehetett, ahol szép számmal regisztráltak a katonák közé felvett „síposokat” és „dobosokat” is, de valószínű, hogy a brassói domíniumok magyar ajkú jobbágylakossága is küldött katonákat a brassóiaknak.⁴⁹ Bár városi darabontokként emlegetik őket a korszakban, feladataik között számos olyan hétköznapi kihívás szerepelt, amely közvetlenül hozzájárult a barcasági élet gördülékennyé tételéhez, így a Kárpátok hágóinak rendben tartása, illetve a gazdag erdőségek rablóbandáktól való mentesítése.⁵⁰

⁴² Weiss 1909: 222; Hegyes 1909: 452–453. Az emlékezet különösen a szászvolkányi mészarlást őrizte meg, ahol az erődített templomban menedéket kereső helyiekre az ostromló székely csapat rágyújtotta az épületet. Székely oldalon a véres bikfalvi öldöklés bírt hasonló jelentőséggel (Philippi 2006b: 150; Herrmann 2010: 202).

⁴³ Gockesch 1915: 8–9.

⁴⁴ Herrmann 2010: 204; Weiss 1909: 222; Massa–Fuchs 1909: 340–342.

⁴⁵ Jekelius (Hg.) 1929a: 99–113.

⁴⁶ Seybriger 1909: 440.

⁴⁷ Bánfi 1909: 417.

⁴⁸ Cziráki 2010: 88–90.

⁴⁹ Philippi 2006a: 73.

⁵⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/18: 740; V/20: 398, 521, 551; V/21: 575; V/22: 298, 458; V/23: 66, 126.

ELLÁTÁSI HÁLÓZATOK BRASSÓBAN ÉS A BARCASÁGBAN

Második szempontként Brassó regionális ellátócentrum szerepének néhány aspektusát tekintjük át a környező vidék szemszögéből. A Barcaság számára Erdély egyik legnagyobb forgalmú, népes kereskedővárosának közelsége kétségkívül jelentett bizonyos előnyöket, még ha a legjövődélmezőbb kereskedelmi ágazatokat nem is feltétlenül a falusi gazdák fölötték le. A kora középkortól kezdve két meghatározó közlekedési útvonal létezett a Barcaságban: egy észak–déli (Szekelyföld felé) és egy nyugat–délkeleti irányú (Fogaras felé). Később – a mocsarak fokozatos visszaszorításával – ez a hálózat kiszélesedett, illetve látványosan Brassó-centrikussá vált, ami jól jelzi a város különleges jelentőségét a barcasági vidék személy- és áruforgalmában. A kisebb települések a gazdag barcasági úthálózat révén bekapcsolódhattak a kisebb volumenű és leginkább lokális jelentőségű árucserébe, ám egyúttal elérhetőbbé is váltak a nemkívánatos forgalom számára.⁵¹ Ha a hadjáratokat nem is számítjuk, mindenképpen idesorolhatjuk a fejedelmek vendégül látásának komplex eseménysorát, melynek elsődleges színtere ugyan Brassó volt, de a fejedelem „traktálása” régi szokás szerint már a Barcaság határán, általában Feketehalomnál vagy Prázmárnál megkezdődött. Útközben, kisebb helyszíneken további megállókat iktattak be, amíg a nemritkán több száz fős tömeg meg nem érkezett Brassóba, és tagjait be nem szállásolták az elővárosokba, illetve a belső város házaiba.⁵²

Az elővárosok és barcasági falvak azonban nem csak ebben a tekintetben tettek komoly szolgálatot a városnak. A krónikások tollán kevésbé, a számadáskönyvek adatai alapján azonban annál inkább kirajzolódik a város és vidék évszázados szimbiózisa. Tulajdonképpen Brassó szűkebb környezete jelentette azt az elsődleges körzetet, ahonnan a nyersanyag-utánpótlás érkezett (az általában másodlagos szerepet játszó havasalföldi források jelentősége csak akkor ugrott meg látványosan, ha a Barcaság a harci cselekmények folytán veszített ellátó szerepéből).⁵³ Brassó jól felfogott érdeke alapján, lehetőségeihez mérten mindent megtett a barcaságbeli rendezett állapotok érdekében, ráadásul arra utaló nyomok is vannak, hogy vészhelyzet esetén a város egyfajta kártérítő szerepet is felvállalt: feltűnő a törekvésük egyfelől a Barcaságban tartózkodó idegen haderő által sanyargatott barcasági lakosság terheinek enyhítésére, másfelől a fejedelmi vendégserg átvonulása során óhatatlanul bekövetkező károk mérséklésére. Ha nem is túl gyakran, de a brassói városgazda mégis rendszeresen regisztrálta azokat az eseteket, amikor elégtételt adott a megkárosított gazdáknak, akikről lovat, ökröt, más jószágot vagy eszközt raboltak el, vagy esetleg azoknak, akik közreműködtek a sebesült katonák ápolásában.⁵⁴

⁵¹ Niedermaier 2013: 69–70.

⁵² Cziráki 2011b: 15. A fejedelmi látogatások koreográfiája más városokban is nagyon hasonló volt, vö. Szabó 2013: 129–165.

⁵³ Hegyes 1909: 454; Bánfi 1909: 428.

⁵⁴ Weiss 1909: 232; ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 36, 104, 381.

Az ellátás vércöreit szemlélve a vidék felől a városba áramló árucikkek közül néhányat érdemes külön is kiemelni, elsősorban a halászatból származó nyers és sózott halakat. A mai adottságoktól némiképp eltérő módon a középkorban a Barcaság területének legalább 40 százalékát víz – patak, tó vagy mocsár – borította.⁵⁵ A 17. századra már nagyobb területeket szelídítettek meg a helyi közösségek. Az egyik legjelentősebb kezdeményezés a Szászvolkány és Feketehalom közti nagy árokrendszer („Graben”) létesítése volt a 16. század elején, ám mind Brassó közvetlen környezetére, mind a tágabb vidékre igaz, hogy a gazdag vízellátottság erdélyi viszonylatban is kimagasló halfogyasztást és -kereskedelmet eredményezett.⁵⁶ A barcasági termelés további fontos árucikke a szarvasmarha volt, ami jelentős szerepet foglalt el a hétköznapi húsfogyasztásban. Erre a brassói számadáskönyvek alapján következtethetünk, amelyek tanúsága szerint a hal mellett a marha- és borjúhús számított igazán népszerűnek a brassóiak asztalán, megelőzve még a szárnyasféléket is. A szarvasmarha fontos forrása lehetett a nagyobb kiterjedésű sík, vizekkel gazdagon átjárt területeket is magába foglaló Barcaság. Erre utalnak a kortársak feljegyzései, hiszen alig akad olyan korabeli brassói krónikás, aki ne jegyeznél fel az éppen aktuális városi és országos események sodrában azt, ha pusztul a marha a Barcaságban.⁵⁷ A gabona, takarmány és a bor megtermelése helyben zajlott, de Brassó maga rendszeres behozatalra szorult: az ellátásban a távolabbi körzeteknek kimagasló szerep jutott. Székelyföldről jelentős zabbehozatalról tudunk, míg a jó minőségű bor Havasalföld felől érkezett.⁵⁸

Az alapvető szükségletek kielégítésével kapcsolatos vizsgálatok során gyakran feledésbe merül a fa jelentősége az industrializáció előtti közösségek életében. Az erdők már említett biztosítása ugyanis nemcsak a forgalom zavartalanlására vonatkozó igények miatt volt szükséges. A fával borított hegyoldalak kulcsszerepet játszottak a Barcaság életében, hiszen a fa az élelmiszer és az ivóvíz mellett a városi fogyasztás alapvető szükséglete, fűtőanyag és az építkezések-erődítések egyik legfontosabb alapanyaga volt.⁵⁹ Maga Brassó különösen szerencsésnek mondható abból a szempontból, hogy földrajzi helyzetéből adódóan nagy kiterjedésű erdők vették körül.⁶⁰ Gondoskodni kellett azonban arról, hogy a szükséges fát kitermeljék, feldolgozzák és a megfelelő helyre szállítsák, ráadásul nemcsak békében, hanem a bizonytalan háborús időkben is. Úgy tűnik, hogy a nehéz feladat teljesítői között a legközelebb eső falvak lakói – főként a hétfalusiak – szerepelnek a leggyakrabban, akik tulajdonképpen heti rendszerességgel szállították a fát Brassóba.⁶¹

⁵⁵ Niedermaier 2013: 59–60.

⁵⁶ Wachner 1934: 100–101; Jekelius (Hg.) 1929b: 107–125.

⁵⁷ Bánfi 1909: 265, 266; Weiss 1909: 159; Czack 1909: 375.

⁵⁸ Hegyes 1909: 528.

⁵⁹ Kiess 1981: 77–98.

⁶⁰ Brassó és a Barcaság kiterjedt erdőgazdálkodásáról a 18. századtól állnak rendelkezésre rendszerező kimutatások. Vö. Jekelius (Hg.) 1929b: 3–15.

⁶¹ Többek között: ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 49, 61, 67, 70, 72.

Nemcsak a város, hanem a vidék életében is jelentős szerepet töltött be a nagyobb ellátóközpontokban szerveződő piac. Mint láthattuk, Brassó a legrégebbi időktől fogva virágzó kereskedelmi tevékenységet folytatott, a piacon keleti luxustermékektől a helyi céhek portékáin át a környező régiók mezőgazdasági terményeiig minden megfordult. Másfelől maga a piac ebben az időszakban még nem lehetett különösebben specializált: a napjainkban használatos halpiac, lópiac, búzasor, rózsapiac és ehhez hasonló elnevezések valószínűleg későbbi korokból származnak, a korszak forrásaiból még teljesen hiányoznak. A piactérre való hivatkozások egyszerűen „auf dem Markt” kifejezéssel jelölik meg a teret, ahova a városi úthálózat összpontosult, és ahol gyakran központi jelentőségű események zajlottak, amelyek az egész barcasági közösség életére hatással voltak.⁶² A rendszeres vásáros alkalmak szembeszökő sajátossága, hogy még háborús időkben sem szűnt meg Brassó regionális kereskedelmi csomópontként gyakorolt ellátó szerepe. A népes város – lakosságát a 17. században nagyjából 8000–10 000 főre becsülik – saját szükségletei mellett a környék lakossága számára is fontos ellátócentrumként működött. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a brassói piac azonnal „kinyitott”, mielőst a portyák lendülete alábbhagyott, és fogadta a vásárolni vagy eladni szándékozókát a közelebbi vidékről és a távolabbi régiókból egyaránt. Figyelemre méltó, hogy a székelyek és szászok közötti, időről időre fellángoló ellenségeskedésnek alig van nyoma a piac látogatottságában: a fontos nyersanyagokat beszállító székelyek általában akadálytalanul árulhatták portékáikat a városban még háborús időkben is.⁶³

A székelyek piaci jelenléte kiemeli az észak, északkelet felé vezető út jelentőségét a Barcaságban, amely a fontos nyersanyagforrásként értelmezhető Székelyfölddel kötötte össze Brassót. Az út a székely-magyar lakosságú Bolonyánál érte el a várost. Ez az előváros pedig abból a szempontból számított különlegesnek, hogy igen fontos szerepet töltött be a város lisztellátásában, hiszen, mint fentebb már említettük, számos malom itt helyezkedett el.⁶⁴ A helytörténészek által legszegényebbnek mondott városrész adott otthont a céhes kereteken kívül tevékenykedő, a városi felvásárlóknak bedolgozó kisiparosoknak, ugyanakkor itt élt azoknak a fuvarosoknak és teherhordóknak a zöme is, akik rendszeresen felbukkannak a brassói szállításokat regisztráló városgazdai bejegyzések között.⁶⁵ Az elővárosok számára a belső város tehát nemcsak az adásvétel legfőbb helyszínét jelentette, hanem biztos jövedelemforrást, rendszeres munkalehetőséget is. A barcasági metropolisz e téren kialakított hagyományai lényegében a 20. század derekáig fennmaradtak: a vidéki falvak és az elővárosok termelői terményeiket nagyrészt a brassói piacon értékesítették, a szegényebbek pedig szolgáltatást vállaltak napszámosként vagy a tehetős polgárok szolgálattevőiként. Számos példa

⁶² Freitag 2013: 39–58; Cziráki 2011b: 23.

⁶³ Hegyes 1909: 455, 457.

⁶⁴ A városi malmokról bővebben: Jekelius (Hg.) 1929b: 173–175.

⁶⁵ Philippi 2006a: 72–74; ANR FB Stadthannenrechnungen V/19: 534, 645; V/20: 251–252; 329, 376; V/21: 67, 82; V/22: 492, 522, 718, 793, 874.

mutat azonban arra is, hogy az elővárosok lakossága bekapcsolódott az alapvetően a városi patríciusokra jellemző jövedelmezőbb tevékenységekbe is. A bolgárszegi – korszakunkban már többségében román – lakosok már a 14. századtól kezdve jelen vannak a legmagasabb adót fizető, keleti termékekkel üzletelő kereskedők között. Ez a városrész a 17. századig egy rendkívül dinamikus fejlődési utat járt be, amelyben a brassói elittel összefonódó gazdag kereskedőknek jutott a legfontosabb szerep.⁶⁶

MŰVELŐDÉS BRASSÓBAN ÉS A BARCASÁGBAN

Utolsó szempontként vegyük szemügyre a művelődés két legfontosabb pillérét, az egyházat és az oktatást. Mindkét tényező esetében a város vidék fölé kiterjesztett befolyását támogatta az a törekvés, mely már a reformáció előtti időkben eredményre vezetett, a lutheri tanok szászföldi terjedése után azonban még érzéketesebbé tette a város erős pozícióját: a lelkipásztori szolgálat és az egyházkerület élén egyaránt Brassó állt, a város plébánosai, illetve később lelkészei és egyháztestületi tagjai meghatározó szerepet töltek be a barcasági parókiák személyi összetételének kialakításában és a közösségek felügyeletében. E tanulmánynak nem lehet célja a brassói kerület egyházszerkezeti vagy hitéleti vizsgálata, néhány, témánk szempontjából figyelmet érdemlő adatot mégis érdemes kiemelni. Már a középkor óta itt tartotta székhelyét a barcasági káptalan, mely Johannes Honterus brassói fellépését követően figyelemre méltó sebességgel alakította ki erdélyi szász „nemzeti” színezetű ágostai hitvallását.⁶⁷ A reformációt a brassóiak azonban nem csak a szászok között tartották kívánatosnak, az egész Barcaság valamennyi népe között szorgalmazták annak terjesztését. Beszédes adat, hogy Brassó közvetlen környezetében, a magyarok lakta bolonyai elővárosban már 1542-ben magyar nyelvű lutheránus egyházközség alakult, de a barcasági magyar falvak földesuruk, Brassó hatására maguk is átvették az ágostai hitvallást, és betagozódtak a berethalmi evangélikus püspökség alá rendelt szász egyházkerületbe. Mindez stratégiai jelentőségű volt az evangélikus szászok számára, hiszen az egyház- és az iskolaszervezet egységes, szász mintára történő megszervezése hozzájárult a Barcaság evangélikus-szász dominanciájú integrációjának erősítéséhez mind az erősödő kálvinizmussal, mind a nyelvükben és kultúrájukban eltérő más népcsoportokkal szemben. A közös hitvallás, az egyházszerkezeti és személyi összefonódások, hovatovább az egyházi vagyon fölötti döntések gyűjtőpontjában a város és az ott székelő esperesség állt. Brassó befolyása évszázadokon át érzékelhető volt, hiszen a város az egyházszerkezeti csatornákon keresztül beleszólhatott a vidéki kinevezésekbe, ezáltal formálhatta a környező települések mentalitását.⁶⁸

⁶⁶ Philippi 2006a: 70–71.

⁶⁷ Roth 2010: 59–61, 105–113. Áttekintés Honterus szerepéről a barcasági művelődéstörténetben: Nussbächer 1997.

⁶⁸ Binder 1993: 6–7.

Ez a kép egyben azt a benyomást kelti, hogy a város a vidéki lakosság szemében a kulturális élet fellegvárának szerepét is magára ölthette. Az urbánus kultúra egyik legfontosabb eleme mindmáig a magasabb szintű oktatási intézmény jelenléte: a barcasági nagyobb mezővárosok maguk is tartottak fenn alapfokú oktatási intézményeket, ám további tanulmányokat legközelebb Brassóban lehetett folytatni, ahol a 16. század közepétől gazdag humanista könyvtárral felszerelt, híres gimnázium működött.⁶⁹ A 16–17. századból több olyan jegyzéket ismerünk, amelyek több-kevesebb információt tartalmaznak az iskolában oktató, illetve ott tanuló személyekkel kapcsolatban. Mind a tanári kar, mind a diákság esetében jól látszik, hogy a brassóiak mellett Erdélyből, sőt távolabbi régiókból is érkeztek ide. A jellemzően szász területekhez köthető nevek között többségben vannak ugyan a Barcaságon kívüli nagyobb városok, de az oktatók és diákok között rendszeresen felbukkannak a kerület egyébként saját alapfokú iskolákat fenntartó mezővárosaiból (Prázsmár, Barcarozsnyó, Földvár, Feketehalom), sőt ritkán a Brassó-vidéki falvakból (például Botfalu, Keresztényfalva) és az elővárosokból (például Bolonya) származó nevek is. Mivel a diákok közül többen vidéki parókiákra (így például Szászveresmartra, Keresztényfalvára, Feketehalomra, Vidombákra, Szászhermányra, Rozsnyóra, Höltövényre) kerültek tanulmányaik befejeztével, brassói képzésük híre minden bizonnyal eljutott a kisebb közösségekbe is.⁷⁰ Néhány esetben arról is tudunk, hogy kisebb településről származó szászok nem csupán elvégezték a brassói iskolát, de iskolázottságot és jó képességeket igénylő megbízatáshoz jutottak az iskolában vagy a parókián, ezért hosszabb távon is a városban telepedtek le.⁷¹ Bizonyos korlátok között tehát a város befogadó közeg lehetett a vidéki szabad paraszt vagy jobbágycsalád fiai számára, akik tanulmányaik végeztével szerencsés esetben akár brassói egyházi hivatalt is szerezhettek maguknak a szász vagy a magyar evangélikus közösség szolgálatában.⁷² Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a városi oktatás – sok esetben pedig az azt kiegészítő külföldi peregrináció – aligha mozdított meg tömegeket a Barcaságban. Mégis valószínű, hogy a brassói iskola híre és szellemisége ezeken a kisszámú, ám kézzelfogható személyes kapcsolatokon keresztül eljutott a vidék kisebb településeire is, sőt, bizonyos esetekben a képzés a vidéki lakosság számára a városi integrációt is jelenthette. Még érdekesebb azonban az, hogy a bras-

⁶⁹ A városban több iskola is ismert, közöttük egy „magyar iskola” is. 1639-ből vezetője, Gyeney Ferenc szintén ismert (Chronistische Aufzeichnungen 1909: 17). A nagyszombati Johannes Tessinius szintén magyar iskolát vezetett az 1640-es évek elején (Binder 1993: 106).

⁷⁰ Chronistische Aufzeichnungen 1909: 14–18; Stenner 1916; Wagner 1998.

⁷¹ A prázsmári Johannes Curaeus egyházi hivatalt vállalt, 1630-ban halt meg Brassóban. A rozsnyói Michael Schobelius az iskola lektora volt 1632-ben bekövetkezett haláláig (Chronistische Aufzeichnungen 1909: 16; Dück 1845: 42–65).

⁷² Binder 1993: 14. A barcasági evangélikus szász parókiák közötti átjárhatóság kiolvasható a kortárs krónikákból is, hiszen rendre feljegyzik a Brassóba került, adott esetben vidékről érkező plébános származását vagy korábbi szolgálati helyét. Az ismertebb példák közül lásd például a rozsnyói Simon Massa vagy Marcus Vulpinus brassói megválasztását (Weiss 1909: 193; Massa–Fuchs 1909: 268).

sói iskola – az evangélikus hitvalláshoz hasonlóan – nemcsak a város és vidék, hanem az egyes nációk között is kapcsolatot teremtett, hiszen nemcsak szász, hanem magyar protestáns diákok is látogatták.⁷³

A brassói művelődés jellemző megnyilvánulási formája a szászok között a polgárok körében igen népszerű krónika- és naplóírás, ami bár kismértékben szintén kiterjedt a brassói vérkeringésbe bekapcsolt, a város és a vidék között intellektuális értelemben is összekötötést teremtő vidéki – valójában sokszor brassói kötődésű – lelkészekre, mégis inkább városi szenvedélynek tűnik.⁷⁴ Nincs adatunk róla, így csak találgatni tudunk arra vonatkozóan, vajon a vidék lakossága hogyan értékelte azt az élénk figyelmet, amellyel a város fordult a környezete felé, a kortárs szerzők tanúsága szerint ugyanis a brassóiak árgus szemekkel követték, mi történik a Barcaságban. Ez nem számít szokatlanak Szászföldön, ahol a legkevésbé sem rendhagyó módon a magasabb hivatalokat viselő emlékirók országos és regionális ügyeket is papírra vetettek, tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett városi és barcasági, hanem az erdélyi és havasalföldi ügyekre is volt rálátásuk.⁷⁵ Amennyire a szórványos források alapján meg lehet ítélni, a Barcaságban szemlátomást jó információs hálózat működött. A narratív források és a számadáskönyvek adatai legalábbis arra utalnak, hogy a termés és az állatállomány állapotát illető hírek mellett, a szokatlan természeti események és – természetesen – a háborúk hírei gyorsan bejárták a Barcaságot és viszonylag hamar eljutottak Brassóba. A híráramlásnak és a kulturális transzfernek fontos csatornája lehetett az a rokoni hálózat, amelynek nagyságrendje alap kutatások híján egyelőre csak sejthető, mégis megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy a szövetvényes családi hálózatok sok szempontból hozzájárultak a barcasági települések Brassó körüli integrációjához. A kortárs krónikaírók gyakran emlékeznek meg családi eseményekről, megjegyzéseikből pedig az derül ki, hogy leánytestvéreik között többen „vidékre” mentek férjhez, bizonyos esetekben pedig nyomon követhető, hogy a véglegény eredendően maga is brassói családból származik.⁷⁶

⁷³ Chronistische Aufzeichnungen 1909: 12–19. A lelkészekeken keresztül fenntartott kapocs az ortodox román lakosságú Bolgárszeggel is működőképesnek bizonyult. Az itt tevékenykedő román értelmiség – pópák és tanítók – rendre városi karriert is befutottak a magisztrátusban viselt román írnoki és tolmácsi minőségben. Vö. Szegedi 2002: 158.

⁷⁴ Bővebben az erdélyi szász, és különösen a városi történetírói hagyományról: Szegedi 2002: 5–20, 155–169. Feketehalom, Botfalu és Prázmár rövid, brassói kötődésű lelkészek tollából származó történeti munkáiról adnak hírt a *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó/Kronstadt* szerkesztői, vö. QGSB V. 1909: LIV, LXXIII, XCVIII.

⁷⁵ Kimagasló a 17. század elejének emblematikus alakja, Weiss Mihály, aki sok mással együtt a politikai élet szereplőivel folytatott levelezését is bemásolta a szinte politikai programmal felérő naplójába. Hasonlóan széles látószögű a történeti irodalom által kevésbé ismert, ám a brassói források alapján befolyásos tanácsúrként azonosítható Andreas Hegyes diáriuma. Vö. Weiss 1909: 140–263; Hegyes 1909: 449–594. A brassóiak tájékozottságához kétségkívül hozzájárult, hogy a város forgalmas interregionális útvonalak metszéspontján feküdt, ahol gyakran fordultak meg hírvivők. A posták szerepéről szász környezetben újabban: Derzsi 2017: 360–370.

⁷⁶ Csupán egyetlen példát kiragadva az adatok sokaságából: egy 1615-ös bejegyzés alapján a naplóíró brassói tanácsúr, Andreas Hegyes egyik nővére a vidombáki – később feketehalmi – lelkész felesége volt (Hegyes 1909: 528, 529). A brassói számadáskönyvek néhány adata arra utal, hogy

A lelkészek beiktatása egyéb töredékeket is felvillant a divatos városi kultúra kisugárzásából: Andreas Hegyes örökítette meg 1615-ben, hogy a frissen kinevezett prázsmári lelkész beiktatási ünnepségére Brassóból hozatott muzikusokat, sípásokat, hegedűsöket és énekeseket.⁷⁷

* * *

A fentiekben néhány fontosabb jellegzetességet tekintettünk át, amelyek meghatározták Brassó jelentőségét szűkebb és tágabb környezete számára a 17. század elején. A bemutatott példák vélhetően megvilágítják a város és a vidék ellentmondásos kapcsolatát, melynek legfontosabb értelmezési kerete Brassó különleges – bár az Erdélyi Fejedelemséget és a Magyar Királyságot tekintve korántsem egyedül – pozíciója a Barcaságban, hiszen a város már a középkorban csaknem tökéletes egyeduralmat épített ki a geopolitikai és kereskedelmi szempontból kedvező adottságú régióban. A terület földrajzi értelemben is egységet képezett, a határait jórészt lefedő havasok és dús erdőségek természetes, de korántsem átjárhatatlan választóvonalat alkottak a távolabbi vidékek – a román vajdaságok, Székelyföld és Fogaras – felé, amelyek egyben a Szász *Universitas* sajátos autonómiájú intézményének helyi hatókörét is kijelölték az Erdélyi Fejedelemség délkeleti szegletében. Ez a természeti, gazdasági, társadalmi és sokszor politikai szempontból is jól értelmezhető különállóság egyaránt hordozott előnyöket és hátrányokat a barcasági lakosok számára. A sorsukat érintő legfontosabb döntések Brassóban születtek, de a következményeket – bármilyen előjelűek is voltak – az egész vidék viselte. Egyértelmű, hogy a Brassó körül pezsgő kulturális és gazdasági élet hasznából – ha nem is olyan mértékben, mint a városi elit – a vidéki lakosság is részesülhetett, háborús vagy természeti katasztrófák esetén pedig számíthattak a tehetősebb város támogatására. Másfelől azonban a vidék arra kényszerült, hogy alárendelje magát a brassói magisztrátusnak, ahol az öntudatos brassói elit akarata olykor még az erdélyi szász közösség központi politikai kurzusával is ütközött, szélsőséges esetben pedig megkérdőjelezte az erdélyi fejedelem autoritását. A Brassóból irányított, az országos politika szintjén is értelmezhető események tárgyalása során – ideértve a béke-

a város prominens jegyespárjairól az egész Barcaságban tudtak. Ilyen eset volt a városbíró-dinasztiába született Hans Hirscher és a hasonlóan előkelő Fronius családból származó menyasszonya esküvője 1613-ban, ahova a város mellett a barcasági vidék mezővárosai és falvai is küldtek nászajándékot. Vö. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 242. Ugyanakkor az 1612-ben Báthori Gáborral szemben csatát veszítő, legendás brassói városbíró, Weiss Mihály lánya szintén az egész Barcaságtól kapott ajándékokat 1614-es esküvője alkalmával (ANR FB Stadthannenrechnungen V/20: 431).

⁷⁷ Hegyes 1909: 529. A tömegszórakoztatásban részt vevő muzikusok brassói lakhelye a székely-magyar dominanciájú Bolonya előváros volt (Philippi 2006a: 73). Az innen szegődött zenészek szász környezetben való alkalmazása abból a szempontból is érdekes lehet, hogy utalhat a különböző etnikai csoportok motívumkínsei közötti kölcsönhatásokra. Mellettük az iskola diákjai is gondoskodtak muzsikáról, különösen városi ünnepségek idején. Ilyen emlékezetes alkalomnak számított „a tirannus Báthori Gábor” halálhírének érkezése is 1613. november 11-én, amikor a brassói városgazda nem csekély összeget, 12 forintot fizetett ki muzsikálásra. Vö. ANR FB Stadthannenrechnung V/20: 283.

időkre jellemző fejedelmi látogatásokat vagy diplomáciai követségek indítását és fogadását, de a radikalizálódó brassói politika háborús következményeit is – jellemzően városi forrásaink rendre a brassói színteret állítják a figyelem középpontjába. A forrásokból kihámozható töredékes adatok azonban világossá teszik, hogy bár a főszereplő a város volt, a szoros városi kontroll alatt tartott vidéki lakosságra terhelte kötelezettségek révén a „vidék” maga is tevékeny részese volt a Barcaság egészét integráló regionális brassói erőternek.

FORRÁSOK

Arhivele Naționale ale României Filială Brașov (ANR FB)

Primăria Brașov

Socoteli alodiale I: Stadthannenrechnungen V/18–22.

Bánfi, Petrus 1909: Tagebuch. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 417–432.

Chronistische Aufzeichnungen 1909: Chronistische Aufzeichnungen aus der Matrikel des Honterus-Gymnasiums. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 5–97.

Czack, Simon 1909: Ephemeris. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 374–381.

Derzsi, Julia (Hg.) 2016: *Das Gerichtsbuch des Kronstädter Rates (1558–1580)*. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Bd. 10. Kronstadt.

Gockesch, Valentin 1915: Chronik. In: Netoliczka, Oskar (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó VI. Chroniken und Tagebücher 3*. Brassó, 7–12.

Hegyes, Andreas 1909: Diarium. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 449–594.

Herrmann, Georg Michael Gottlieb von 2010: *Das alte Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadt- und Landesgeschichte bis 1800*. (Hgg. von Heigl, Bernhard – Șindilariu, Thomas.) Köln–Weimar–Wien.

Massa, Simon – Fuchs, Marcus 1909: Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 267–373.

QGSBV V: Gross, Julius (Hg.) 1909: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó.

Seybriger, Michael 1909: Chronik von Michael Seybriger. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 436–444.

Weiss, Michael 1909: Liber annalium raptim scriptus. In: Gross, Julius (Hg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Brassó, 140–263.

Zimmermann, Franz – Wenner, Carl (Hgg.) 1892: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. 1: 1191–1342. Köln.

Zimmermann, Franz – Wenner, Carl (Hgg.) 1897: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. 2: 1342–1390. Köln.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh Judit 2011: *Székelypöldi karrierék. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*. Budapest.
- Binder Pál 1993: *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*. [Szecseleváros.]
- Cziráki Zsuzsanna 2010: Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében. *Belvedere Meridionale* (22.) 3–4. 86–102.
- Cziráki Zsuzsanna 2011a: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). *Századok* (144.) 4. 847–876.
- Cziráki Zsuzsanna 2011b: Bethlen Gábor fejedelmi látogatásai Brassóban a városi számadáskönyvek tükrében. *Aetas* (26.) 2. 5–31.
- Derzsi, Júlia 2017: Servicii poştale la Sibiu în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. In: Ciobanu, Vasile – Iacob, Dan Dumitru (ed.): *Studii de istorie a oraşelor. In honorem Paul Niedermaier*. Bucureşti–Brăila, 360–370.
- Dück, Joseph 1845: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums: eine Festgabe zur dritten Säcularfeier desselben*. Kronstadt.
- Freitag, Werner 2013: Städtische Märkte in der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt. Topographie, Funktionalität und symbolische Kommunikation. In: Morscher, Lukas – Scheutz, Martin – Schuster, Walter (Hgg.): *Orte der Stadt im Wandel vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Innsbruck, 39–58.
- Friedrichs, Christopher R. 1995: *The Early Modern City*. London–New York.
- Hunyadi, Zsolt 2008: The Teutonic Order in Burzenland (1211–1225). In: Houben, Hubert – Toomaspoeg, Kristjan (eds): *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri e scontri tra religioni, popoli e culture*. Galatina, 151–170.
- Jekelius, Erich (Hg.) 1928: *Das Burzenland. Dritter Band. Kornstadt, I. Teil*. Kronstadt.
- Jekelius, Erich (Hg.) 1929a: *Das Burzenland. Vierter Band. Die Dörfer des Burzenlandes, I. Teil*. Kronstadt.
- Jekelius, Erich (Hg.) 1929b: *Das Burzenland. Fünfter Band. Die Wirtschaftsgeschichte des Burzenlandes, I. Teil*. Kronstadt.
- Jickeli, Otto Fritz 1913: Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge* (39.) 33–184.
- Kiess, Rudolf 1981: Bemerkungen zur Holzversorgung von Städten. In: Sydow, Jürgen (Hg.): *Städtische Versorgung und Entsorgung im Wandel der Geschichte*. Stuttgart, 77–98.
- Müller, Georg Eduard 1941: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Sächsisch-Deutschen Nationsuniversität 1147–1876*. Hermannstadt.
- Niedermaier, Paul 2013: Zur Siedlungstopographie des Burzenlandes in der Deutschordenszeit. In: Gündisch, Konrad (Hg.): *Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Köln–Weimar–Wien, 58–78.
- Nussbächer, Gernot 1997: *Johannes Honterus (1498–1549)*. Kronstadt.
- Nussbächer, Gernot 2011: Brassó és a Barcaság közigazgatása a kora újkor küszöbén. *Aetas* (26.) 2. 170–177.

- Opll, Ferdinand 2013: Trennen und Verbinden. Zur praktischen und symbolischen Bedeutung des Stadtores. In: Morscher, Lukas – Scheutz, Martin – Schuster, Walter (Hgg.): *Orte der Stadt im Wandel vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Innsbruck, 59–90.
- Pach Zsigmond Pál 1978: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. *Századok* (112.) 6. 1005–1083.
- Pakucs-Willcocks Mária 2007: *Sibiu – Hermannstadt. Oriental Trade in Sixteenth-Century Transylvania. Städteforschung*. Köln–Weimar–Wien.
- Papp Sándor 1999: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telhīs) keletkezése. *Aetas* (14.) 4. 71–88.
- Philippi, Maja 1982: *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*. Bukarest.
- Philippi, Maja 2006a: Die Vorstädte des mittelalterlichen Kronstadt. In: Philippi, Maja: *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen*. 2. Aufl. Kronstadt, 61–74.
- Philippi, Maja 2006b: Aus der Türkein- und Tatarenzeit. In: Philippi, Maja: *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen*. 2. Aufl. Kronstadt, 145–160.
- Roth, Harald 2010: *Kronstadt in Siebenbürgen: eine kleine Stadtgeschichte*. Göttingen.
- Stenner, Friedrich 1916: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*. Brassó.
- Szabó András Péter 2013: Beszterce város és az erdélyi fejedelmi udvar látogatásai. *URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv* (8.) 129–165.
- Szegedi, Edit 2002: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*. Köln–Weimar–Wien.
- Szende Katalin 2016: Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 285–339.
- Teutsch, Friedrich 1853: Zur Geschichte von Reps. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge* (1.) 155–199.
- Wachner, Heinrich 1934: *Kronstädter Heimat- und Wanderbuch*. Kronstadt.
- Wagner, Ernst 1998: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*. Bd. 1. Köln–Weimar–Wien.
- Zimmermann, Franz 1878: Die mittelalterlichen Siegel der Stadt Kronstadt und des Burzenländer Distriktes. *Korrespondenzblatt* (1.) 109–110.
- Zimmermann, Harald 2011: *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. Eine diplomatische Untersuchung*. Köln–Weimar–Wien.

Berecz Anita

Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején*

A 18. század elejétől fokozatosan felgyorsuló magyarországi urbanizációs folyamat egyik legfontosabb következménye, amint arra a korábbi várostörténeti szakirodalom, elsősorban Bácskai Vera és Nagy Lajos kutatásai rámutattak, hogy a 19. század első évtizedeire a tényleges városi szerepkört a települések korabeli jogi besorolása már egyre kevésbé tükrözte.¹ A településhálózat belső ellentmondásai még világosabban megmutatkoznak, ha a településeknek a központi funkcióik jelentősége szerint felállítható rangsorát összevetjük a népességnagyság szerinti rangsorral, illetve megvizsgáljuk, hogy a teljes jogú városok, vagyis a szabad királyi városi kiváltsággal rendelkező települések hol helyezkednek el e rangsorokban.² Mivel a szabad királyi városok egy része elveszítette korábbi jelentőségét – ahogyan azt a témakör szakirodalma kiemeli –, ezzel a korszakkal kapcsolatban már elégtelennek bizonyult az a korábbi megközelítés, amely a város fogalmát és ezzel az urbanizáció vizsgálatát kizárólag a *civitas*okra (a királyi privilégiummal felruházott városokra) szűkítette.

A mezőgazdasági áruterelés és a belső kereskedelem – mindenekelőtt a gabona forgalmazása – mint urbanizációs tényezők előtérbe kerülése következtében számos szabad királyi városi ranggal nem rendelkező település indult növekedésnek. A földesúri fennhatóság alatt álló Nagykanizsa például a Dél-Dunántúl egyik legjelentősebb kereskedelmi központjává vált, és átvette a már korábban (1648) szabad királyi városi kiváltságot szerzett Kőszeg külkereskedelemben játszott szerepét is. Szombathely püspöki városban szintén látványos fejlődés indult el, annak ellenére, hogy a lakosság létszáma ott még a 19. század közepén is csekély volt.³ A társadalmi és gazdasági változásokkal párhuzamosan tehát nyomon követhető a püspöki és földesúri – nem városjogú – települések felértékelődése.

Bár az erőteljesen fejlődő mezővárosok jelentőségével a kortársak is tisztában voltak, a gazdasági és egyéb funkciók átrendeződését nem követte ezen települések jogállásának változása.⁴ A jogi felemelkedés útjában álló földesúri hatalom ugyanis megkerülhetetlen akadályt jelentett, a városi szerepkörök jogi elismer-

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiváltság Programjának támogatásával készült.

¹ Bácskai–Nagy 1984: 45–151.

² Lásd erre például Bácskai 2002: 94–110; Czoch–Szabó–Zsinka 1997.

³ Bácskai 2007: 517–523.

⁴ Szócs 1996: 132, 255.

tetése ráadásul jelentős anyagi teherrel járt, és az országgyűléseken a vármegyei nemesség ellenállásába ütközött. A vármegye még a földesúri hatalom alól felszabadult községek önrendelkezését is jelentősen megnyirbálhatta, ezen pedig csak a szabad királyi városi jogállás segíthetett volna. Voltak ugyan olyan települések – így például Arad és Pécs –, amelyek az uralkodótól megszerezték a szabad királyi városi rangot, ám az alsótábla nem támogatta a jogállás változásáról szóló rendelkezés becikkelyezését. Ezek a települések a diétán ugyan nem képviselhetették magukat, ennek ellenére használták a városi címet és a kiváltságos városok mintájára viselkedtek.⁵ Vagyis míg a szabad királyi városok száma alig növekedett a 18. századi viszonyokhoz képest, addig a nagy népességű helységek között sorra jelentek meg a csupán mezővárosi rangú települések. Ezekben a mezővárosokban az úrbéri lakosság a szolgáltatások egy összegben való megváltását követően bizonyos kiváltságokat tudott szerezni, gazdasági lehetőségei a város központi szerepkörét erősítették.⁶ Az ilyen típusú mezővárosok többnyire egyben megye- és egyházi székhelyek is voltak, ezáltal nagyobb létszámú polgárosult réteggel rendelkeztek, és a lakosságuk is differenciáltabb volt, mint a kevésbé fejlett falvaké.⁷

Ez teremtett lehetőséget arra, hogy a földesúri fennhatóság alatt álló lakosok körében szintén kialakuljon a polgári öntudat, aminek megfelelően a szabad királyi városokra jellemző szabályos polgárfelvételi eljárást is meghonosították. Ez nem volt teljesen alaptalan, hiszen a földesúri tulajdonban álló, piacközponti funkciót betöltő mezővárosok lakói foglalkozásukat, tevékenységüket tekintve már nem igazán különböztek a szabad királyi városok polgáraitól. A polgári öntudat kialakulása, a szabad királyi városi rang elnyerésére irányuló törekvések, a teljes jogú városokkal való azonosságtudat tehát a rendi értelemben vett polgárokhoz közelítette őket. A mezővárosok lakói ugyan nevezhették magukat polgárnak, ennek azonban csak az adott város határain belül volt jelentősége, hiszen rendi értelemben továbbra is jobbágnak vagy zsellérnek számítottak. Ebből adódóan vált a reformkori városfejlődéssel foglalkozó újabb szakirodalmi elemzések egyik központi problémájává a „városi polgár” jelentésének megváltozása, a jogilag meg nem alapozott polgártudat kialakulása, amit a szabad királyi városok lakosai a polgárjog devalvációjaként éltek meg.⁸ Mindemellett ugyanebben az időszakban a legtöbb szabad királyi városban már többségben voltak a polgári foglalkozást űző, de polgárjoggal nem rendelkező lakosok.⁹

⁵ Ez a törekvés többek között a polgárkönyv vezetésében, azonos polgárfelvételi eljárásban, hasonló városigazgatás meghonosításában nyilvánult meg.

⁶ Pálmány 1990: 288–294.

⁷ Bácskai 2006: 22.

⁸ Bácskai 2006: 15–37.

⁹ A kulturális megalapozottságú polgárdefiníció, azaz a fogalomnak a szorgalomhoz, tudáshoz, kötelességtudathoz, takarékosághoz, a családi élet fontosságához kötése források hiányában nehezen vizsgálható. A polgári értékek megnyilvánuló elemeit vizsgálja például a Havel család történetén keresztül Bácskai Vera (Bácskai 2001). A „polgár” további értelmezéséhez: Gyáni 2012: 67–70.

Jelen tanulmány középpontjában a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros, Eger polgárjogot nyert személyeinek a vizsgálata áll. Ebben a szabad királyi városok mintájára működő, piacközponti funkciót betöltő mezővárosban, jogilag ugyan kétséges módon, de a lakosság identitását kifejező elemként mégis használták a polgárjogot. Ebből fakadóan az egri polgárjognak a város életében betöltött szerepe mellett azt vizsgálom, kikre gyakorolt vonzó hatást a polgárjog 1786 és 1848 között.¹⁰ Az újonnan felvett polgárok összesítése alapján ugyanis elemezhetővé válik, milyen mértékben törekedtek a polgári cím megszerzésére az egyes foglalkozási és rendi csoportok tagjai. A polgárok jelenléte a városban és a polgárjog lokális jelentősége a korábbi helytörténeti irodalom számára sem volt ismeretlen, azonban a polgárjog felvételének dinamikája, a polgárjog tartalmának, gyakorlati jelentőségének, a polgárság összetételének, származásának vizsgálatára kevesebb figyelem fordult.¹¹ Egerhez hasonló jogállású városokban élő polgárokról végzett társadalomtörténeti elemzést például Hudi József Pápa, Kerecsényi Edit Nagykanizsa, Dominkovits Péter Kőszeg, Tilcsik György Kőszeg és Szombathely esetében.¹² A felsorolt tanulmányokon kívül – amelyeket a kapott adatok viszonyításához használtam fel – a szabad királyi városok polgárságára vonatkozóan Tóth Árpád és Czoch Gábor elemzési szempontjait és az általuk felvetett problémákat tartottam szem előtt.¹³ Eger polgárjoggal bíró személyeinek az elemzése előtt azonban szükséges bemutatni a város jogállásának alakulását.

EGER A 19. SZÁZAD ELEJÉN

A város jogállását és önkormányzati kereteit másfél évszázadon keresztül alapjaiban befolyásolta a Fenessy György püspökkel, a város akkori földesurával 1695-ben kötött örökös szerződés, amely 12 pontban tárgyalta a város jogállását, így azokat a kiváltságokat is, amelyeket a bevándorlók a letelepedésüket követően szerezhettek. A szerződés Eger státuszát mezővárosként határozta meg, ez azonban nem felelt meg a városi lakosság igényeinek.¹⁴ Többször próbálkoztak

¹⁰ Az elemzés időintervallumát alapvetően befolyásolta a források fellelhetősége. A polgárjogi személyekről a II. József-kori népszámlálás összesített íveinél korábbi adattal nem rendelkezünk, így a vizsgálat kezdő éveként az 1786. évet határoztam meg, a végét pedig az addigi polgárjog megszűnését hozó 1848-as törvények jelölik ki.

¹¹ Az egri polgárjog jelentőségét érintő tanulmányok közül érdemes megemlíteni Löffler Erzsébet munkáját. Ő foglalkozott az egri „purgerekkel”, illetve néhány példa alapján a külső és belső tanácsstagok életpályájának kérdésével (Löffler 2006). A különböző társadalmi csoportokról készült összeírásokra: Nemes 1998.

¹² Hudi 1995; Kerecsényi 1978; Dominkovits 1997; Tilcsik 2000; 2004.

¹³ Tóth 2000, 2009; Czoch 2009.

¹⁴ A török csapatok kivonulását követően, 1688. augusztus 3-án I. Lipót beleegyezését adta Eger szabad királyi városi rangra emeléséhez. Ez ellen azonban Fenessy György egri püspök, a káptalan és az egész papság nevében már a kihirdetés napján felszólt és tiltakozott. Bár az országgyűlés jóváhagyása és a földesuraik beleegyezése elmaradt, ennek ellenére ezt követően Eger

a szabad királyi városi rang megszerzésével, de ezek a kísérletek sorra kudarcot vallottak. A város feletti földesúri jogokat folyamatosan a püspök és a káptalan gyakorolta. Mezőváros lévén Eger bírt egyes, a szabad királyi városok privilégiumaihoz hasonló lokális kiváltságokkal, érdekérvényesítése azonban elsősorban azon múltott, hogy a városi lakosság mennyire tudott élni a földesuraival szemben kivívott, önkormányzati szervein keresztül gyakorolt jogokkal és engedményekkel.¹⁵ A többi mezővároshoz hasonlóan a lakosok az adó egy összegben történő kifizetését követően belső ügyeik nagy részét önmaguk intézhették. Éppen a városi önkormányzat léte – főként a szabad bíró- és tisztviselő-választás joga – volt az a tényező, amely kiemelte a mezővárosokat a községek sorából.¹⁶

Az egri polgárjog jelentőségére a város gazdasági helyzete is befolyással volt. Egernek a 18. század második felétől felgyorsuló fejlődését tükrözi a városnak az 1828-as országos adóösszeírás iratanyaga alapján készült, klaszteranalízis segítségével kialakított városi rangsorban elfoglalt helye. A központ és vonzáskörzet kölcsönhatását, piackörzetének nagyságát és ez utóbbi funkcióinak erősségét figyelembe vevő lista második negyedében a várost a 46. helyen találjuk. Azon piacközpontok között, amelyek megfelelnek a Bácskai Vera által felállított kritériumoknak, Eger a mutatói alapján az úgynevezett gyűjtő- és elosztóközpontok egyikeként a fejlettek minősített központok csoportjába sorolható. Profitálva az Alföld és a hegyvidék közötti földrajzi elhelyezkedéséből, a település jelentős élelmiszer- és terményforgalmat bonyolított le, azonban ilyen jellegű szerepének a hatóköre inkább csak regionálisnak mondható. Eger és Gyöngyös megosztott piaci vonzáskörzetének lélekszáma, a város saját lakóival együtt, 218 000 fő volt, azonban még így, összevonva sem előzte meg a szűkebb régió jelentősebb városaiban, például Debrecen vagy Miskolc vonzáskörzetének a lakosságszámát.¹⁷ Eger rendelkezett ugyan jövedelmező szántóterületekkel, mégis a szőlőtermelés volt kiemelkedően fontos, amely az észak-magyarországi mezővárosok fejlődésében általában is fontos szerepet játszott.¹⁸ Eger kézművesipara – a hasonló vonzáste-

élni kezdett a szabad királyi városi címmel. Válaszreakcióként Fenessy püspök panaszt is emelt a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál. A földesurak kérelmére 1694. július 14-én visszavonták Egertől a megszerzett privilégiumot. A szerződés közlése: Nemes 2001: 142–150.

¹⁵ Egerben, a fejlettebb mezővárosokhoz hasonlóan, két – a 24 főből álló külső és a 12 tagból álló belső – tanács intézte a város ügyeit. A főbíró a földesúr három jelöltje közül került a bírói székbe, és a földesúr erősítette meg a hivatalában. A 18. század közepétől jelen volt a város életében a 100 főből álló úgynevezett választott község, amelyről annyit tudunk, hogy tagjai a belváros lakosai közül kerültek ki; az azonban már nem egyértelmű, hogy kik választották őket. 1783-ban Eszterházy Károly felkérésére a tanács javaslatot tett a szavazás rendjének átalakítására. Ennek értelmében 60 kiválasztott került az *electa communitas*ba, olyan módon, hogy a belső és külső tanács tagjain kívül minden fertályból 6-6 embert hívtak meg, akik az egész fertály nevében adták le a szavazatokat. Ettől kezdve 60 lett azoknak a száma, akik a választott község résztvevői lehettek. Eszterházy Károly püspök halálát (1799) és az egri érsekség megalakulását (1804) követően valószínűleg megszüntették a választott község intézményét Egerben, legalábbis a tanácsülési jegyzőkönyvek már nem említették a szerepét (Nemes 2001: 37–72).

¹⁶ Csizmadia 1962: 10.

¹⁷ Bácskai–Nagy 1984: 46.

¹⁸ Orosz 1982: 5–14.

rületű városokéhoz hasonlóan – közepes fejlettségű volt, az ilyen típusú központokban főképp a vidéken ritkán előforduló mesterségeket írták össze. Fényes Elek a város lakosságának jellemzésekor fő foglalkozásként a szőlőművelést emelte ki, a kézművesség és a kereskedelem jelentősége szerint csak ez után következett.¹⁹ Annak ellenére, hogy Eger a piacközpontnak minősített települések között fontos helyet foglalt el, lakóinak száma a 19. század első felében stagnált. Míg a 18. század végén 17 000 lakost regisztráltak a városban (amivel akkor még a 9. legnépesebb magyarországi településnek számított), addig 1851-ben a lakosság száma alig haladta meg a 18 000-et, így visszacsúszott a 19. helyre.²⁰ A népességnövekedés üteme tehát a 18. századi dinamikusabb gyarapodáshoz képest a századfordulót követően lelassult, és a 19. század közepére a város demográfiai szempontból is egyre inkább elmaradt a kor fejlődő városaitól.²¹ Mindez kereskedelmi pozíciójának háttérbe szorulásával járt. A település gazdasági hanyatlását csupán a megyei és egyházi központi szerep ellensúlyozta némiképp. Ennek ismeretében vizsgálhatjuk azt a kérdést, hogy a város fejlődésére jellemző tendencia tükröződött-e a városi polgárjog presztízsértékének alakulásában, illetve megfigyelhető-e valamilyen változás a polgárjogot nyert személyek társadalmi összetételében.

AZ EGRI POLGÁRKÖNYV FORRÁSÉRTÉKE

Egerben fennmaradt az újonnan polgárrá fogadott személyekről készült jegyzék, illetve több különböző jellegű olyan forrás, amelyek segítségével a 19. század eleji polgárjogot nyert személyek különböző időmetszetekben vizsgálhatóvá válnak.²² Az elemzéshez az egri polgárkönyvben szereplő adatokat megkísérletem nominális szinten összevetni az 1786. évi, II. József-kori népszámlálásban és az 1828-as országos összeírásban polgárként feltüntetett személyek körével. Az utóbbi összeírásban az 1825–1827-es országgyűlésen hozott rendelkezések és utasítások alapján a szabad királyi városok polgárai kaptak külön rovatot, tehát azok a családfők kerülhettek be a jegyzékbe, akik ilyen jogállású városban rendelkeztek polgárjoggal.²³ Az elkészült összeírásokban azonban a szabad királyi városokon kívül az adott városok jogállásától függetlenül Eger, Rimaszombat, Rozsnyó és Zsolna lakóinak egy részét is polgárként jegyezték fel.²⁴ Az országos összeírás, ahogyan

¹⁹ Fényes 1851.

²⁰ Czoch–Szabó–Zsinka 1997: 25–49.

²¹ Közvetlenül a visszafoglalás után (1690) a lakosság létszámát a szakirodalom 2000 főre teszi. A következő évszázadban a becslések alapján 1750-ben 10 000, 1770-ben pedig már 14 900 lakosa volt a városnak. Nagyobb arányú növekedés a 18. század utolsó harmadában indult el (Nagy 1978: 205).

²² A források alapján három időszakot vizsgáltam: a II. József-kori viszonyokat tükröző 1786 és 1790 közötti időszakot, az 1790 és 1820 közötti időintervallumot, illetve az 1820 és 1848 közötti korszakot.

²³ Bottló 1957.

²⁴ Bácskai 2002: 129.

azt a későbbiekben kifejtjük, egyben rávilágít az egri polgárok keletkezésének körülményeire is.

József nádor 1828. szeptember 29-i utasítása szerint Eger város összeírásánál, figyelembe véve a település jogállását – ami egyben Eger sajátos helyzetét is jól mutatja –, a két városrészt (vagyis a belső és a külső várost) külön-külön kellett összeírni: a városfalon belüli területet a szabad királyi városok mintájára, a falakon kívüli városrészt pedig a megyei mezővárosokra vonatkozó előírásoknak megfelelően, Gyöngyös mezőváros összeírás mintáját követve.²⁵ November 3-án azonban az egri városi közgyűlés leszögezte, hogy rendkívül sérelmesnek tartja a várostra nézve, ha a két városrész egymástól elkülönítve kerül összeírásra, illetve jelezte, hogy ez ellen az összeírók és a vármegye előtt is tiltakozni fognak. A sérelem ügyében a város Pyrker János László érseket – tehát az akkori földesurukat – is megkereste, és a kapcsolatukat szabályozó, fentebb már említett Fenessy-szerződésre hivatkozva azzal érvelt, hogy a külső és belső városrészt egy testnek kell tekinteni, és ennek értelmében együtt is kell összeírni. A közgyűlés álláspontja szerint a belső város és a külvárosi negyedek egyetlen közigazgatási egységet képeztek, hiszen egy bíróság alá tartoztak, ami egyben azt is jelentette, hogy a szőlőhegyek és a puszták a város elidegeníthetetlen részeit alkották. Az összeírás mintával kapcsolatban a lakosok attól féltek, hogy annak hatására a terhek majd egyenlőtlenül oszlanak meg, és a belső városnak aránytalanul nagyobb részét kell vállalnia. 1829 márciusában az összeírás mégis megkezdődött, a hatóságok a város tiltakozását nem fogadták el. A sérelmek így újabb pontokkal bővültek, és a polgárok továbbra is arra hivatkoztak, hogy a Fenessy-szerződésben a város olyan egyezsége jutott az akkori püspökkel, amely kimondta: minden egri lakos minden megkülönböztetés nélkül, azonos arányban fizesse a megváltott illetőségek bérét, illetve egyforma arányban viselje az uradalmi és más egyéb közterheket. További érvük volt, hogy a külvárosi lakosok a belső városbeliekkel szabad adásvételi jussal bírnak, és mint egymástól elszakíthatatlan test, egy bírósághoz tartoznak. Végül soron, érvelt a város, a külön összeírásból az is következett volna, hogy az eddig egyforma kiváltságokkal bíró egri polgárok elveszítik „költségekkel szerzett és a régi szokásokkal megerősített privilégiumaikból szerzett szabadságukat”.²⁶ A kormányservektől áprilisban megérkező válasz azonban ismét elutasító volt. Az összeírás szabályozás által sugallt két városrész közötti jogi elkülönülés felvetette azt a problémát, hogy a külvárosban élő személyek polgárjoga nem érvényes, így az is felmerült, hogy esetleg az addig beszédett polgárdíjakat is vissza kell nekik téríteni.²⁷ Az ebben az időszakban követett egri gyakorlatnak megfelelően ugyanis a város vezetése már nem tett különbséget a kül- és belvárosi polgárok között. Az országos összeírás azonban végül valóban figyelmen kívül hagyta a külvárosban élő polgárokat, és mezővárosi mintára az ottani lakosságot zsellér kategóriába sorolta. A városi

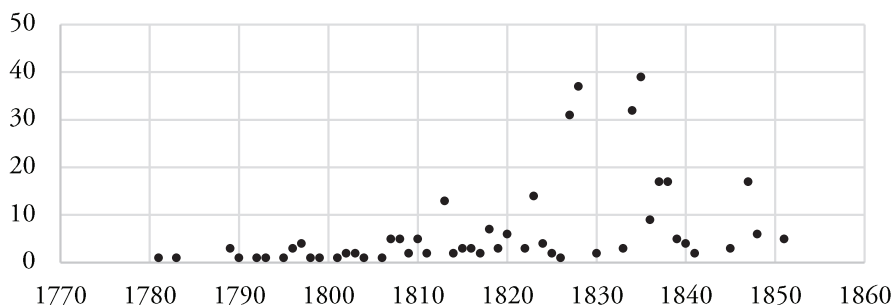
²⁵ MNL HML V.1.a. 95. 1828. Az összeírás alapján végzett elemzéseket Bohony 1985: 80–83.

²⁶ MNL HML V.1.a. 96. 1829. 625–626.

²⁷ MNL HML V.1.a. 96. 1829. 724.

1. diagram

A polgárfelvételek számának időbeli eloszlása. A polgárkönyvben regisztrált, évszámmal feltüntetett személyek száma 1781 és 1851 között (az összlétszám 44%-a)

tanács azonban elkészítettett egy helyi, az országos összeírással párhuzamos, de a külvárosra is kiterjedő kimutatást az 1828-ig a városban polgárdíjat fizetett személyekről.²⁸

Az egri polgárkönyv első részét tehát visszamenőleg, régi jegyzőkönyvek bejegyzései alapján készítették, így abból kevesebb adat áll a rendelkezésünkre, mint más városok teljesebbnek tekinthető polgárkönyvei esetében, hiszen azok általában tartalmazzák az újonnan felvett polgárok vallását, származási helyét, foglalkozását, családi állapotát és a polgárrá fogadás dátumát, a polgárrá válásért fizetett taksa összegét, sőt néhol még a kezesek nevét is. Az Egerben készült polgárkönyv ugyan szintén minden esetben tartalmazza a polgárok nevét, foglalkozását, jogállását, a felvételi döntésről szóló tanácsülés dátumát azonban például csupán a polgárjogot nyert személyek 44%-ánál tüntették fel, a polgárdíj összegét pedig nem szerepeltették. A polgárkönyv az 1786 és 1851 közötti időszakban az említett adatok szerepeltetésével 650 újonnan felvett polgárt regisztrált, ami – ha figyelembe vesszük a dokumentum elkészítési jellegzetességeit – úgy tevédik össze, hogy 1828 előtt 430 polgárt, azt követően pedig 220 polgárt tüntetett fel.²⁹ Az évszámmal feltüntetett személyek számának időbeli eloszlása rendkívül változó volt. Az 1780 és 1815 közötti időszakban csupán 62 személyt regisztráltak, de szinte minden évben volt polgárjogért folyamodó személy. Az 1810-es évek közepétől ugyan kis mértékben növekedett a bejegyzések száma, a következő évtizedek mégis nagyobb szóródást mutatnak az új polgárok számát illetően. A két időszakban tapasztalható kiugró értékek (*1. diagram*) egybeesnek a város és a földesurai közötti konfliktus alakulásával: 1828-ban robbant ki az összeírás miatt a már említett vita, amely végül 1833-ban rendeződött. Feltételezhető tehát, hogy az új polgárok számának hirtelen megnövekedése és a konf-

²⁸ A nézeteltérésből azonban mégiscsak a város került ki győztesen, hiszen a javított, 1832/1833. évi változatban már a külvárosban is fel voltak tüntetve a polgárjoggal rendelkező személyek (MNL HML IV.7.a 17).

²⁹ MNL HML V.2.a. 1.k.

liktus között összefüggés van, források hiányában azonban részletesebb magyarázatra nem vállalkozhatunk.

A rendelkezésünkre álló három forrás (a II. József-kori népszámlálás, az 1828-as országos összeírás és az utólag készített polgárkönyv) összevetése után megállapíthatjuk, hogy azok megközelítő pontossággal tükrözték a városban élő polgárok számát. A II. József-kori népszámlálás során 553 polgárt regisztráltak a város területén.³⁰ A népszámlálás adatai mindazonáltal bizonytalanok, hiszen az utasítást az összeírók különbözőképpen értelmezték, a polgárjogot nyert személyek mellett azzal nem feltétlenül rendelkező kézműveseket, illetve háztulajdonosokat is feltüntettek.³¹ A polgárok létszáma az 1832/1833-ban készült javított országos összeírás idejére sem növekedett számottevően, ekkor 650 polgárjoggal rendelkező családfő élt a városban.³² Ez a létszám ugyanakkor messze alatta maradt például az 1828-ban Pápán már polgárjoggal rendelkező személyek számának (992 fő).³³ Az egri polgárok aránya a városi teljes lakosság számához viszonyítva mintegy 3% körüli volt, ami jóval elmaradt a szabad királyi városok polgárainak arányától (ez az arány Győrben 5,7%, Kassán 5-6%, míg Pozsonyban 5% volt).³⁴ Ehhez összehasonlításként hozzátehetjük, hogy a városlakó nemesek létszámának gyarapodása sem követte a város össznépeségének alakulását. Az 1786-os összeírás szerint 378 nemesi származású személy élt Egerben, létszámukban a 19. század első felében sem történt érdemi változás, még 1841-ben is csak közel 380 személyt regisztráltak.³⁵ Az ő arányuk tehát a városi összlakossághoz képes a 2%-ot sem érte el.

EGER POLGÁRJOGÚ LAKOSAI

A polgári identitás vizsgálatakor figyelembe kell venni az adott település kollektív polgárfelfogását és annak a közösségre gyakorolt vonzerejét.³⁶ Az eltérően vezetett polgárkönyvekből származó, eltérő jogállású városok polgáraitól rendelkezésre álló adatok összehasonlítása némi nehézséget okoz, azonban a polgárjog jelentősége és a polgári rang szerepe azzal is mérhető, hogy milyen dinamika szerint

³⁰ MNL HML IV.34/1.

³¹ Dányi–Dávid 1960: 11. A „városi polgárok és falusi mesteremberek” összevonása (későbbiekben polgárok és kézművesek) azonban már szembefordult a falusi lakosok automatikus paraszti/zselléri állapotba állításával (Gyáni–Kövér 2003: 71).

³² MNL HML IV.7.a. 17. A városon belüli eloszlás 1832-ben a következőképpen alakult: a belvárosban összeírt 1003 családfő közül 424 polgárjoggal rendelkező családfőt írtak össze (23%), a külvárosban élő 3414 családfő közül pedig 226 főt (4%).

³³ Ez az adat még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a pápai lakosság 1828-ban csupán 13 232 fő volt (Hudi 1995: 100).

³⁴ A II. József-kori 16 770 és az 1828-as 17 487 fős egri össznépeséghez mérve (Balázs 1980: 107; Czoch 2009: 99; Tóth 2009: 87).

³⁵ MNL HML IV.7.b. 817. A városban élő nemességről csekély ismeretekkel rendelkezünk, a megyei nemességről szóló könyv egyetlen egri nemes családot sem ismertet: Orosz 1906.

³⁶ Czoch 2011.

alakult az adott városban a polgárjogot kérelmezők száma és összetétele. Fontosnak tartották-e még a régi normákat? Milyen mértékben tartották be a hozzájuk kötődő szabályokat és eljárásrendet, többek között például azt, hogy a céhtaggá váláshoz a saját ingatlan megszerzése és a családalapítás is hozzátartozik? Egerben, mint másutt is, a polgárfelvételi eljárás során a polgárjogért folyamodónak igazolnia kellett törvényes születését, kifogástalan erkölcsét, valamint azt, hogy ért valamilyen mesterséghez, amiből el tudja tartani magát. Azt is kötelezővé tették, hogy a leendő polgár háztulajdonnal rendelkezzen a városban, ha pedig betelepülő, akkor a letelepedését követően vásároljon házat. Emellett a kérelmezőnek egy ajánlóra is szüksége volt.³⁷ Egy betelepülő kérelmének pozitív elbírálását hatásoosan segíthette, ha az illető egri lányt vagy özvegyet választott feleségül. A polgárjog megszerzésének fontos feltétele volt a mesterré válás és a mesterség gyakorlása.³⁸ Az újonnan felvett polgárnak a 18. századtól esküt kellett tennie, amelyben kötelezte magát a rá eső terhek viselésére. A polgárjog felvétele az úgynevezett „purger taxa” kifizetése után vált lehetővé, amelynek összege elég jelentős volt. Egerben a díj a 18. század elején 12 forint volt, majd a század második felében 24 forintra emelkedett (emellett pedig a kiállított okmányért szintén fizetni kellett még két forintot), a polgárcsaládból származók azonban országszerte kedvezményt kaptak, számukra csak fél taxa megfizetését tették kötelezővé.³⁹ Fontos változást jelentett, hogy míg a 18. század közepéig a polgárjog csak a belső városrészeire korlátozódott, és kizárólag a falakon belül élő ingatlantulajdonosok szerezhették meg, addig a 18. század végén már külvárosi lakosok is polgárjogot nyerhettek.⁴⁰ Mindez szintén magával hozta a külvárosi területek és belvárosi házzal nem rendelkező lakosság megítélésének a változását.

A polgárjognak a közösségben betöltött szerepére következtethetünk az újonnan felvett polgárok foglalkozási összetételének vizsgálatából is. Mindez a források sajátosságai alapján három időszakban vizsgálható. Ezek a következők: a II. József-kori viszonyokat tükröző 1786 és 1790 közötti időszak; az 1790 és 1820 közötti időintervallum (az itt szereplő személyeknél a polgárkönyv ugyan nem tüntetett fel évszámot, de az 1828-as összeírásban is regisztrálták őket); végül

³⁷ „Morand József váci születésű legény, bemutatván jó magaviseletéről és kitanult mesterségéről szóló levelét, Schneffer Antal ajánlotta, egész taxát fizetett, levél kiadatott” (MNL HML V.1.a. 101. 247). „Dluhapolszki Simon takácsmester ajánlotta Ignác fiát, de nem töltötte még ki a vándorlását, így nem tudnak eleget tenni a kérésnek” (MNL HML V.1.a. 104. 216).

³⁸ „Zobek János, posztó csináló céhnek semmi ellen vétsége nem lévén és a polgári taxáját lefizeti, polgárnak és mesternek bevétetik, másképpen hogy mesterségét űzhesse, meg nem engedtetik” (MNL HML V.1.a. 102. 83).

³⁹ Löffler 1981: 87–88.

⁴⁰ A városvezetés kezdetben elzárkózott attól, hogy külvárosi lakosok is polgárjogot kapjanak, ugyanakkor közigazgatási szempontból a külváros is a hatáskörük alá tartozott, és az itt élők részt vállaltak a városi terhek viselésében. 1799-ben egy külön szerződés megkötésével a püspök és a káptalan formálisan is elismerte, hogy a külváros Egerhez tartozik. Ehhez kötődik a fentebb említett 1828. évi nézeteltérés, amikor már attól tartottak, hogy az ottani lakosok által befizetett polgárdíjkat vissza kell fizetni (Nagy 1978: 207, 233).

1. táblázat

Az új egri polgárok foglalkozási megoszlása 1786–1848 között

FOGLALKOZÁS	1786	1790–1820	1820–1848	Összesen	
	Fő	Fő	Fő	Fő	%
<i>Ipar összes</i>	355	389	213	957	95
Élelmiszer	12	8	19	39	3
Ruházati	216	298	138	652	64
Bútor és fa	48	37	20	105	10
Építő	13	–	2	15	1
Fém	19	13	9	41	4
Üveg és bőr	27	30	7	64	6
Kőfaragó, képiró	8	–	–	8	0,7
Órás	1	–	–	1	0,1
Orgonakészítő	2	–	–	2	0,1
Könyvkötő	–	–	1	1	0,1
Cukrász	–	–	3	3	0,2
Egyéb	9	3	14	26	2
<i>Kereskedelem összes</i>	34	2	7	43	4
Bor és pálinka	2	–	–	2	0,1
Vasáros	1	–	–	1	0,1
Kocsmáros	6	–	2	8	0,7
Kereskedő	25	2	5	32	3
<i>Értelmiség összes</i>	–	–	3	3	0,1
Kántor	–	–	1	1	0,1
Aljegyző	–	–	1	1	0,1
Gyógyszerész	–	–	1	1	0,1
<i>Földműves összes</i>	–	–	2	2	0,1
Összesen	389	391	225	1005	

pedig az 1820 és 1848 közötti időszak (erről a polgárkönyv 1828 utáni, rendszeresen vezetett bejegyzései alapján kapunk teljes képet).

A korszakban polgárrá váló személyek foglalkozási megoszlását áttekintve kitűnik, hogy döntő többségük mindvégig az iparosok közül került ki, azon belül is a ruházati szakmákhoz köthető személyeknek volt kiemelkedő szerepe (*1. táblázat*). Az új polgárok között a leggyakrabban előforduló foglalkozások a következők: 23% csizmadia (253 fő), 12% magyar/német szűcs (130 fő), valamint 14% magyar/német szabó (148 fő).⁴¹ Az előforduló mesterségek nem mutatnak nagy eltérést az iparhoz köthető teljes adózó lakosság foglalkozási szerkezetéhez képest. 1828-ban az országban létező 153 mesterségből a városban 52-t írtak

⁴¹ A polgárkönyvben a nemesi származásúként feltüntetetteket is kizárólag a leggyakrabban előforduló iparos szakmák tagjai között találjuk meg: magyar szabó, szűcs, csizmadia, illetve még feltűnik egy-egy asztalos, hentes, illetve pékmester.

össze.⁴² Az 1790 és 1820 közé eső időmetszetben az új polgárok között csupán 22 foglalkozástípust lehetett beazonosítani, a későbbiekben viszont már mintegy 41 féle mesterséget űztek az új polgárok. Az 1820 utáni időszakban tehát növekedett azoknak a szakmáknak az aránya, amelyeknek gyakorlói esélyesek lehettek a polgárjogra.⁴³ Különösen szembeötlő változás a foglalkozási összetételben a 18. század végi viszonyokhoz képest tapasztalható. Az 1780-as évek végén ugyanis a polgárjogot szerzett személyek foglalkozása, a kereskedők jelenléte révén, még tükrözte a város 18. század közepén elindult gazdasági fellendülését. A 19. század elejétől azonban szinte már csak iparosok szereztek polgárjogot. Feltűnő továbbá a föld- és szőlőműves, illetve az értelmiségi-tisztviselői csoport hiánya: csupán az 1830-as években folyamodott polgárjogért egy aljegyző és egy gyógyszerész.

A meglévő adatokból az is látható, hogy Egerben a polgárjogot felvevők egy részénél a kiváltság megszerzése egybeesett a házasságkötésük időpontjával: az 1828 és 1840 között polgárként regisztrált 220 személy közül 82 fő, vagyis 37%-uk a házasságkötése évében vagy a rákövetkező évben szerzett polgárjogot. Az egri polgári cím megszerzése és a házasodás összefüggéseinek mélyebb vizsgálatához azonban nincsen elegendő információnk, egyrészt a házasságokról is csupán erre az időszakra állnak rendelkezésre adatok, másrészt nem ismerjük a többi új polgár családi állapotát.⁴⁴ Pozsonyban az esküvőjük idején már polgárjoggal rendelkezők aránya az 1820-as évektől csökkenni kezdett, de kérdés, vajon Egerben hasonló volt-e ez a tendencia.⁴⁵

Annak megállapításához, hogy milyen hatással volt a városi népesség növekedésének lassulása az új polgárok társadalmi összetételére, megvizsgáltam, milyen változásról tanúskodik az egri polgárok születési helyének alakulása. A vizsgálat során számos lényeges kérdés megválaszolására – mikor vándoroltak be, mennyi idővel később tettek polgáreskü, polgárok voltak-e már korábban egy másik városban, továbbá milyen jogállású településről érkeztek – a források adottságai miatt nincs lehetőség. Bár a polgárkönyvben az esküt tevő személyek születési/származási helyére vonatkozó adatokat egyáltalán nem tüntették fel, ennek ellenére a közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve a házassági anyakönyvek segítségével 227 személy esetében ez azonosítható volt. 1797 és 1828 között az új polgárok 41%-a más településről érkezett (110 főből 46). Ez az arány ezt követően jelentősen csökkent: a következő évtizedekben már csak 28% volt a más településről származó új polgárok aránya (117 főből 33), azonban ők is a szűkebben vett régióból, Heves és Külső-Szolnok vármegye (11 fő) különböző településeiről érkeztek.⁴⁶ Eger vonzáskörzete ebben a tekintetben leginkább két területre kon-

⁴² Bácskai–Nagy 1984: 179.

⁴³ A polgárság foglalkozási összetételének egy időmetszetben való vizsgálatakor természetesen figyelembe kell venni, hogy ebben az esetben a tanács által az adózás szempontjából legjelentősebbnek ítélt foglalkozást tüntették fel (Tóth 2009: 75).

⁴⁴ Egerben a 19. század elején az újonnan felvett polgárok átlagéletkora 24–27 év volt.

⁴⁵ Tóth 2009: 100–101.

⁴⁶ A kis szám alapvetően óvatosságra int, azonban a többi vizsgált tényező szintén azonos irányba mutató tendenciát rajzol ki.

centrálódott: kimagaslóan sok bevándorló érkezett a szomszédos vármegyékből (Borsod, Jászság, Szabolcs, Zemplén, Bihar), és többen érkeztek még az északi részekről, Abaúj, Bars, Trencsén, Zólyom, Árva és Nyitra megyékből is. A származáshelyek között szerepel még egy-egy fővel Hunyad, illetve Baranya; ezenfelül találunk még egy csehországi, ismeretlen településről érkezett, polgárjogot nyert személyt is. Ezzel szemben az egri születésű új polgárok mindkét időmetszetben messzemenően felülreprezentáltak, a helyi rekrutáció 59 és 72%-ot tett ki. A helyben született polgárok aránya különösen akkor szembeötlő, ha összehasonlítjuk azt a szombathelyi adatokkal (14%), de az egri arányszám még a Pápán megfigyelhető (51%) is messze felülmúlta.⁴⁷

Mindent összevetve, az eddigi adatokból kirajzolódik, hogy a betelepülő új polgárok számának csökkenésével párhuzamosan növekedett a helyi születésű, iparos tevékenységhez köthető polgárok száma. Mivel a helyi polgárság aránya ilyen nagy, fontos kérdés az is, vajon megfigyelhető-e közöttük egyes családok folytonossága, illetve kimutatható-e a családnevek között egyfajta dinamika, különösen ha azt a körülményt is figyelembe vesszük, hogy a már polgárcsaládból származó egyén kedvezőbb elbírálásban részesült a polgárdíj megállapításánál. Mindhárom, a források jellegzetességei által meghatározott időszakokban szembeűnő, hogy az új családok számának aránya csökkenő tendenciát mutat. Míg 1786 és 1790 között 238 család kizárólag ebben az időmetszetben szerepelt, addig 1820 után ez a szám csupán 109.⁴⁸ A vizsgált családok 35%-át tehát csak az 1786-os évben, az első időmetszetben találjuk a polgárok között, amiből arra tudunk következtetni, hogy ezekben az években történt a legjelentősebb átalakulás a polgárjoggal rendelkező személyek körében. Ez az adat azonban arra a tényre is rávilágít, hogy az 1790 után polgárjogért folyamodókat (169 új család 191 fővel) nem a könnyített feltételek motiválták a polgárjog megszerzésére, hiszen a fél taxa kihasználásához szükséges lett volna, hogy már a jelentkező apja is polgárjoggal rendelkezzen a városban. Csupán 60 olyan család volt, amely mind az 1786–1790, illetve az 1790–1820 közötti időmetszetben egyaránt szerepelt, ráadásul a folytonosság ezeknél is megszakadt 1820 után.

Az 1790-es évekre jellemző átalakulás, a családok eltűnésének oka – az örökösök hiánya mellett – lehetett az is, hogy a következő generáció már más városokban keresett megélhetést, hiszen szembeűnő, hogy az apjuk foglalkozását folytató fiúk mesterségénél legnagyobb számban az építkezéssel és az ehhez kapcsolódó, egyéb iparágakkal kapcsolatos szakmákat tüntették fel.⁴⁹ Egerben a 18. század végére már lezajlottak a jelentősebb egyházi és magánépítkezések, így feltételezhetően az ezzel foglalkozó személyek idővel elhagyták a várost. Erre utal

⁴⁷ Tilcsik 2000: 152; Hudi 1995: 103.

⁴⁸ A vizsgált 675 család a három időmetszetben a következőképpen alakult az új és a régi család viszonylatában: 238 család szerepelt kizárólag 1786–1790 között, 169 család 1790 és 1820 között és 123 család 1820 és 1848 között. A régi családok száma 1786 és 1820 között 60, 1820 után 33. A mindhárom időmetszetben szereplő családok száma 25.

⁴⁹ A kőműves, ács, kőpíró és vasáros foglalkozás emelhető ki leginkább.

az a tény is, hogy nem bizonyítható körükben a tartós elköteleződést jelentő viszony, a házassági kapcsolat megléte. Ahogy jeleztem, végül még a kontinuitást mutató családoknak a folyamatossága is megtört. 1820 után már többségben új családokból kerültek ki az új polgárok (1820 és 1848 között 123 új családot lehet regisztrálni 132 fővel), míg a régi családok száma a felére csökkent (33 család, 83 fővel). Annak ellenére tehát, hogy a polgárok között magas volt az egri származásúak aránya, a családi folytonosság mégsem volt jelentős, hiszen minden időmetszetben magas volt az újonnan polgárjogot nyert új családok aránya. Éppen ezért érdemes megvizsgálni a régi családokat, azokat, amelyeknek tagjai legalább két generáción keresztül a polgárkönyvben szerepeltek. Ehhez a vizsgálathoz azonban fel kellett térképezni a tagok családi kapcsolatait.⁵⁰

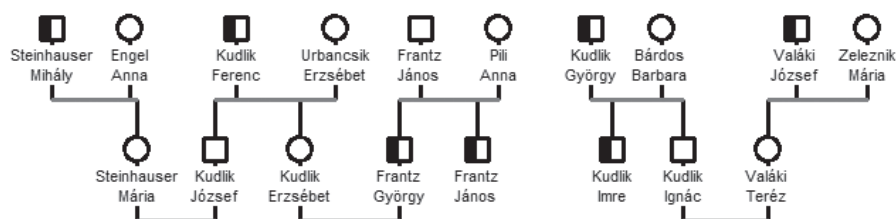
Az 1828 és 1840 között házasságot kötött polgárok kapcsán 82 családról állnak rendelkezésre adatok. Az első időmetszetben (1786–1790) a forrásadottságok miatt a családi kapcsolatok hipotetikus rekonstrukciójára csupán a vezetéknevek azonossága ad lehetőséget, az 1820 utáni házassági anyakönyvek azonban genealógiai jellegű információkat is közölnek, sőt, az innen megtudható nagyszülő–apa–gyerek, illetve testvér jellegű kapcsolatok sok esetben visszavezetnek a korábbi időmetszetben szereplő nevekhez is. A polgárjogot nyert egyének házassági kapcsolatainak elemzésénél ezáltal két csoport rajzolódott ki.⁵¹ Az egyik csoportban megfigyelhető, hogy a második generáció nem minden esetben rendelkezett polgárjoggal, azonban a házasságkötésnél minden jel szerint figyelembe vették, hogy a menyasszony polgárcsaládból származzon.

Ehhez a csoporthoz tartozott például Kudlik Ferenc, aki 1820 körül bodnárként szerzett polgárjogot, majd 1824-ben külső tanácsaggá választották, amely tisztséget 12 éven keresztül töltötte be (*1. család*). Urbancsik György csizmadia polgár lányával, Erzsébettel kötött házasságából született egyetlen fia, József 1813-ban. A fiú polgárjogot ugyan nem szerzett, de a polgárcsaládból származó Steinhauer Máriát vette feleségül 1835-ben. Kudlik Ferenc lányát, Erzsébetet a rézműves foglalkozású, szintén polgárcsaládból származó Frantz Györgyhöz adta feleségül (1835), aki a házasságkötése előtti évben szerzett polgárjogot. Kudlik Ferenc testvére, ifjabb György (18?–1843) édesapjuk, az 1778-ban csizmadiaként céhtagga vált idősebb Kudlik György foglalkozását folytatva, 1804-ben vált céhtagga. Ifjabb Kudlik György polgárjogot ugyan nem szerzett, de a polgárcsaládból származó Bárdos Barbarával kötött házasságot. Két fia közül Imre (1817–1857) német tímárként tudott polgárjogot szerezni 1835-ben. Testvérét, Ignácot (sz. 1814) nem regisztrálták a polgárkönyvben, felesége, Valáki Teréz viszont polgárcsaládból származott.

⁵⁰ A családoknál szereplő adatok a fenti lábjegyzetekben már említett források mellett a következőből kerültek feldolgozásra: MNL HML IV.416. 141–158.

⁵¹ A prozopográfia segítségével lehetőség nyílt néhány jellemzőnek vélt helyi család bemutatására, illetve annak ábrázolására, hogy kiházasítás szempontjából milyen társadalmi törekvések jellemezték őket. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az így kapott eredmények statisztikai összesítésre nem alkalmasak, gyakoriság nem állapítható meg belőlük.

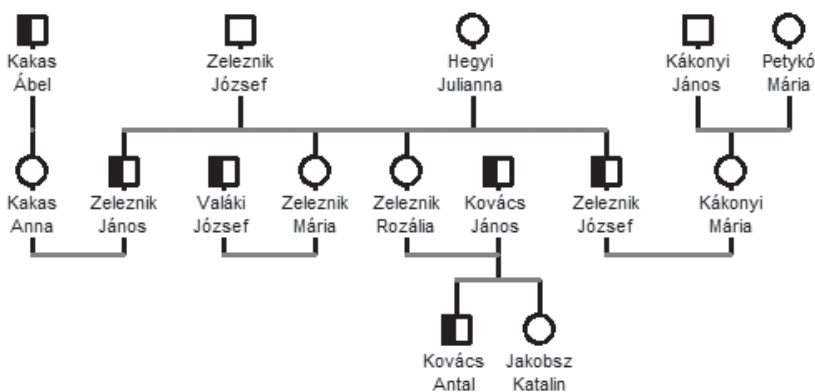
1. család

*A Kudlik család rokoni kapcsolatait**

* A félbevágott négyzet azokat a személyeket jelöli, akik polgárjoggal rendelkeztek.

Hasonló folyamat figyelhető meg az eddigi családokhoz szintén kapcsolódó Zeleznik család esetében is (2. család). Idősebb Zeleznik József (1778–1856) és Hegyi Julianna házasságából két fiú és két lány született. János (1816–1885) csizmadiaként folyamodott polgárjogért, ugyanabban az évben, amikor feleségül vette a szintén csizmadia foglalkozást űző és polgárjoggal rendelkező Kakas Ábel lányát, Annát (sz. 1818). Bátyja, ifjabb József (1812–1882) szintén továbbvitte apja foglalkozását. 1834-ben regisztrálták céhtagként, 1835 januárjában pedig a polgárcsaládból származó Kákonyi Máriával kötött házasságot. Polgárjogot viszont csak három évvel később (1838) szerzett. Testvérüket, Rozáliát édesapjuk a szintén polgárcsaládból származó, tímár foglalkozású Kovács Jánoshoz adta feleségül, aki a polgárjog megszerzését követő évben (1835) házasodott meg.

2. család

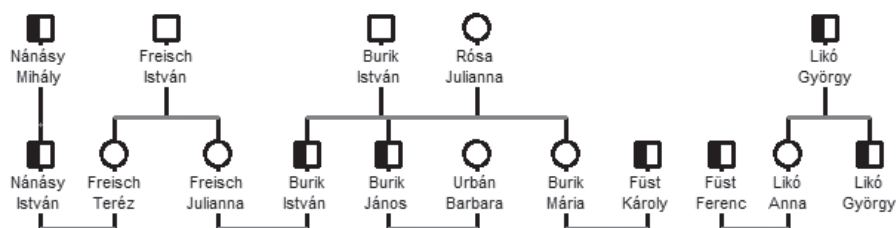
A Zeleznik család rokoni kapcsolatait

A második csoport esetében a fiúk édesapjukhoz hasonlóan polgárjogért folyamodtak, és a házasságtörésnél szintén fontos volt a házastárs polgárcsaládból való származása. Idesorolható például ifjabb Burik István, aki mézeskalá-

csosként szerzett polgárjogot 1828-ban, ugyanebben az évben házasságot kötött Freisch Juliannával (3. családfa). 1836-ban, édesapja halálát követően „megörökölte” annak külső tanácsstagi pozícióját (1827–1833). István testvére, János (sz. 1811) német szabóként 1836 májusában folyamodott polgárjogért, majd ugyanabban az évben feleségül vette a polgárcsaládból származó Urbán József lányát, Barbarát. Testvérük, Burik Mária a Füst családba házasodott be. Férje, Károly (1798–1855) 1821-ben szerzett polgárjogot, az országos összeírásban egyedül dolgozó szabóként regisztrálták. Sógora, Ferenc (sz. 1809), magyar szabóként folyamodott polgárjogért 1834-ben, ugyanabban az évben, amikor házasságot kötött a polgárcsaládból származó Likó György gombkötő lányával, Annával.

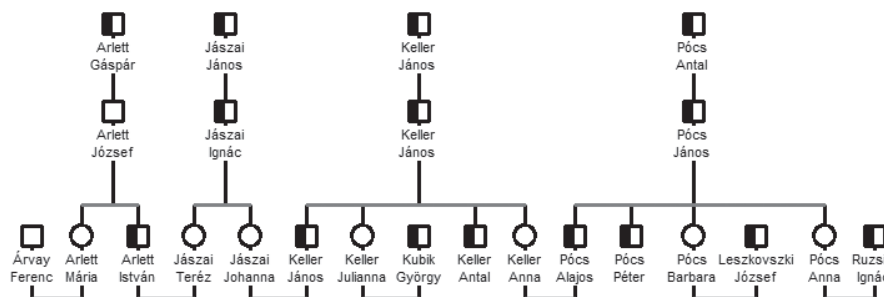
3. családfa

A Burik család rokoni kapcsolatai

Ugyanezt a csoportot reprezentálja a polgárcsaládból származó, magyar szabó foglalkozású Pócs János, aki 1792-ben szerzett polgárjogot (4. családfa). Fiai közül Péter 1834-ben asztalosként céhtaggá és polgárrá vált, Alajos (sz. 1803) pedig 24 éves korában aranyművesként szerzett polgárjogot. Három évvel később házasságot kötött a szintén polgárcsaládból származó, asztalos foglalkozású ifjabb Keller János lányával, Annával. Két lánytestvérük kiházasításánál szintén fontos szempontot jelentett a polgárcsaládból való származás. Barbara a polgárkönyvben asztalosként regisztrált Leszkovszki József felesége lett, Annát pedig a tímárként polgárjogot szerző Ruzsin Ignác vette el. Velük együtt érdemes megvizsgálni az Alajos felesége, Anna révén a rokonsághoz kapcsolódó Keller családot is. Anna testvérei közül Julianna a kistályai születésű Kubik György (1800–1857) kerékgyártó mester felesége lett, Antal 1828-ban szappanosként, János pedig ugyanabban az évben rézművesként szerzett polgárjogot. János csak két évvel később házasodott meg, a polgárcsaládból származó, csizmadia foglalkozású Jászai Ignác lányával, Johannával. Az ő testvérének kiházasításánál szintén fontos szerepet játszott a polgári származás: Terézt Arlett József fiához, a takács foglalkozású Istvánhoz adták, aki házasságkötésének évében, 1834-ben a polgárjogot is megkapta. Ezt követően István édesapja ugyan nem folyamodott a privilégiumért, bár maga is polgárcsaládból származott, hiszen apját, Arlett Gáspárt 1786-ban takácsként találjuk meg az összeírásban.

4. családfa

A Pócs család rokoni kapcsolatai

KÖVETKEZTETÉSEK

Eger a reformkori városok között jelentős szerepet betöltő mezőváros volt, 1828-ban a piacközpontok tiszta vonzáskörzetének nagysága szerint kialakított rangsorban a 46. helyet foglalta el. A 18. század végén még az ország 9. legnépesebb településeként lehetett számon tartani. A népességszám növekedésének üteme a századfordulót követően azonban lassulni kezdett, és ezzel együtt mind a demográfiai, mind a kereskedelmi, gazdasági szerep szempontjából egyre inkább elmaradt a kor más, gyorsabban fejlődő városaitól. Ez a folyamat pedig hatással volt a polgárjogot nyert személyek társadalmi összetételére is.⁵² A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a 19. század elejétől az újonnan polgárjogért folyamodók foglalkozási összetételében elkezdődött egy átalakulás. A kereskedők⁵³ és építőiparral kapcsolatos mesterséget űzők eltűnése a polgárjogot igénylők köréből feltételezhetően összefüggésben volt Eger gazdasági szerepének fokozatos változásával, visszaesésével. Ennek a folyamatnak a részeként a városfejlődés egyre inkább stagnáló jelleget öltött, ami egy zártabb, befelé forduló közösséget eredményezett. Míg a 18. század végén Eger országos szinten is a nagy népességű városok között szerepelt, addig a 19. század elejétől a népességszámban mutatkozó csökkenéssel párhuzamosan a helyi születésű személyek aránya is megnövekedett a polgárjogú személyek között. 1828-tól az újonnan letelepedők már főként a szomszédos falvakból vagy mezővárosokból érkeztek nagyobb számban. Pápához, Nagykanizsához és Szombathelyhez viszonyítva, amely települések vonatkozásában rendelkezésünkre állnak hasonló elem-

⁵² A polgárjogot nyert személyek körének átalakulásához hozzájárulhatott az is, hogy a 18. század végén átalakult a városigazgatás. Ez azt is jelentheti, hogy a polgárok kevesebb konkrét beleszólási lehetőséget kaptak az ügyek intézésébe, és gyengült a városigazgatásra gyakorolt befolyásuk.

⁵³ Ezzel szemben a teljes városi lakosság foglalkozási összetételében viszonylag magas volt a kereskedők száma, az 1828-as országos összeírásban 33 kereskedelemmel foglalkozó személyt írtak össze. 1841-től, a zsidók letelepedését követően hozzájuk köthető a kereskedelmi tevékenység nagy része (MNL HML V.44.c. 5). A letelepedett zsidók foglalkozásának részletes elemzésére: Orbánné Szegő 2005: 33–34.

zések, a legnagyobb különbség abban mutatkozott meg, hogy míg az említett városokban a helyi születésű polgárok csökkenésével párhuzamosan növekedett az értelmiségiek, tisztviselők és esetleg a nemesek aránya, addig Egerben egy ezzel ellentétes folyamat játszódott le. A 19. század elejétől szinte már csak az iparosok folyamosodtak polgárjogért, az értelmiségiek száma elenyésző volt.

Bizonyosra vehetjük, hogy egyes foglalkozási ágakban, leginkább a népes, több taggal rendelkező céhek esetében tekintélyt, hasznot jelentett polgárnak lenni, és bizonyos szakmákban a polgárjog, illetve a mesterség üzése még szorosan kapcsolódott egymáshoz. A tradicionális és mindennaposnak tekinthető szakmát (csizmadia, szűcs) űző polgárcsaládok fiai törekedtek a polgárjog elnyerésére. A tradicionális foglalkozásokat űző személyek azonban nem tartoztak a legmagasabb átlagos adót fizetők közé, akik Egerben a következők voltak: tímárok, kalaposok, gombkötők, lakatosok, asztalosok, üvegesek.⁵⁴ Egyes foglalkozási ágakban tehát a polgárjog még a 19. század elején is őrizte a presztízsét, hiszen a bemutatott családi példák is rávilágítottak arra, hogy bár nem mindenki tudott polgárjogért folyamodni, ennek megléte fontos volt számukra. A családfő polgárjoggal nem rendelkező fiai polgárcsaládból származó feleséget vettek el, így családon belül maradtak a polgárjoggal járó kiváltságok. A több generációra visszavezethető családi múlt pedig fenntartotta a polgári tradíciót. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az új családok számának csökkenésével együtt egyrészt nem növekedett számottevően a polgárjog elnyerésére törekvő személyek száma, másrészt erősödött a családi kapcsolatok szerepe.⁵⁵ Történt ez annak ellenére, hogy kiterjesztették a polgárjog megszerzésének lehetőségét a külvárosi lakosokra is, ám ezzel párhuzamosan a polgárdíj összegét is felemelték.

Ezekből az adatokból az derül ki, hogy Egerben a polgárjoggal rendelkezők csoportját a 19. század elejétől a fokozatos bezárkózás jellemezte, a házassági kapcsolataikat a polgárjog megszerzésére, a városon belüli társadalmi presztízs fenntartására használták fel.⁵⁶ Míg a 18. század végén a városfejlődés következtében újonnan letelepedett személyek próbáltak ezért a privilégiumért folyamodni és ennek segítségével integrálódni a városba, addig a 19. század elejére már inkább a helyi születésű iparosok igyekeztek általa a városon belüli pozíciójukat megerősíteni. Mindez pedig mind a polgárjog tartalmának, mind funkciójának átalakulására is utal.

⁵⁴ Bácskai 1988: 88.

⁵⁵ Erre csupán az elemzett adatokból tudunk következtetni, hiszen nem ismerjük az elutasított kérelmek számát.

⁵⁶ Az egri polgárjog mellett a „régí jog” kategóriája értelmezhető még ugyanilyen pozícióőrző, presztízsfenntartó lehetőségként (Pap 2016a; 2016b: 26–27).

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML)

- IV.34. 1. Eger város házakat és familiákat egybefoglaló II. József-kori népszámlálás. IV.416 141–158. Heves vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye, 1827–1895.
- IV.7.b. 817. Az egri nemes uraknak kik a ház fundusaik után adóznak 1841/42ik katonai esztendőben való összeírása.
- V.1.a. 95/96/101/102/104. Közigazgatási és törvénykezési ülésjegyzőkönyvek, 1827–1848.
- IV.7.a. 17. Országos összeírások. *Conscriptio Regnicolarie Archi Episcopalis Civitatis Agriensis*, 1828–1833.
- V.2.a. 1. k. Egri polgárjogot nyert egyének betűrendes jegyzéke, 1781–1851.
- XI.1–9. Testületek. Céhek, 1710–1914.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.
- Bácskai Vera 2001: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” A „self-made manek” világa. *Aetas* (16.) 3–4. 159–181.
- Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest.
- Bácskai Vera 2003: Befogadás és bevándorlás a dunántúli városokban a 19. század első felében. *Korall* (4.) 11–12. 103–110.
- Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, 15–37.
- Bácskai Vera 2007: Város és városi polgárság a Dunántúlon (1790–1830). In: Bácskai Vera: *Városok és polgárok Magyarországon*. II. kötet. (Várostörténeti tanulmányok 8.) Budapest, 517–522.
- Balázs Péter 1980: *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Budapest.
- Bohony Nándor 1985: Adózó gazdaság és társadalom Egerben az 1828. évi országos összeírás alapján. *Agrártörténeti Szemle* (27.) 1–2. 66–157.
- Bottló Béla 1957: Az 1828. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 242–272.
- Czoch Gábor 1997: *Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében*. Budapest.
- Czoch Gábor 2009: *„A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony.
- Czoch Gábor 2011: A későrendi magyarországi polgári identitás területi különbségeinek kérdéséről. In: Cieger András (szerk.): *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2*. Budapest, 85–100.
- Czoch Gábor – Szabó Gábor – Zsinka László 1997: Változások a magyar város- és településszerkezetben 1784 és 1910 között. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.):

- Kőfallal, sárpalánkkal. Várostartörténeti tanulmányok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Debrecen, 25–49.
- Csizmadia Andor 1962: *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században.* Budapest.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–87).* Budapest.
- Dóka Klára 1979: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872).* Budapest.
- Dominkovits Péter 1997: Kőszeg 18. századi polgársága. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* (24.) 4. 62–82.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geográfiai szótára.* 1. kötet. Pest.
- Foki Ibolya 2009: Nagykanizsa társadalmi-politikai életének fő vonásai a XVIII. századtól a XIX. század közepéig. In: Paksy Zoltán (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok* (Zalai gyűjtemény 67.) Zalaegerszeg, 159–190.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2003: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* 2., javított kiadás. Budapest.
- Gyáni Gábor 2012: Rendi polgárság, régi-új polgárság, pesti-budai polgárok. In: Gyáni Gábor: *Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok.* Kolozsvár, 67–86.
- Hudi József 1995: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére.* Debrecen, 95–107.
- Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: Degré Alajos (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból.* (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 115–134.
- Löffler Erzsébet 1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* (18.) 85–97.
- Löffler Erzsébet 2006: Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* (42.) 581–591.
- Nagy József 1978: *Eger története.* Budapest.
- Nemes Lajos 1998: Eger város népessége és társadalma a XVIII. század végén. *Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei* (15.) 131–155.
- Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata 1687–1848.* Eger.
- Orbánné Szegő Ágnes 2005: *Egri zsidó polgárok.* Budapest.
- Orosz Ernő 1906: *Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai.* Eger.
- Orosz István 1982: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Mezővárosi kultúra Heves megyében.* (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 3.) Eger, 5–14.
- Pálmány Béla 1990: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820–1870). In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján.* Budapest, 171–299.
- Pap József 2016a: Eger választópolgárai a 19. század közepén. *Történelmi Szemle* (58.) 1. 149–164.
- Pap József 2016b: Az első népképviselők és a népképviselőlet kezdetei Magyarországon. *Aetas* (31.) 1. 21–44.
- Szöcs Sebestyén 1996: *A városi kérdés az 1832–1836. évi országgyűlésen.* (Várostartörténeti tanulmányok 2). Budapest.

- Tilcsik György 2000: Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781–1848). In: Bariska István – Söptei Imre (szerk.): *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg, 111–156.
- Tilcsik György 2004: Adatok Kőszeg és Szombathely polgárságának etnikai összetételéhez a 19. század első felében. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről IV. Szombathely*, 129–169.
- Tóth Árpád 2000: A megőrzött presztízs. Pozsony rendi polgársága a XIX. század első felében. In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Budapest, 151–176.
- Tóth Árpád 2009: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony.

Mestersége: kíváncsi főnemes

Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon.

(Mikrotörténelem 7.) L'Harmattan, Budapest, 2018. 321 oldal.

A L'Harmattan *Mikrotörténelem* sorozatában immár több kora újkori biográfia is napvilágot látott, legyen szó titokban zsidó hitét megtartó portugál származású özvegyasszonyról, késmárki humanista lelkésről vagy éppen Európában vándorló diplomatáról; ebbe a sorba illeszkedik Bobory Dóra kötete is. Batthyány (III.) Boldizsárt (1542–1590) a 16. század második felének egyik meghatározó szereplőjeként értékeli a szakirodalom: humanista nevelést kapott, rendszeresen részt vett a törökellenes hadjáratokban, és a század második felében szellemi központtá tette németújvári udvarát. Batthyány mecénási tevékenységéről, a vélhetőleg körülötte szerveződő humanista körről születtek ugyan tanulmányok, könyvtárának listáját is közzétették már, azonban magyar nyelvű monográfikus feldolgozás még nem készült életéről; ezt a hiányt pótolja Bobory Dóra 2018-ban megjelent életrajza. Bobory kutatásai elsősorban az alkímiatörténettel foglalkoznak; 2007-ben védte meg doktori disszertációját, amelynek témája szintén Batthyány Boldizsár volt, és amely 2009-ben monográfiaként angol nyelven látott napvilágot.¹ Jelen kötet azonban nem fordítása a korábbi szövegnek, hanem annak továbbfejlesztett, bővített változata. Bobory az előszóban hangsúlyozza, hogy egyes témáknak nagyobb teret szentelt, és ami fontosabb lehet, a további kutatásokhoz új forrásokat használt fel: a családi leveleket igyekezett az eddigieknél alaposabban kiaknázni.

A szerző egy olyan életrajz létrehozását kísérli meg, amely egyrészt részletesebb és pontosabb a korábbi ismereteinknél, másrészt Batthyány Boldizsár szerteágazó érdeklődési körét helyezi a középpontba, ennek révén a biográfiát tágabb, művelődéstörténeti összefüggésrendszerben pozicionálja. A monográfia téje és egyben eredménye a kíváncsi főúr alakjának megteremtése, valamint ennek a narratívának az alátámasztása a források segítségével.

A monográfia elsősorban a kéziratos, eddig ki nem adott forrásokra támaszkodik, a Batthyány- és a Nádasdy-család, valamint Carolus Clusius (róla később még lesz szó) levelezése szolgálnak támpontként, emellett Bobory könyvlistákat, könyvszámlákat is hasznosított. Batthyány Boldizsár esetében saját levelezésről nehezen beszélhetünk, hiszen elsősorban azok a levelek maradtak fenn, amelyeket hozzá írtak. Mivel a másik fél válaszai folyamatosnak mondhatóak, nyilvánvaló, hogy a kommunikáció kétoldalú volt, viszont a könyvben sokszor esik szó elveszett, elkallódott levelekről, például a gróf franciaországi peregrinációs útja

¹ Bobory 2009.

esetében. Az Iványi Béla által korábban közölt levelek² közül sem feltétlenül hozzáférhető mindegyik a mai olvasó számára eredetiben. Ezért is örömteli, hogy Bobory Dóra a Batthyány Boldizsár-életrajz megjelentetése mellett a gróf válogatott leveleit is kiadásra készíti elő. A családtagok levelei általában magyarul íródtak, a tudósokkal, humanistákkal természetesen más a helyzet, Batthyány németül, latinul, franciául levelezett velük; de a levelek eltérnek egymástól tematikájukban, illetve hangnemükben, felépítésükben is.

A prolóógus és az epilógus mellett a kötet öt fejezetre tagolódik. A függelékben Batthyány Boldizsár egyszerűsített családfája is szerepel, valamint azoknak a természetfilozófiai tárgyú műveknek a listája, amelyek könyvtárban is fellelhetőek voltak – mindkettő praktikus segédletnek bizonyult a kötet olvasása során. A *Prológus* a módszertani elvek mellett röviden áttekinti a Batthyányhoz kapcsolódó korábbi kutatásokat. A családi háttér részletes bemutatását követően a szerző fejezetről fejezetre a gróf egy-egy érdeklődési területét mutatja be, vagyis a szerkezet mind a kronologikus, mind a tematikus megközelítést érvényesíti. Batthyány Boldizsár műveltségének vizsgálatában előkerülnek olyan kérdések, amelyeket már korábban is alapos kutatásokkal tártak fel, mint például a gróf könyvtára, viszont az alkímia vagy a botanika tárgykörével foglalkozó egységek újdonságok a Batthyány-kutatásban, elsőként Bobory Dóra vizsgálta részleteiben ezeket a szegmenseket.

Messze a legterjedelmesebb az első fejezet (*Egy élet lenyomatai*), amely a kifejezetten szövevényes családi viszonyokat, zűrzavaros belső vitákat tárja fel. Bobory itt szinte kizárólag a fennmaradt Batthyány-levelekre támaszkodott, az ezekben található információkat pedig a szakirodalom révén helyezte kontextusba. Ez a megoldás segíti abban, hogy átfogó képet nyújthasson a cseperedő főnemes családi viszonyairól, amelyeknek alakulása egyben neveltetését, fiatalkorát is jelentősen befolyásolta. Életének fontosabb mozzanatait, amelyeket egyébként kronologikus rendben tárgyal a könyv – például hogy melyik rokon játszotta a legnagyobb szerepet a taníttatásában, felnőttként hogyan viszonyult a reformációhoz, kit vett feleségül, milyen kapcsolatai voltak a királyi udvarral –, képezik azt a keretet, amelyben aztán a további elemző fejezetek részletesen vizsgálhatják a Batthyány műveltségével kapcsolatos kérdéseket. Szintén ebben a fejezetben jut arra a megállapításra Bobory, hogy Batthyány Boldizsár kíváncsisága, feltűnő érdeklődése egyben a főúri ellenállás eszközeként is szolgált.

A második fejezet (*Tudomány a könyvtárban*) azt a területet veszi górcső alá, amely talán a legjobban dokumentált része a Batthyány Boldizsárral kapcsolatos kutatásoknak: a gróf könyvtárjegyzékét ugyanis 2004-ben tette közzé Monok István, Ötvös Péter és Zvara Edina.³ Bobory elsősorban a könyvtörténeti kutatások eredményeire támaszkodva jár körbe olyan kérdéseket, hogy milyen mértékben vett részt könyvtára kialakításában Batthyány, olvasta-e a beszerzett könyveket,

² Iványi 1942; 1944.

³ Monok–Ötvös–Zvara 2004.

vagy sem. Nem utolsósorban arra is kitér a fejezet, hogy mi történt a kötetekkel a halála után. A beszerzett könyvek listája alapján a gróf főbb érdeklődési területei a teológia, a természetfilozófia és az alkímia lehettek. A kötet biztonsággal összegzi jelenlegi ismereteinket Batthyány könyves műveltségéről, amelyek azonban láthatóan tovább gyarapíthatók: a könyv megjelenése után látott napvilágot a *Magyar Könyvszemle* 2018-as évfolyamában Orbán Áron átfogó tanulmánya és Monok István kiegészítő írása a könyvszámlák datálásával és felhasználásával kapcsolatban.⁴ Mindkét írás számos új adalékkal járul hozzá az eddig ismert és azonosított könyvek köréhez. Orbán arra is felhívja a figyelmet, hogy a levelek és a könyvek együttes vizsgálata a kiegészítések nyomán újabb érdeklődési köröket jelölhetnek ki, ilyen lehet például az asztronómia-asztrológia. Noha a fejezet elsősorban a nyomtatott könyvek bemutatására törekszik, Bobory azt a szempontot is felveti, hogy a forrásadottságtól függően, a kéziratos anyagok – például jegyzetek, naplók – is figyelmet érdemelnének, amelyek bővíthetik az olvasási szokásokra vonatkozó tudásunkat. Batthyány Boldizsár esetében kéziratos feljegyzésnek, egy alkímiai naplónak, csak a híre maradt fenn.

A második fejezet végére világossá válik: Bobory a Batthyány Boldizsárnak küldött és az általa írt leveleket, valamint az ezekhez kapcsolódó forrásokat (például a könyvek esetleges paratextusait vagy könyvszámlákat) arra használja fel, hogy lépcsőzetesen haladva egyre szűkebb keresztmetszetben ábrázolja a főúr érdeklődését (elsősorban a természetfilozófiai területet) és ennek kontextusát. Ezzel a szerkezettel összhangban a harmadik fejezetben azokat a kortársakat szerepelteti, akik Batthyányt tanáccsal láthatták el tudományos tevékenységének kialakításában, valamint segíthették abban, hogy az elméletet gyakorlatra válthassa udvarában (*A könyvektől a gyakorlatig: alkímia és orvostudomány egy főúri háztartásban*). Bobory ezt úgy oldja meg, hogy rövid portrékat közöl az általában humanista műveltségű szakemberekről, kiegészítve azzal, hogy milyen szerepet tölthettek be Batthyány törekvéseiben. Az olvasó találkozhat itt bányászati szakemberrel, alkímistával és orvossal is, a monográfia természetfilozófiai irányultságának szellemében. Szerencsés döntés volt a szerző részéről, hogy a lényegre törő életrajzok közlése mellett arra is figyelmet fordított, hogy kontextusba ágyazza közreműködésüket: ezáltal tudhatunk meg többet arról, hogyan működött a Batthyány Boldizsár által létrehozott bányavállalkozás, mennyire volt népszerű az alkímia, vagy éppen hogyan oldották meg az orvoslást a királyi Magyarországon.

Eddig is tudtunk Batthyány Boldizsár alkímiai érdeklődéséről, viszont a *Batthyány Boldizsár titkos tudománya* elsőként használja fel a rendelkezésünkre álló elsődleges forrásokat (a leveleket) arra, hogy a lehető legpontosabb képet alkossa arról, hogyan nézett ki a magyarországi főúr által kialakított laboratórium, milyen műszerekkel szereltethette fel azt, és milyen munkatársakra volt szüksége. Mivel Batthyáynak nem jelent meg nyomtatásban munkája, és eddigi

⁴ Orbán 2018; Monok 2018.

ismereteink alapján ez nem is szerepelt ambíciói között, a fennmaradt levelek adatai és adalékai igen fontosak abból a szempontból, hogy a gróf mecénási és tudományos tevékenysége, valamint ennek helye a kortárs nemesi tudománypártolásban nagyobb figyelmet kapjon. Az alkímiával és a botanikával foglalkozó fejezetek azonban nemcsak a forráshasználat miatt válnak a monográfia legerősebb részeivé: Bobory alapos kitekintést is ad a kurrens szakirodalomra. Ez mind az alkímia, mind a botanika történetével kapcsolatban időszerű is, hiszen ezek kutatása Magyarországon erősen alulreprezentált.

Batthyány egyik állandó levelezőpartnere Carolus Clusius volt, aki botanikával foglalkozott, az ő kapcsolatuk adja a negyedik fejezet gerincét (*'Qui me unice amabat': Carolus Clusius és Batthyány Boldizsár botanikus-barátsága*). A botanika önálló tudománnyá válásának ideje egybeesik kettejük levelezésével, ez adja az apropót arra, hogy a monográfia kitérhessen olyan területekre, mint a botanika helyzete a 16. századi Magyarországon. Bobory a fennmaradt levelek segítségével a gróf szalónaki kertjének kialakítását is ismerteti, amelyben Clusius is közreműködött. Clusius és Batthyány barátságának gyümölcse az a latin–magyar névmutató (*Stirpium nomenclator Pannonicus*, Németújvár, 1583) amely 346 növény latin és magyar nevét tartalmazza. Ez azért egyedülálló kiadvány, mert a korábbi századokban legfeljebb szójegyzékek, szótárak tartalmaztak – elvéve – növényneveket. Bobory úgy véli, a levelek közvetlen hangneme arra is utalhat, hogy kapcsolatuk túlmutatott a hagyományos humanista barátság toposzain, és a mai értelemben vett barátság fűzte egymáshoz Batthyányt és Clusius.

Bobory Dóra monográfiája alapos elemzéseken keresztül alakítja ki Batthyány Boldizsár életrajzát, amely többnyire eltávolodik a kronologikus szerkezettől. Kivételt képez az ötödik, *Az élet könyve becsukódik* című fejezet, amely egyrészt összegzőként szolgál, kitér a barátság és a mecenatúra problémájára, valamint áttekinti Batthyány udvarának jelentőségét; másrészt ide került egy rövid áttekintés a grófról készült festményekről. A Batthyány Boldizsárról halála után készült portrék reprezentációs szerepének és ikonológiai kérdéseinek tárgyalása összességében kilóg a kötet többi fejezete közül. Problémásnak tartom éppen akkor a kronológiai szempontot megtenni szervezőelvnek (a fejezetcím is erre utal), amikor a korábbi fejezetek ezzel éppen ellenkezőleg arra törekedtek, hogy ne kövessék a hagyományos, a születéstől a halálig ívelő, az időrendi narratívára felfűzött életrajzi struktúrát.

Összegezve elmondható, hogy Bobory Dóra kiváló életrajzzal gyarapította a *Mikrotörténelem* sorozatot és a korájkor-kutatást. A vonatkozó művelődéstörténeti kutatások számára pedig inspiratív lehet, hogy a kötet elsődleges hangsúlyát Bobory Dóra egyértelműen a gróf természetfilozófiai tevékenységére helyezte. Az előszót böngészve kiderül, hogy többek közt Giovanni Levi és Natalie Zemon Davis szolgálnak viszonyítási pontként, noha a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy Batthyány Boldizsár nem volt annyira kisember, hogy a mikrotörténeti vizsgálat tipikus tárgya lehessen, ám elsősorban a források jellegzetességei miatt erre mégis alkalmassá válik. A választott módszer révén a sokrétű

kontextualizálás ellensúlyozza, hogy a Batthyányhoz kapcsolódó magánlevelezés néhol hiányosan áll rendelkezésünkre. Az így megvalósított rekonstrukciós kísérlet témájában ugyan kissé elüt a sorozat korábbi köteteitől, módszertanát tekintve azonban nagyon is jól illeszkedik bele.

Móré Tünde

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bobory, Dóra 2009: *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne.
- Iványi Béla 1942: *A körmendi levéltár memorabiliái. Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia*. (Körmendi Füzetek 2.) Körmend.
- Iványi Béla 1944: *A körmendi levéltár missilis levelei II. Litterae missiles in tabulario principum de Batthyány reperibilia*. (Körmendi Füzetek 5.) Körmend.
- Monok, István – Ötvös, Péter – Zvara, Edina 2004: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. Bibliotheken in Güssing in 16. und 17. Jahrhundert*. Band II. (Burgenländische Forschungen, Sonderband 26.) Burgenländischen Landesarchiv, Eisenstadt.
- Monok István 2018: Újabb adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához. *Magyar Könyvszemle* (134.) 3. 340–343.
- Orbán Áron 2018: Adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához. Könyvszámlák, könyvszerző humanisták, újonnan azonosított művek. *Magyar Könyvszemle* (134.) 3. 253–282.

Erőss Gábor: A történelmi filmek szociológiája.

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 196 oldal.

Valószínűleg sokaknak ismerős az érzés, amikor egy történelmi film megnézését követően, a moziból kilépve az ember egyfajta hiányérzetet tapasztal. A film valahogy nem ábrázolja hitelesen a múltat. A mindenkori néző ezt a szkepszist a történelemkönyv vagy éppen a Google kereső segítségével próbálja oldani, a film cselekményében látott eseményeket összevetve a hivatalos történelmi tényekkel. Ha még ez a művelet sem hoz megnyugtató eredményt, és nincs megoldás a hitelességgel kapcsolatos hiányérzetre, akkor érdemes Erőss Gábor könyvét elővenni.

A történelmi filmek szociológiája című munka arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, kik (milyen társadalmi csoportok) és hogyan állítják elő azt a valamit, amit a néző történelmi hitelességnek érzékel. Erőss Gábor abból a premisszából indul ki, hogy „a történelmi filmek, szándékuk szerint, nem csak megmutatni akarják, átélhetővé is próbálják tenni a múltat” (1). Ezt az átélhetőséget – egyben a hitelességet – a történelmi filmek azáltal teremtik meg, hogy a néző múlttól alkotott előzetes tudására, elképzeléseire, preconcepcióira építenek, ezeket igyekeznek megidézni, nem pedig a „valós” történelmi múltat újratemteni. A történelmi filmek tehát a múlt reprezentációjának reprezentációi.

Ezt a kiindulópontot a kultúrtörténet, a kulturálisörökség- és a fordulatok utáni filmtörténeti kutatások egyaránt több ízben megfogalmazták. David Lowenthal például azzal kapcsolatban, hogyan válik a történelemből örökség: „A történelem revidálásának három alapvető módja különíthető el. Az egyik megoldás az, ha úgy tesszük korszerűvé a múltat, hogy a jelen igényeinek megfelelően állítjuk be jeleneteit és szereplőit.” A „Nagy Katalin cárnőről szóló film maga volt az anakronizmusok tárháza. A filmvászonon Szentpétervár elegáns, klasszicista palotái helyett neogót monstrumok tornyosultak, a barokk csemláló és vonós hangszerek helyett végig Wagner és Csajkovszkij érzékeny szenvedélyes zenéje szólt. A magyarázat igen egyszerű: a köztudatban ezek a képzetek éltek a palotákkal és Oroszországgal kapcsolatban.”¹ Ugyanígy hasonló a kiindulópontja a történetiséget a posztmodern film viszonylatában elemző Fredric Jamesonnak is – aki szerint a történelmet megidéző filmek a kiüresedett, jövőkép nélküli jelent a múlt különböző nosztalgikus reprezentációiból építik fel. A „filmeket kettős tünetként is lehet értelmezni: bemutatják azt a folyamatot, amikor a kollektív tudattalan igyekszik biztosítani saját jelenét, miközben rávilágítanak arra, hogy ez a kísérlet kudarcba fullad, mert olybá tűnik, mintha csupán abból állna, hogy a múlt különféle sztereotípiáit új kombinációkban állítja elő”.² Egymástól távol eső perspektívákból is hasonló állítás fogalmazódott meg a történelmi filmekkel kapcsolatban, amelyek ebből a nézőpont-

¹ Lowenthal 2004: 463, 482.

² Jameson 2010: 304.

ból inkább szólnak a jelenről, mint a múltról: egyrészt arról a szociokulturális közegről, amely igyekszik a történelmi hitelességet megteremteni, másrészt rólunk, nézőkről, akik azt átéljük, hitelesnek érezzük, vagy ellenkezőleg, nem tudjuk átélni, hiteltelennek tartjuk.

A probléma tehát határterületen helyezkedik el. Annyiban mindenképpen történeti, hogy a filmek tárgya a múlt, de csatlakozik a kulturális örökség problematikájához, hiszen kiváló szemléltető eszköze annak a folyamatnak, ahogyan a múltat a jelen elvárásaihoz igazítják. Eröss Gábor – a filmnézőkhöz hasonlóan – az előzetes tudását mozgósítja, a szociológia eszközeivel kísérli meg a történelmi filmek vizsgálatát. Könyvének első fejezetében hosszabb áttekintést ad vállalkozásáról: annak tétjét, fókuszát, szemléletét és módszereit mutatja be, a korábbi elemzési gyakorlattal szemben erősen kritikusan. A második fejezetben egy gyártás- és intézménytörténeti elemzésben a Magyar Történelmi Film Alapítvány helyét és szerepét mutatja be a történelmi filmek gyártásában a rendszerváltozást követően. Ezután három igen részletgazdag esettanulmány következik, amelyek az 1990-es évek történelmi filmjeit, valamint az idegenek és Budapest filmes ábrázolását vizsgálják. A kötet egyes fejezetei korábban megjelent tanulmányokból állnak össze. Az első fejezet, a *Történelmi filmek szociológiája* a szerző francia nyelvű (2003-ban megvédett) doktori disszertációja, illetve az arra épülő 2005-ös magyar nyelvű cikk³ átdolgozott változata, az azt követő fejezetek pedig ugyancsak a 2000-es években publikált tanulmányok átalakított, bővített változatai.⁴ Ezáltal az egyes fejezetek önmagukban is biztosan megállnak a lábukon – az első fejezet például kifejezetten gördülékeny és izgalmas, gondolatmenetével és széles irodalmi merítésével –, ezzel párhuzamosan azonban a kötetben nem teljes a kohézió, a problémát kidolgozó és a szociológiai elemzést kínáló első, elméleti fejezet nem kapcsolódik szervesen az elemző fejezetekhez, amelyek alapvetően más elemzési sémával dolgoznak.

A szociológiai terminológia két terepen kifejezetten termékenynek bizonyul. Egyrészt a szerző a történelmi filmek rendezőit (vagy filmes műhelyeit) a Bourdieu-féle mezőelmélet alapján egy politikai/gazdasági és mezőspecifikus tőkék által meghatározott koordinátarendszerben helyezi el (42). Ez jól illusztrálja, milyen sokrétű az az alkotói közeg, amely történelmi filmeket készített és készít, valamint azt is bemutatja, hogy a történelmi filmek mennyire alkalmasak ma is arra, hogy gazdasági-politikai (nézettség, gazdasági sikeresség, emlékezetpolitika általi támogatottság) vagy mezőspecifikus tőkét (például szimbolikus tőkét – feszítváldíjak, sikeresség alternatív mozikban, kritikai siker) generáljanak. Éppenséggel az sem példátlan, hogy egy történelmi film a különböző típusú tőkéket egyszerre tudja megszerezni, gondoljunk csak a kötet borítóján is megidézett *Saul fiára*. Másrészt – ehhez kapcsolódóan – ugyancsak jól működik a „stratégia” fogalmának használata, amelyet Eröss akkor alkalmaz, amikor azt

³ Eröss 2005a.

⁴ Eröss 2004; 2005b; 2005c.

vizsgálja, hogy az alkotók milyen módon próbálják a hitelesség érzetét megteremteni. A szerző négy alapvető hitelességi stratégiát különböztet meg: 1) a tények (vagyis a hivatalos történettudományos állítások beépítése), 2) az élmények (személyes történetek, emlékezet), 3) a szépség (a múltábrázolás esztétikai értéke) és 4) a haszon (a pedagógiai érték) (43). Ha egy kicsit továbbgondoljuk a történelmi hitelesség e stratégiáit, könnyen ráismerhetünk azokra a sok-sok évszázad, évezred alatt kialakult múlt- és történelemszemléleti mérföldkövekre, amelyek, úgy tűnik, önmagukban is továbbélnek a posztmodern kulturális térben: mint az antik „a történelem ez élet tanítómestere” (4), a rankei „wie es eigentlich gewesen” (1) vagy a fordulatok utáni egyéni/személyes (2) és esztétizáló, irodalmias történelem (3).

A filmes mező és a hitelességi stratégiák összevetése ugyanakkor további izgalmas összefüggésekre világíthatott volna rá, ezt a lehetőséget azonban a kötet részben kiaknázatlanul hagyta. Éppen az a kevés példa érezte ezt az olvasóval, amit kifejt a szerző. Ilyen például a néhány Budapestet ábrázoló, 1990 utáni magyar film elemzése, amelyek esetében a mezőspecifikus tőkék megszerzése, a hitelesség megtalálása a magyar film „emancipációjának” (autonómiája megszerzésének) összefüggésében mutatkozik meg. A városi térből való elemelkedés, meseszerűség egy olyan ábrázolásmódot jelentett, ami biztosított egy hiteles ábrázolási formát – miután például a 1970-es, 1980-as évek szociografikus hangvétele a rendszerváltozást követően fokozatosan érvényét veszítette –, de biztosította a szimbolikus tőkét is, amennyiben a nemzetközi zsűri számára is ismerőssé vált a város saját kontextusából kiemelt, europizált képe, és ez egyben a magyar film saját hangjának megtalálását is jelentette. Nem ritka, hogy a múlt, illetve Budapest ábrázolása egyazon filmben jelenik meg ilyen módon, legfrissebben talán Reisz Gábor *Rossz versek*jében.

A szerző a szociológiai nézőpontot végig éles ellentétbe állítja a történelmi elemzéssel: „A történelmi film túl komoly dolog ahhoz, hogy történészekre bízjuk” (25) – kezdődik némileg drámaian az első, elméleti-módszertani fejezet. Eszerint a történész elemzése nem terjedhet túl a történelmi film „tényekhez” mért hitelességének felmérésénél, szembesítésénél a „hibákkal”, amikből persze akad bőven a filmekben. Az éles szembehelyezkedés célja, hogy szemléltesse: „semmiképpen sem fogjuk megérteni a történelmi filmek természetét, ha azok anakronizmusait tényleg hibáknak, hiányosságoknak tekintjük”. Ezek az anakronizmusok a valóságérzetének megteremtését szolgálják. Ez a kritika viszont egy erősen pozitívista történészfelfogást feltételez, noha Erőss Gábor olyan – történetileg is változó – szociokulturális mezőt vizsgál, amiben a múlt reprezentációit megkonstruálják, így részben maga is történelmi elemzést végez.

A korábban említett kohéziós problémák eredményeképpen az esettanulmányokban a szerző kissé eltávolodik az első részben elemzett és körbejárt tárgytól, és hangsúlyosabban esztétikai, illetve reprezentációelemzést végez az idegen (külföldi, szovjet/orosz, zsidó és cigány) reprezentációs formáit, illetve Budapest ábrázolását illetően. Az itt felvonultatott filmeknek már nem mindegyike tör-

ténelmi film, és a korábban említett hitelesítési stratégiák elemzése csak elvétve jelenik meg ebben a részben, ahogyan a mezőértelmezés is kevésbé hangsúlyos. Csak keveset tudunk meg például arról, hogy az ábrázolási sémák milyen viszonyban állnak az alkotói mezővel és az alkotók hitelesítési stratégiáival, és még kevesebbet olvashatunk a nézői befogadói oldalról. Bár sem az idegenség, sem Budapest filmes ábrázolása önmagában nem történelmi téma, ezeket is lehetett volna egyes történelmi filmekben keresztül vizsgálni a hitelesség és az alkotói mező viszonylatában; ezek esetében azonban Erőss döntően a különböző reprezentációs minták megkülönböztetésére koncentrált. (Az idegen ábrázolásánál egész kis formátárat, adatbázist szerkesztett: 136–154.) Erőss Gábor az esettanulmányokban az egyébként is igen tág témákat nem egy-egy filmen keresztül elemzi, hanem filmek sokaságát idézi, ami egyfelől emeli szövegének értékét, elemzése ugyanakkor nehezebben követhető, és szükségszerűen kissé eltávolodik a könyv tárgyától. Tegyük hozzá azonban, hogy erre részben maga a szerző is figyelmezteti az olvasót (23).

Mindent egybevetve Erőss Gábor könyve – jóllehet az első fejezetben vázolt érdekesítő, sokrétű potenciált rejtő kutatási problémát csak részben bontja ki – figyelemre méltó olvasmány, ami gördülékeny, laza stílusának és természetesen témájának köszönhetően is, nemcsak a tudományos körök, de a filmszerető nézők számára is újszerű élményt jelenthet.

Mravik Patrik Tamás

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Erőss Gábor 2004: A magyar film emancipációja. *2000 Irodalmi és Társadalmi Havi*lap (16.) Kultúrafinanszírozási különszám, 25–40.
- Erőss Gábor 2005a: A történelmi filmek szociológiája. *Kötő-jelek* (2004/2005.) 91–128.
- Erőss Gábor 2005b: Az idegen, filmnyelven szólva: külföldiek és kisebbségek a magyar filmekben (1960–2005). *Regio* (16.) 4. 77–129.
- Erőss Gábor 2005c: Füst és tündérek, hámló vakolat: Budapest a magyar játékfilmekben. *BUKSZ* (17.) 4. 336–342.
- Jameson, Fredric 2010: *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*. Noran Libro, Budapest.
- Lowenthal, David 2004: Az örökség megteremtése. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. (Atelier füzetek 7.) Atelier–L'Harmattan, Budapest, 463–493.

Máté Tamáska: Armenian Townscapes in Transylvania.
 (Armenier im östlichen Europa – Armenians in Eastern Europe Vol. 6.)
 Böhlau, Wien-Köln-Weimar, 2018. 157 oldal.

Manapság kevés olyan tudományos munka születik, amely az európai örmény diaszpórák és közösségek városformáló hatásait boncolgatja. Az építész és urbanista-szociológus végzettségű Tamáska Máté angol nyelven megjelent könyve ezt a hiátust igyekszik betölteni, amikor az erdélyi örmények városalapító, illetve -alakító és -formáló tevékenységét elemzi. A szerző már jó évtizede kutatja az erdélyi városfejlődést, különös tekintettel a kereskedelemmel és kézművességgel foglalkozó örménységre, akik a századok mellett a 18–19. században az erdélyi polgárosodás főszereplői voltak. Ennek kapcsán ide kívánczik egy apró, ám fontos és egyúttal általános megjegyzés. Az örmények már a késő középkor, a kora újkor tájékán zömében városlakókká váltak, számukra tehát nem volt idegen a városi közeg. Ez annak volt köszönhető, hogy az anyaországi területeket ért sorozatos pusztítások és hadjáratok az örmények tömeges elvándorlását eredményezték, mindenekelőtt a Levantei- és az Égei-tenger partvidékére, valamint a Krím-félsziget, Lengyelország és Moldva irányába. Az elvándorolt, vagy inkább elmenekült örmények szinte majdnem mindig városokban telepedtek meg, és az „új hazában” életmódot váltva, kézművességgel és kereskedelemmel kezdtek foglalkozni. Ez az anyaországi területekről elszármazott nemesi és közrendű (korábban mezőgazdasági termeléssel foglalkozó) örményekre egyaránt vonatkozott.

Tamáska Máté könyvének viszonylag rövid terjedelme megtévesztő, hiszen rengeteg átfogó adatot szolgáltat az örmények erdélyi történelméről, beleértve itteni integrációjukat is. Ezenfelül a kötetet számos jól kiválasztott illusztráció gazdagítja. Tamáska módszertana szintén dicséretre méltó: könyvének fejezetei áttekinthető és elkülönülő egységekként, mégis organikusan épülnek egymásra.

Tamáska először az erdélyi örménység, majd az erdélyi várostörténet kutatási eredményeit foglalja össze igen aprólékosan, a legutóbbi tudományos vizsgálatokat is figyelembe véve. Fontos és magától értetődően elhagyhatatlan része a könyvnek az erdélyi örmények történelméről szóló fejezet. Itt azért is külön dicséret illeti a nem történész végzettségű szerzőt, mert szinte minden adatnak utána járva igyekezett művének a történeti keretet megadni, s nagyon otthonsan mozgott a számára talán kissé idegen historikusi nyelvezetben. Tamáska Máté ezt követően az erdélyi örmény településekre, illetve azokra a városokra koncentrál, ahol az örmények jelenléte meghatározó volt. Főként Szamosújvárt (Gherla), Erzsébetvárost (a régi Ebesfalvát, Dumbăveni), Gyergyószentmiklóst (Gheorgheni), majd a legkisebb települést, Csíkszépvízt (Frumoasa) veszi górcső alá.

Szamosújvár vagy Armenopolis (*Hayak'atak'*) esete specifikus, hiszen az örmények e várost lényegében mint

uradalmat 1696. augusztus 20-án „szerezték” meg a bécsi udvartól. Ebben jelentős szerepet játszott az örmények első és egyben utolsó unitus püspöke, Oxendio Virziresco (1654–1715), aki Andrea Santacroce (1656–1712) bécsi (korábban varsói) apostoli nuncius-bíboros, illetve Kollonich Lipót (1631–1707) bíboros, esztergomi érsek közbenjárásának köszönhetően járta ki I. Lipót császárnál és királynál az uradalom megszerzését. Igaz, a tényleges „városalapítás” csak 1712-ben kezdődött el, de azt követően a 18. században Szamosújvár lendületes fejlődésnek indult, és Kelet-Közép-Európa egyik legszebb barokk városává vált.

Ehhez képest Erzsébetváros/Ebesfalva egy kicsit más utat járt be. Az örmények 1692-ben az ugyancsak erdélyi Besztercéről települtek át ide Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár hathatós közbeavatkozásának köszönhetően. Ugyanis az 1689. évi egyházi unió értelmezéséből adódóan az örmények egy jelentős része konfrontálódott a katolicizmust és latinizációt erőltető Oxendio Virziresco püspökkel. Emiatt sokan visszatértek őseik apostoli hitére, őket pedig a katolicizmustól erősen tartó erdélyi protestáns elit felkarolta. Az ebesfalvi örmények csak Bethlen Miklós kancellár „bukását” követően, erőszakos körülmények között, 1698-ban katolizáltak. A falu, majd város organikus fejlődése csupán a Rákóczi-szabadságharcot követően indult meg, és ugyancsak az erdélyi örménység fontos gazdasági és kulturális központjává nőtte ki magát. Olyannyira, hogy Szamosújvár és Erzsébetváros örménysége még egymással is rivalizált.

Gyergyószentmiklós az egyik legkorábbi örmény negyeddel rendelkező település volt Erdélyben, de a várost alapvetően székelyek lakták, és az itteni örmények egészen a 19. század közepéig zárt közösséget alkottak. A legkisebb település, Csíkszépvíz megint csak másik utat járt be. Csíkszépvízen szintén nagyon korán megjelentek az örmények (1668), ráadásul őket Oxendio Virziresco missziója teljesen elkerülte. 1694-ben a krími tatár betörés idején a település teljesen elpusztult, az itteni örmény túlélők az akkor még keleti hitű örmények lakta Ebesfalvára menekültek. A település újjászületése és végérvényesen örménnyé válása 1759-ben következett be: ekkor ugyanis mintegy 300 örmény család telepedett át ide, akik a vallási üldöztetések elől menekültek el Moldvából. Az újonnan jöttek azonban még ugyanabban az évben, konfliktusok nélkül letették a katolikus hitvallást, amely Bajtay Antal (1717–1775) erdélyi római katolikus püspök és Izsák Kristóf szamosújvári örmény unitus plébános, a római *Collegium Urbanum* (Collegio Urbano) egykori növendéke missziós tevékenységének volt köszönhető. A települést az örmények szorgalmukkal hamar felvirágoztatták: a fejlődést jól tükrözte a közösség temploma, illetve a lakóházak is. Csíkszépvíz kezdetben az erzsébetvárosi örmény unitus főplébánia filiája volt, csak 1783-tól lett önálló plébániával rendelkező település. Ugyan sohasem jutott városi rangra, épített örökségének impozáns volta mégis igen városias képet kölcsönzött neki.

E sorok írójának két apróbb hiányérzete maradt a kötettel kapcsolatban. Az egyik, hogy szerencsés lett volna

a Brassóban (Braşov) és Nagyszebenben (Sibiu) élt örmény közösségeknek egy alfejezetet szentelni. Az ottani örménység betelepülésének története a fentiek-től eltérő volt, hiszen őseik Anatóliából a Balkán-félsziget érintésével érkeztek Brassóba és Nagyszebenbe, ahol a késő középkor óta jelentős örmény negyedek léteztek. Bár az itteniek közül a 17–18. századra sokan katolizáltak – sőt, a katolikus hitre tért örményeknek a 18. század közepén Nagyszebenben már önálló plébániájuk is volt –, ennek ellenére tekintélyes maradt a keleti rítusú örmények száma.

A másik meglátásom, hogy a könyv megérdemelt volna egy kisebb összehasonlító fejezetet. Itt arra kell gondolnunk, hogy milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki a lengyelországi és ukrainai (a galíciai és a podóliai) városok örmény negyedeivel és épített örökségével. Hiszen a kora újkori Lengyelországban Zamość városa például némi rokonságot mutatott Szamosújvárral, ahol nagyon komoly és erős örmény közösség élt. Ugyancsak hasznos lett volna Lemberg (Lwów, Lviv), Jaroszlav (Jarosław, Jaroslau), Belz (Belz), Csernyivci (Czernowitz, Czerniowce), Luck (Łuck), Ivano-Frankiszk (Stanisławów, Stanislawiw, Szaniszló) Jazlovec (Jazłowiec) vagy Kamjanyec-Pogyilszkij (Kamieniec-Podolski) városokat is bevonni a vizsgálatokba,

mert az erdélyi örmény városok és negyedek, épített örökségükkel egyetemben, az előbb említett települések örmény közösségeivel sok hasonlóságot mutattak. A különbség csupán annyi, hogy a nevezett lengyelországi (ma ukrainai) városokban élő örmények már a 14. század óta alkottak közösségeket, a 17. század első harmadában pedig egyházi unióra léptek Rómával. Ez pedig hatással volt építészeti örökségükre: tudniillik a vallási egyesülésükkel a barokk mint művészeti és építészeti stílus szinte azonnal megjelent a körükben. Az erdélyi örmények viszont néhány évtizeddel később, a 17. század végén katolizáltak, s csak a vallási uniót követő viták lezárulta után, a 18. század első harmadában jelent meg épített örökségükben a barokk stílus.

A fenti észrevételek azonban csöppet sem csorbítják a könyv felbecsülhetetlen értékét. Tamáska Máté angol nyelvű kötete minden valószínűség szerint megkerülhetetlen munka lesz az urbanisztika, az építészet, a szociológia, az armenológia és természetesen a történettudomány – azon belül is a város-történeti kutatások – művelői számára. Reményeink szerint a kiváló művet hamarosan magyar nyelven is kezünkbe vehetjük.

Nagy Kornél

Sam White: A Cold Welcome: The Little Ice Age and Europe's Encounter with North America.

Harvard University Press, Cambridge, MA, 2017. 376 oldal.

Sam White, az Ohio Állami Egyetem történeti tanszékének docense 2017-ben egy, az amerikai történetírásban nagy figyelmet kiváltó monográfiát publikált „Fagyos üdvözet. A kis jégkorszak és Európa találkozása Észak-Amerikával” címmel. A szerző Észak-Amerika koloniális történetének korai időszakát, a Kolumbusz 1492-es partraszállásától a Mayflower 1620-as útjáig tartó hosszú évszázadot vizsgálta meg környezettörténeti nézőpontból. White kiinduló hipotézise szerint a kis jégkorszak éghajlatromlása fontos szerepet játszott a korai gyarmati időszak eseménytörténetének alakulásában Európában, Észak-Amerikában, illetve a két kontinenst összekötő Atlanti-óceánon egyaránt. Az amerikai történész monográfiája jól illeszkedik azoknak az átfogó környezettörténeti elemzéseknek a sorába, amelyek szerzői a 2000-es évek elejétől kezdve arra törekedtek, hogy a különböző történeti események elbeszélésébe beilleszék a környezeti tényezőket is. A zöld történeti narratíva megjelenésének bemutatása önmagában is egy önálló és igen terjedelmes tanulmányt igényelne. Egy ilyen rövid bemutatásban talán elegendő, ha megemlítem John R. McNeillnek a 20. század környezettörténetéről írt monográfiáját (amely az eredeti angol nyelvű munka megjelenését követően mindössze tíz évvel már magyar fordításban is megjelent),¹ illetve ugyanazon szerzőnek az

amerikai függetlenségi háborút környezettörténeti szempontból újraértelmező Moszkító birodalmak című munkáját, valamint a Közép-Európai Egyetem (CEU) egykori oktatójának, Richard Hoffmannak a monográfiáját a középkor környezettörténetéről.² Sam White könyve ebbe a sorba illeszkedik: nem a környezeti változásokat számba vevő és értelmező szakmonográfia, hanem egy olyan környezettörténeti narratíva, amelyben a természeti környezet, közelebbről a kis jégkorszak a történeti események aktív formálója. Az amerikai szerző az előszóban hangsúlyozza: könyvét az ismeretterjesztés szándékával írta, és arra törekedett, hogy lehetőség szerint kerülje a tudományos szakzsargon használatát.

Sam White a környezettörténeti tényezők hatásának értelmezése során két kérdéskörrel foglalkozik behatóan. Egyfelől meghatározza a kis jégkorszak fogalmát és időbeni érvényességét, másfelől a korabeli tudományos ismeretek kontextusában értelmezi a gyarmatosító európaiak amerikai tapasztalatait. White szerint a kis jégkorszak globálisan és hozzávetőlegesen 1300-tól 1850-ig tartott. A lehűlés

kiadás – *Something New Under the Sun. An Environmental History of the Twentieth-Century World* címmel – 2001-ben jelent meg). Ezt a *Korall* 53. számában (2013: 203–207) Kresák Eszter mutatta be.

² McNeill, John R. 2010: *Mosquito Empires: Ecology and War in the Greater Caribbean, 1640–1914*. CUP, New York; Hoffman, Richard C. 2014: *An Environmental History of Medieval Europe*. CUP, Cambridge.

¹ McNeill, John R. 2011: *Valami új a Nap alatt. A huszadik század környezettörténete*. Ursus Libris, Budapest (az angol nyelvű

legfontosabb indikátora a gleccserek méretének és a tengeri jég kiterjedésének növekedése volt. A leghidegebb esztendőkből akár 2 Celsius fokkal is elmaradhatott az éves középhőmérséklet a 20. századi referencia-időszak (1961–1990) átlagától. A 16. század utolsó harmadától a 17. század végéig tartó időszakot Emmanuel Le Roy Ladurie nyomán a klímátörténet „szuper kis jégkorszakként” tartja számon. Ugyanakkor munkájában White azt is megjegyzi, hogy a hosszú 17. század nem azért vált a globális történelem kritikus időszakává, mert éghajlati szempontból példátlan erősségű változások mentek végbe ekkor, sokkal inkább azért, mert a korabeli társadalmak zöme igen sebezhető állapotban volt szerte a világon. A felfedezőik teljesen eltérő klimatikus viszonyokat találtak az Atlanti-óceán két oldalán ugyanazoknál a szélességi fokoknál, továbbá teljesen felkészületlenek voltak az amerikai időjárás olyan helyi sajátosságaival szemben, mint a hurrikánok és tornádók.

Észak-Amerika felfedezése és gyarmatosítása két irányból kezdődött el: délről és keletről. A spanyolok az 1520-as évektől megújuló kísérleteket tettek az Új-Spanyolországtól északra lévő területek elfoglalására, terjeszkedésük első célpontja Florida volt. A floridai expedíció során azonban váratlan nehézségekkel kerültek szembe, mert számukra a félsziget hideg „északi” vidéknek bizonyult, ahol télen fagygal és havazással is számolniuk kellett. Az első expedíciók csaknem teljesen ruhátlan indián teherhordóit az „északi” hideg időjárás rendre megtizedelte. A spanyol híradá-

sok egyetértettek abban, hogy Florida alkalmatlan hely a megtelepedésre, rossz a föld, kevés a kikötő, nagyon hűvös és szélsőséges az időjárás, a helyi indiánokról pedig azt is feljegyezték, hogy nagy nyomorban élnek. A spanyolok még a 16. század végére sem tudták konszolidálni a hatalmukat Floridában, és tekintettel a tetemes kiadásokra, III. Fülöp 1608-ban jelentős mértékben csökkentette a floridai katonai kontingens létszámát. A királyi tanácsban ennek kapcsán Florida teljes feladásának gondolata is felmerült, de végül – a hivatalos magyarázat szerint a keresztény indiánok iránti felelősségérzettől indítatva – a spanyolok továbbra is fenntartották az itteni hídfőállásukat.

Kelet felől az első felderítő egy francia szolgálatban álló itáliai hajós, Giovanni da Verrazzano kapitány volt. Mivel a francia király, I. Ferenc soha nem ismerte el az 1494-es tordesillasi szerződés érvényességét, amelyben az Európán kívüli világot Spanyolország és Portugália között osztották fel, ezért 1524-ben arra utasította Verrazzano kapitányt, hogy derítse fel az észak-amerikai partvidéket. Verrazzano egyetlen karavellával szelte át az Atlanti-óceánt, és valahol a karolinai partvidéken kötött ki. A kapitány kedvező benyomásokat szerzett, és arról tudósította a francia uralkodót, hogy a partvidéket kiterjedt erdőségek borítják, a bennszülöttek pedig soha nem láttak még európai embert. A 16. század során Verrazzano beszámolója nyomán indultak el a francia, angol és holland hajósok Észak-Amerika keleti vidékeinek felfedezésére, amelynek vonzerejét az is növelte, hogy ezeken

a területeken kisebb volt a kockázata annak, hogy az Újvilágban konfrontálódniuk kell a spanyolokkal.

A korai és rendre kudarcba fulladt kísérletek után végül a 17. század első évtizedében három meghatározó jelentőségű települést alapítottak meg Észak-Amerikában: Jamestownt (1607) az angolok, Québecet (1608) a franciák, illetve Santa Fét (1610) a spanyolok, amelyek mindegyikében sikerült a telepeseknek gyökeret eresztetniük. A telepesek első generációja azonban rendkívüli nehézségekkel nézett szembe. Olyan területekre érkeztek, amelynek a természeti viszonyairól és az ott élő népekről semmilyen biztos tudásuk nem volt. Ebben a helyzetben kétféle alkalmazkodási stratégiát lehetett használni: egyfelől a próba-szerencse (*trial and error*) módszerét, másfelől pedig törekedni lehetett arra, hogy valamilyen úton-módon eltanulják az indiánoktól az életben maradáshoz szükséges tudást és jártasságokat. Különösen megnehezítette az európai telepesek életét, hogy környezeti szempontból nem is lehetett volna ennél alkalmatlanabb évtizedet választani a települések megalapításához. 1586-ban Mexikóban kitört a Colima-vulkán, amely hatalmas mennyiségű magas szulfáttartalmú port juttatott a felső légkörbe. Grönlandi jégmagvizsgálatok és történeti feljegyzések alapján egy további vulkánkitörés is beazonosítható, amely 1595. március 12-én történt. 1600. február 15-én pedig kitört a Huaynaputina-vulkán a perui Andokban. Utóbbi kitörés a Tambora-vulkán 1816-os kitörésének nagyságával vetekszik, amely a híres nyár nélküli éveket okozta Nyugat-Euró-

pában és Észak-Amerikában. E vulkánkitörések éghajlat-módosító hatásai egymást erősítették, a vulkáni por és hamu bekerült a felső légkörbe, és leárnyékolta a napsugárzást. Az északi félgömbön az egymást követő vulkánkitörések következtében jóval gyorsabb lehűlés ment végbe, mint az előző ötszáz évben bármikor. A faévyűrű-vizsgálatokra alapozott hőmérsékleti rekonstrukciók szerint Euráziában és Észak-Amerikában a nyári átlaghőmérséklet az 1580-as évek végén és az 1590-es években 1 Celsius fokkal elmaradt a fentebb már említett referencia-időszak átlagától, 1600 és 1609 között pedig a lehűlés meghaladta az 1 fokot. A klímarekonstrukciók szerint 1601 nyara az északi félgömbön 1,8 Celsius fokkal maradt el a referencia-időszak átlagától, s jelen ismereteink alapján elmondható, hogy 1601 a leghidegebb nyár, a 17. század első évtizede pedig a leghidegebb nyári dekád volt az elmúlt kétezer évben.

A korai kolonialis korszak történeti rekonstrukciójában fontos szerepet kaptak a környezettörténet természetismereti és régészeti kutatási eredményei. Az évyűrű-, a pollen- és a jégmagvizsgálatok az éghajlati változások nagy felbontású rekonstrukcióját tették lehetővé, a régészeti feltárások pedig bizonyították, hogy a klímatoromlás időszaka ellátási problémákat okozott nemcsak a gyarmatosító európai népesség, hanem az őslakos amerikaiak körében is. Az indiánok, mindenekelőtt a pueblo kultúrához tartozó települések lakói, jól rekonstruálható módon, egyértelműen igyekeztek alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Diverzifikálták a termelésüket, egyre nagyobb tartalékokat

halmoztak fel, valamint intenzíven kereskedtek a bölényvadász nomád törzsekkel. Mindeközben az európaiakkal szintén erősebbekké váltak a kapcsolatok, a régészeti feltárások eredményei azt bizonyítják, hogy az európaiak hatása már a gyarmati korszak első évszázadában is tetten érhető a bennszülöttek eszközhasználatában és az eszközeik díszítésében egyaránt. A korabeli források tanúsága szerint az indiánok és az európai telepesek viszonyát leginkább a misszionáriusok megjelenése, az alkohol és az európai betegségek elterjedése mérgezte meg.

Ezzel ellentétben az európai telepesek, különösen az első években, nagymértékben rá voltak utalva az indiánok segítségére. Jamestown vagy Québec lakói aligha maradtak volna életben, ha a település környékén élő indiánok nem látják el őket élelmiszerekkel. A telepesek az indiánoktól tanulták meg a megfelelő öltözködés és lábbelikészítés módját, ismerték meg a helyi ehető és gyógyító növényeket. A 17. században az egyik leghíresebb amerikai növény a fehér cédrus volt, amelynek tűlevele rendkívül gazdag C vitaminban, és amelynek fogyasztására az irokéz törzs indiánjai tanították meg Québec francia telepeseit. Az angolok alkalmazkodási esélyeit ugyanakkor nagymértékben javította, hogy a telepesek mögött ott állt a Virginia Társaság, amely nemcsak biztosította az anyaország támogatását, de szisztematikusan gyűjtötte az információkat és a tapasztalatokat az Újvilágban.

Sam White végkövetkeztetése szerint annak, hogy Észak-Amerika gyarmatosítása elhúzódott, döntően környezeti okai voltak. A telepesek az európaiaktól alapvetően különböző

éghajlati-környezeti körülmények közé kerültek a másik kontinensen. Amennyiben az amerikai éghajlat megfeleltethető lett volna az európai tapasztalatoknak (annál csak kis mértékben melegebb vagy hidegebb), akkor az alkalmazkodás feltehetően gyorsabban ment volna végbe. De az éghajlati-környezeti különbségek meglehetősen nagyok voltak, az amerikai klíma változatosabb, a viharok pedig keményebbek. A csapadékviszonyoknak az európaiaktól eltérő növények feleltek meg, amelyeknek a termesztését először meg kellett tanulni, ami időbe telt. A spanyolok floridai kudarcai, illetve az angolok és franciák nehézségei az északabbra fekvő területeken rámutatnak arra, hogy ez az alkalmazkodási folyamat egy ismeretlen környezetben milyen nehézségekkel járhatott. És ezen az ismeretlen amerikai terepen csapott le a telepesekre a „szuper kis jégkorszak” első időszaka a 16–17. század fordulóján, amikor a frissen alapított települések lakóit egymás után sújtották viharok, szárazságok és szokatlanul fagyos telek. Minden valószínűség szerint az őslakosok és a gyarmatosítók közötti konfliktusok gyakoribbá válásában szerepet játszott az erőforrások szűkülése is. A későbbi történeti események fényében elmondható, hogy végső soron a 17. század elején érkezett európaiak sikeresen járták végig az alkalmazkodás és a tanulás nehéz útját, összegyűjtötték a helyi megfigyeléseket, összevetették azokat az európai tapasztalatokkal, s a kolonizált területen – az „új világban” – megkeresték az életben maradáshoz szükséges megfelelő megoldásokat.

Rácz Lajos

SZERZŐINK

Benda Judit, régész
(Budapesti Történeti Múzeum)
benda.judit@btm.hu

Berecz Anita, történész
(Eszterházy Károly Egyetem)
anita.berecz87@gmail.com

Cziráki Zsuzsanna, történész
(Szegedi Tudományegyetem BTK Középkori és Kora Újkori
Magyar Történeti Tanszék)
czzsuzsanna@gmail.com

Derzsi Júlia, történész
(Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu)
jderzsi@yahoo.com

Kádas István, történész
(MTA BTK Történettudományi Intézet)
kadas.istvan@btk.mta.hu

Kolláth Ágnes, régész
(MTA BTK Régészeti Intézet)
kollath.agnes@btk.mta.hu

Mravik Patrik Tamás, történész, PhD-hallgató
(ELTE BTK Atelier Doktori Program)
montventoux14@gmail.com

Móré Tünde, irodalomtörténész
(MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
tunde.more68@yahoo.com

Nagy Kornél, történész–armenológus

(MTA BTK Történettudományi Intézet, Hosszú Reformáció Kelet-Európában [1500–1800] Lendület Kutatócsoport)
nagy.kornel@btk.mta.hu

Rácz Lajos, történész

(Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet)
raczl@jgypk.szte.hu

Skorka Renáta, történész

(MTA BTK Történettudományi Intézet)
skorka.renata@btk.mta.hu

Weisz Boglárka, történész

(MTA BTK Történettudományi Intézet)
weisz.boglarka@btk.mta.hu

CONTENTS

WITHIN AND BEYOND TOWN WALLS

Judit Benda	The Countryside in the City: Gardens and Manors in Medieval Buda	5
Ágnes Kolláth – Renáta Skorka	Agricultural Property Owned by Medieval Burghers of Fehérvár, Within and Beyond the Town Walls	26
Boglárka Weisz	Town in the County: Towns at Fourteenth-Century County and Palatinal Assemblies	43
István Kádas	Town, Village, County: The <i>pecunia exercituali</i> from the Estates of the Towns at the End of the Middle Ages	59
Júlia Derzsi	Village Judges of Szeben Szék (Stuhl Hermannstadt): The Relationship of Town and Village through the Lens of Sixteenth-Century Official Regulations	76
Zsuzsanna Cziráki	The Town through the Eyes of the Countryside: Brassó (Kronstadt/Braşov) and Its Environs at the Beginning of the Seventeenth Century	93
Anita Berecz	The Burghers of Eger, a Privileged Market Town, in the Early Nineteenth Century	114

BOOKS

By Profession a Curious Aristocrat Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon. – Tünde Móri	134
Eröss Gábor: A történelmi filmek szociológiája. – Tamás Patrik Mravik	139
Máté Tamáska: Armenian Townscapes in Transylvania. – Kornél Nagy	143
Sam White: A Cold Welcome: The Little Ice Age and Europe's Encounter with North America. – Lajos Rácz	146
Authors	150
Contents	152
Abstracts	154

ABSTRACTS

Judit Benda: The Countryside in the City: Gardens and Manors in Medieval Buda

The study discusses a topic often neglected by urban history: urban gardens and manors. These green areas within the city were probably of a great significance in their time, since intramural gardens constituted nearly half of all the urban territory and their produce provided the city's population with basic subsistence. In order to explore medieval urban gardens in Buda, the paper uses references found in available charter evidence and historiographical sources, complemented by garden walls documented in archaeological record. The research yielded various categories of gardens within the internal and external boundaries of Buda, which all played different roles in the city's economy.

The sources about urban gardens within the *castrum* are scarce, which is understandable since the high-density coverage of built-up areas probably did not leave much room for them. There is evidence, however, for gardens belonging to residential buildings, which were potentially extramural extensions, either attached to the main plot or situated completely separately. In the *suburbium*, the increasingly steep hillside closer to the castle walls was less suitable for residential purposes, so burghers planted orchards and manors in Taschental and Tótfalu quarters situated in the area at the foot of the castle. There were also gardens, farms, and manors in the wider surroundings of the city, which provided food for the burghers. Surviving evidence also shows the presence of vegetable gardens (*solarium*), orchards (*pomarium*), herb gardens (*herbarium*), and ornamental or flower gardens (*viridarium*) among the monastic gardens of Buda. Medieval landscaping standards and customs were for the most part modelled after antique traditions.

Anita Berecz: The Burghers of Eger, a Privileged Market Town, in the Early Nineteenth Century

The study examines the circumstances of individuals who attained the rank of burghers in Eger, one of the significant market towns in the Hungarian Reform Era (1825–1848). As a result of the economic and social changes by the beginning of the nineteenth century even the population under the jurisdiction of feudal lords rather than cities began to assume a burgher identity. Based on

this, although not lawfully, they adopted burgher rights modelled after those of free royal cities. In connection with the role of burghers in the life of Eger, the author also discusses the type of people attracted to Eger by the burgher rights between 1786 and 1848. The overview of the newly sworn-in burghers demonstrates the extent of the efforts to acquire burgher status undertaken by individuals of various trades and social standing in the estate system. This framework allows the thorough analysis of the dynamics of acquiring burgher status, its substance and meaning; as well as of the composition, origins and family ties of the burghers in the town.

Zsuzsanna Cziráki: The Town through the Eyes of the Countryside: Brassó (Kronstadt/Braşov) and Its Environs at the Beginning of the Seventeenth Century

The study focuses on a distinctive administrative unit of the Transylvanian Saxon *Universitas*: the district of Barcaság (Burzenland/Revier Barcza). Relying on contemporary sources, primarily local chronicles and municipal account books, the paper examines the image of early-seventeenth-century Brassó (Kronstadt/Braşov), one of the most important towns in early modern Transylvania, from the perspective of Barcaság, a district directly under its jurisdiction. This turbulent period held both destruction and prosperity for Transylvanians, so these couple of decades are especially suitable to demonstrate the relationship of Barcaság and its center, Brassó, in a wide range of issues. Based on the evidence found in surviving sources, three major themes emerge. First, the issue of defense dominating the war years: in case of military threat, the fortified town was an important place of refuge but was not suitable for the protection of the entire population of the area. Both the suburbs of Brassó, and the settlements in Barcaság were vulnerable when they faced Ottoman, Mongol or Hungarian haiduk armies. Although the town made efforts to protect them, these areas were largely expendable in the defense strategy of the Brassó magistrates. Secondly, the study examines supply and trade. Brassó was a commercial hub, but its advantage was achieved by repressing similar ambitions of other communities in Barcaság. At the same time, it was the most important trading place and served as a steady market outlet not only for the Saxon market towns and villages of Barcaság, but also for neighboring regions such as the Szeklerland and Wallachia. Finally, Brassó played an important role in the cultural life of the countryside; specifically, it acquired a significant sway over Barcaság through the control of faith and education. These aspects together clearly demonstrate that Brassó's monopoly over Barcaság, originally developed in the Middle Ages, remained unchallenged in the early modern era too, and the long-standing symbiosis resulted in an exceptionally complex relationship which held both advantages and disadvantages for the people of Barcaság.

Júlia Derzsi: Village Judges of Szeben Szék (Stuhl Hermannstadt): The Relationship of Town and Village through the Lens of Sixteenth-Century Official Regulations

The study demonstrates changes in the jurisdiction of village courts in Szeben szék (Stuhl Hermannstadt), effected by official regulations at the end of the sixteenth century. It analyses the standardized texts of the 1582 regulations of the villages of Oltszakadát (Săcădate/Sakadat), Felek (Avrig/Freck), and Oroszcsűr (Ruscior/Reußdörfchen), issued by the town of Szeben. She argues that the official regulations did not primarily serve law and order in the local communities concerned, rather, they were designed to extend the official powers of the municipality to the villages in its jurisdiction.

The study contrasts the regulations issued for the villages with the town's efforts regarding its own regulation pertaining to public administration, use of borders, the right of establishment, public order, ecclesiastic discipline, marriage regulations, as well as usufructuary and farming rights. Here the paper also provides an overview of the changes effected in the jurisdiction of the village judges elected by the local governments, and the ways in which the remit and powers of village judges, as well as the procedure of adjudication, were eventually fixed. Two components of official monitoring are especially notable: the subordination of the village judges' jurisdiction to the town administration on one hand, and the strict municipal control of the disposal of property on the other, both of which affected the later development of the society of Transylvanian Saxon lands.

István Kádas: Town, Village, County: The *pecunia exercitualis* from the Estates of the Towns at the End of the Middle Ages

The study examines a special tax relating to the relationship of towns and their home counties during the first decades of the sixteenth century. This tax, the so-called *pecunia exercitualis*, was the half of the royal tax paid by landlords' peasants to the county. It is notable that barons also collected royal tax from their villeins, but they had the right to keep this half of the revenues for themselves. The county had to use these tax revenues to finance all military expenses. During this period, royal towns had valuable estates, for example, the town of Sopron was the third wealthiest landlord in its home county.

The paper studies the *pecunia exercitualis* through a controversy that arose between towns and counties in 1525. The county argument was that since the towns had been paying the *pecunia exercitualis* to the king from the time of King Vladislaus II, they were liable to pay it this way in the future as well. Admittedly, the tax was introduced in 1498 but at the same time the king exempted the royal

towns and their villages from the county taxes. The diets between 1498 and 1500 often dealt with this question, although the problem was not the towns' hereditary estates but their pledges and the private means of the burghers. The royal towns and counties of Upper Hungary played a significant role in this dispute, because burghers and town communities there held a large number of pledges. Since the towns had to pay tax after their pledges, the outcome favored the nobility. Sopron at the time did not possess many pledges, and its hereditary estates were exempt from the county tax. In addition, the town recruited its own mercenaries. This suggests that although it is likely that Sopron did not pay tax to the county during the reign of King Vladislaus II, it did so in some cases under the reign of King Louis II.

Ágnes Kolláth – Renáta Skorka: Agricultural Property Owned by Medieval Burghers of Fehérvár, Within and Beyond the Town Walls

The study examines the agricultural property owned by burghers of medieval Hungary's coronation town, (Székes)Fehérvár. Despite the paucity of surviving medieval written sources, some remarks can be made to fill in the gaps in the history of the town. The authors first establish the medieval boundaries of the town and within it they delineate those areas which were suitable for ploughland and vineyards, tangential addressing the utilization of marshland reeds. They suggest that even as late as in the fourteenth and fifteenth centuries certain plots situated in the center of Fehérvár had ploughlands attached to them in the outskirts of the town, which were probably redistributed on a yearly basis. Connecting the beginnings of this practice to the establishment of the self-governed town explains the staunch conservatism characterizing the regulations pertaining to agricultural land within the town boundaries. The findings suggest that the plots on the only hill within the medieval boundaries that was suitable for vineyards, referred to as 'forehill' in the sources, could be sold separately and even people from out of town were allowed to purchase them. Finally, the paper reveals that Fehérvár burghers expanded their property in their home county in every direction and they acted as landlords on their county properties: they used the grains and grapes grown there to augment their produce in town, and were entitled to sell, or place a lien on these lands in times of financial necessity. The similar analysis of their Somogy County properties – primarily vineyards – showed that most of the land they owned was concentrated in the northeastern part of the county, specifically the northern side of the outer Somogy hills.

Boglárka Weisz: Town in the County: Towns at Fourteenth-Century County and Palatinal Assemblies

Medieval towns in the Kingdom of Hungary did not exist in isolation: they were bound to other towns, to villages in their county and to the society of the whole country at large by complex economic and familial ties and interests. The connection between towns and county or kingdom can be best examined through their participation in the relevant assemblies, especially those where the towns or burghers were litigated even though their urban rights exempted them from their jurisdiction. Despite the scattered evidence, the presence of town representatives is demonstrable in nationwide assemblies of the Angevin kingdom. While the towns used these assemblies to have their rights confirmed or to acquire new ones, and to petition the king with requests, they also provided opportunities for adjudication between a town and out of town entities. Although towns and their resident burghers were both exempt from the jurisdiction of the county palatine – and, as such, from that of the palatinal assembly – this exemption only pertained to their affairs as burghers. As soon as they entered the ranks of landed nobility through the acquisition of lands out of town, they were no longer entitled to use their exemption in matters relating to these – if they suffered grievances, it was not even in their interest to do so. This means that while assemblies could be used to litigate against them, they were also entitled to appeal for legal remedy in matters concerning the town and its burghers, as well as their county properties.

At the same time, palatinal and county assemblies were also used by the municipal governing bodies for securing their prerogatives, specifically their customs exemptions, and for obtaining the official approval of the county (or counties) participating in the given assembly. In addition, they also brought unlawful customs collection cases to court. Although all the surviving evidence is of cases concerning the customs exemption in the given county, it is justifiable to suggest that they took action at these assemblies also in cases where their country-wide customs exemption was violated. In the event of such violations, although they could voice their complaints at country-level assemblies, it is likely that they did so at least in their home county, or, in case of palatinal assembly, in a neighboring county.

A KORALL szerzőinek!

A Korall Társadalomtörténeti Folyóirat közlési és hivatkozási szabályzata

A KÉZIRAT LEADÁSA

A szerkesztőség társadalomtörténeti, máshol nem publikált cikkeket, valamint recenziókat (*Könyvek rovat*), forrásközléseket (*Források és olvasatok rovat*), konferenciabeszámolókat és kurrens szakirodalmi áttekintéseket (*Körkép rovat*) fogad el közlésre. A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy átdolgozás javaslatával visszaadja a kéziratot a szerzőnek. A közlés céljából való beküldéssel a szerző elfogadja a folyóirat közlési és hivatkozási szabályzatát. A benyújtott szövegeket fél éven belül bírálja el a szerkesztőség.

A kézirat megjelentetésével a szerzők elfogadják, hogy a megjelenést követő fél év múlva cikkük folyóiratunk honlapjára és az OSZK EPA rendszerébe is feltöltésre kerül. A *Korall*ban közölt tanulmányokat a szerzők azt követően tölthetik fel egyéni, munkahelyi vagy egyéb tudományos honlapokra, miután írásuk teljes terjedelmű változata megjelent a *Korall* honlapján. A feltöltésnél kérjük, utaljanak a *Korall* honlapjára is, így: „A Korall Társadalomtörténeti Folyóiratban megjelent cikkeket lásd a folyóirat honlapján: www.korall.org”.

Minden szerző tiszteletpéldányként díjmentesen három, recenzió esetén kettő, könyvismertetésnél pedig egy példány átvételére jogosult.

A kézirat szövegét e-mailen kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni (elérhetőségeket lásd alább). Kérjük a táblázatokat és az ábrákat külön fájlban is leadni. Felhívjuk szerzőink figyelmét, hogy a szövegszerkesztők generált lábjegyzetfunkcióját használják. Minden szerzőtől kérünk egy 1000–1500 leütés terjedelmű rezümét angol vagy magyar nyelven, a cikk leadásával egy időben. Kéziratot nem őrzünk meg.

Kéziratot a szerkesztőség kizárólag az alábbi hivatkozási rendszerrel készítve fogad el. A közlésre elfogadott, de nem megfelelő hivatkozásokkal ellátott szöveget visszaküldjük a szerzőnek átdolgozásra.

Egy tanulmány kézírata egy-másfél ív, de legfeljebb két ív (80 000 leütés) terjedelmű lehet. Amennyiben a közlésre elfogadott írás hossza meghaladja ezt, a szerkesztőség visszaküldi a szöveget a szerzőnek átdolgozásra. A szerkesztőség fenntartja a jogot, hogy anonim külső szakértő véleményét is kikérje a leadott tanulmányról.

Recenziók esetén a recenzeált munká(k)ról az összes könyvészeti adatot (kiadó, oldalszám, mellékletek, térképek, illusztrációk, sorozat megnevezése) is kérjük feltüntetni. Hosszabb terjedelmű és számos lábjegyzetet tartalmazó recenzió esetén a tanulmányoknál ismertetett módon (lásd alább) kérjük az írás végén feltüntetni a hivatkozott irodalmat. Rövidebb recenzió esetén az adott irodalmi hivatkozás minden előfordulásánál kérjük a teljes bibliográfiát leírást feltüntetni, a hivatkozottirodalom-lista mintáját követve.

A kritikai recenziók mellett rövidebb, 2-3 oldalas tartalmi bemutatásra szorítkozó könyvismertetéseknek is helyet adunk. Ennek célja a figyelemkeltés, illetve az, hogy minél több fontos könyvről minél hamarabb beszámoljunk. A könyvismertetéseket két hasámban közöljük a *Korall*-ban. Természetesen, ha egy munkáról hosszabb kritika érkezik a szerkesztőségbe, annak közlését nem befolyásolja, hogy korábban esetleg az adott könyvről már közöltünk rövidebb ismertetést!

E-FÜGGELÉK

A *Korall* honlapjáról elérhető E-FÜGGELÉK olyan nagyobb adattárak, táblázatos kimutatások, képsorozatok stb. internetes közzését teszi lehetővé, amelyek fontos háttérinformációkkal egészítik ki az adott tanulmányt. Az itt közölt tartalmak folyamatosan hozzáférhetőek a honlapról.

HIVATKOZÁSOK

Mind az irodalmi, mind a forráshivatkozásokat, továbbá minden megjegyzést lábjegyzetben kérünk feltüntetni.

Az *irodalmi hivatkozások* a következő formátum szerint szerepeljenek: Szerző évszám: oldal-szám. (Pl.: Nagy 1988: 23.) Több szerző által jegyzett mű esetén a hivatkozás formátuma: Szerző–Szerző évszám: oldalszám. (Pl.: Berger–Luckmann 1998: 104–105.) Szerkesztett kötet esetén: Szerkesztő (szerk./ed./Hg./dir.) évszám. Pl.: Szabó (szerk.) 2008; Lüdtke (Hg.) 2010.

A lábjegyzetekben a hivatkozás ()-ben szerepel, ha a lábjegyzet tartalmilag szöveges. Ha a lábjegyzet csak hivatkozásból áll, az zárójelek és „lásd” nélkül szerepel.

A lábjegyzetbeli rövid hivatkozásban a családnév mellett a keresztnév rövidítését csak akkor tüntessük fel, ha a hivatkozott irodalom tételei között több azonos családnévű is van. (Pl.: Benda K. 1972; Benda Gy. 1985.)

Ha egy szerző egy évben több munkájával is szerepel a hivatkozások között, az ábécé kisbetyűvel teszünk köztük különbséget. Egy szerző több művének hivatkozásakor a nevet csak az első előfordulásnál adjuk meg. (Pl.: Tomka 2001a, 2001b; Valuch 2001, 2013.)

Többkötetes mű rövid lábjegyzetbeli hivatkozásában a kötetszám római számmal szerepel. (Pl.: Braudel 2003: II. 35.)

A *forráshivatkozások* a forrástípusnak (levéltári, kéziratári forrás, újságcikk, interjú stb.) megfelelő formát kövessék. Levéltári forrásokra kérjük, rövidített formában hivatkozzon a szerző. A levéltári hivatkozások esetében a lábjegyzetben először a levéltár hivatalos rövidítését kell megadni, illetve az iratanyag jelzetét (pl. MNL VaML IV.401.b.). Konkrét iratra történő hivatkozásnál ezeken kívül a hivatkozott irat címét és dátumát is meg kell adni (pl. MNL VaML IV.401.b. 12365/1940. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1940. június 12.), s a rövidítést hátul, a források listájában kell feloldani. Kéziratári forrásoknál a levéltárihoz hasonló módon járjunk el.

A tanulmány után először a felhasznált levéltári forrásokat kell megadni. (Külföldi levéltárak mindig az eredeti nevükön szerepelnek, esetükben annak a városnak a nevét is meg kell adni, ahol a levéltár található. A levéltár neve alatti sorban pontosan fel kell oldani a hivatkozott levéltári fond vagy állag nevét és évkörét. Ezt követően – sorközzel elkülönítve – a közgyűjteményben őrzött kéziratok (kézirat-, térkép-, adat-, illetve dokumentumtárak), majd a „forrás típusú” nyomtatott kiadványok (forráskiadások, naplók, visszaemlékezések, emlékiratok, statisztikák, helységnévtárak, kiadott térképek), ezután a felhasznált (nem csak egy cikk miatt idézett) időszaki kiadványok, végül az interjúk kerülnek feloldásra. A forráshivatkozások formátuma tekintetében az alábbi példák irányadóak:

FORRÁSOK

Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)

Alte Feldakten (AFA), 1650–1750.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)

IV.401.b. Vas Vármegye Alispánjának iratai, 1871–1950.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt)

551. Katádfay Tihamér: *Legnagyobb gondolataim*. Kézirat, é. n.

Francsics Károly 2001: *Francsics Károly visszaemlékezései*. (S. a. r. és szerk. Hudi József.) Pápai Református Gyűjtemény, Pápa.

Haan Lajos – Zsilinszky Mihály (szerk.) 1877: *Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal*. Tettey, Budapest.

MHHD XXIV: Szilágyi Sándor (szerk.): *A két Rákóczy György családi levelezése*. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 24.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875.

Nemzeti Sport, 1925–1935.

Interjú Nagy Ferenc tájfutóval 1983. február 12-én, készítette Debreceni Rezső. (A szerző tulajdonában.)

A hivatkozott irodalom jegyzéke a felhasznált források után következik, a cikk legvégén, tételesen felsorolva, ábécésorrendben. Csak a ténylegesen lábjegyzetben hivatkozott munkák kerüljenek fel tüntetésre! Az irodalmi hivatkozások formátuma tekintetében az alábbi példák irányadóak:

HIVATKOZOTT IRODALOM

[Kötetek:]

Botond Ágnes 1991: *Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya*. Budapest.

Baross Károly, bellusi (szerk.) 1893: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest.

[A kiadó feltüntetése nem kötelező, de lehetséges, ebben az esetben viszont kérjük, hogy az irodalomlista összes köteténél szerepeljen a kiadó, a kiadás helye előtt:

Heather, Peter – Matthews, John 1991: *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool University Press, Liverpool.]

[Tanulmánykötetből:]

Hudi József 1997: Veszprém vármegye nemessége 1812-ben. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Imre (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen, 219–227.

[Idegen nyelvű publikáció:]

Schlumbohm, Jürgen 1992: Sozialstruktur und Fortpflanzung bei der ländlichen Bevölkerung Deutschlands im 18. und 19. Jh. In: Voland, Eckart (Hg.): *Fortpflanzung: Natur und Kultur im Wechselspiegel*. Frankfurt am Main, 322–346.

[Idegen nyelvű publikációk hivatkozásánál eredeti nyelven szerepel a szerk., ford. stb. és a kiadási hely is. Pl. német szerkesztőnél Hg., több szerkesztőnél Hgg. az elvárt rövidítés.]

[Folyóiratból:]

Láng Panni 1986: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. *Történelmi Szemle* (29.) 1. 80–94.

[Lexikonszócikk:]

'Korallok' szócikk. In: *Révai Új Lexikona*. 12. kötet. Budapest, 1915. 26.

[Újságcikk:]

Szőnyi Ottó 1926: A pécsi püspökség templomai. *Dunántúl* 1926. december 25. 18.

[Lehetőség szerint szerepeljen itt az oldalszám is, s az év kétszer legyen kiírva.]

[Disszertáció/szakdolgozat:]

Nagy Piroska 2000: *Településszerkezet az Alföldön*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

[Közlésre elfogadott, megjelenés alatt álló vagy kéziratossá publikáció:]

Kiss-Nagy Ágnes 2011: További érvek a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall* (megjelenés előtt).

[Internetes hivatkozás:]

Bácskai Vera: A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában. *Budapesti Negyed* <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/bacsikai.html> – utolsó letöltés: 2009. március 9.

Egyéb:

- Nem használhatók a p., pp., o., old., i. m., ld., uo., uő rövidítések. Az „uo.” használata csak akkor megengedett, ha egyazon lábjegyzeten belül kerülne megismérlésre a hivatkozás.
- Ügyeljünk a kötőjel (-) és a nagykötőjel (–) helyes használatára. (Két népnév és önálló tulajdonnevek kapcsolatának kifejezésére, valamint két szélső határt, végpontokat jelölő, valamintól valameddig’ jelentésű szókapcsolatokban és kifejezésekben – így évszámok, oldalszámok közé – nagykötőjelet tegyünk.)
- A századokat arab számmal jelöljük.
- Idézeteket csak e jelek közé írjunk: „ ”. Idézetben belüli idézet »« jelek közé kerüljön.
- Zárójelen belüli zárójelzéshez a szögletes zárójelet használjuk.
- A forrásközlésbe tett kihagyásokat [...] közé tegyük. Pl.: »[A]z alperes [Tóth Béláné] elmondása szerint.»
- A szerző vagy a fordító által tett megjegyzések formátuma: (A Szerző.) (A Ford.) (Kiemelés – X. Y.)
- A % jel mindig tapad a számhoz.
- 10 000-tól nem törő szóközt (CTRL SHIFT SPACE) tegyünk az ezresek közé.
- Minden címet kurzíválunk a főszövegben, de a címhez tartozó toldalékokat már nem (pl. *Nyugatból*).

A KORALL SZERKESZTŐSÉGE ÉS SZERKESZTŐI

Korall Társadalomtörténeti Folyóirat Szerkesztősége, 1113 Budapest, Valkói u. 9.

E-mail: korall@korall.org

Megrendelés, terjesztés: terjesztes@korall.org

Honlap: www.korall.org

Czoch Gábor főszerkesztő, gczoch@gmail.com

Bódy Zsombor, bomazsor@hotmail.com

Granasztoi Péter, pgranasztoi@gmail.com

Kármán Gábor, karmangabor@gmail.com

Klement Judit, eperfa@hotmail.com

Koltai Gábor, koltaigabor@gmail.com

Lengvári István, lengvari@gmail.com

Majorossy Judit, majorossyj@gmail.com

Ring Orsolya, ring.orsolya@gmail.com

Somorjai Szabolcs, szsomorjai@gmail.com

A KORALL az alábbi könyvesboltokban kapható:

BUDAPEST

ELTE BTK Jegyzetbolt
1088 Múzeum krt. 6–8.

Fókusz Könyvárúhá
1072 Rákóczi út 14.

Írók Boltja
1061 Andrássy út 45.

Művészetek Palotája
Vince Könyvesbolt
1095 Komor Marcell utca 1.

Penna Bölcsész Könyvesbolt
1053 Magyar utca 40.

Püski Könyvesház
1013 Krisztina körút 26.

PÉCS

PTE Student Service
Iskolaszövetkezet Könyvesbolt
7624 Ifjúság utca 6.

Virágmandula Kft.
7624 Nagy Jenő utca 12.

Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020

Hálózat & Hierarchia

(felhívás)

A Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv (MGtÉ) tematikus kötetei a bevett korszakhatárokon átívelő témákat ölelnek fel.¹ A következő, 2020-ban megjelenő negyedik Évkönyv kulcsfogalmai: *Hálózat & Hierarchia*.

A *hálózat* fogalom a köznapi jelentésén túl is oly mértékben átszővi életünket, hogy néha már gyanakodva figyeljük térhódítását. Vannak, akik egyenesen „hálózati eufóriáról” beszélnek,² ám valójában a szóhasználat többsége inkább metaforikus, mint érdemi. Amióta azt is felfedezték, hogy az egy milliméteres *Caenorhabditis elegans* fonalféreg és az emberi idegrendszer neuronjainak hálózati szövődése alig tér el egymástól,³ szinte provokálva érezheti magát a tudományok majdnem minden ága, s különösen a társadalomtudományok, hogy a különbségeket és talán még inkább a történeti fejlődés stációit feltérképezzék.

A különböző társadalomtudományok természetesen eltérő fogalmi apparátussal közelítenek a hálózat problematikájához. S ha a szellemi előfutárokat nem számítjuk, a társadalmi hálózatelemzés gyökerei lényegében az 1930-as évekig nyúlnak vissza, s a módszer eredendően interdiszciplináris, hiszen részben a szociálpszichológiából (a Moreno-féle szociometria), részben a szociálintropológiából ered (legendő talán a korai közösség-tanulmányokat produkáló harvardi csoportból William Lloyd Warner és William Foote Whyte nevét említenünk).⁴ Az „áttörés” azonban csak a hetvenes-kilencvenes évek között köszöntött be. Kedvezően hatott, hogy a hálózatok elemzése szinte hidat épített a strukturális alapozású és az ágencia-szemléletű megközelítések között: vannak kapcsolatok, amelyek eleve adottak, és vannak, amelyek egy hálózatépítő cselekvő stratégia részei, s ez nemcsak a modern korok sajátossága.⁵ Erős kötéseknek a sűrű szövésű hálók számítanak, gyenge kötéseknek pedig a ritkások, a mikroszintű kötések erősek, a makroszintűek azonban, amelyek a nagy társadalomba való integrációt biztosítják, gyöngék.⁶

¹ MGtÉ 2016. *Válság – Kereskedelem*; MGtÉ 2017–2018. *Hitel – Bank – Piac*; MGtÉ 2019. *Uradalom – Vállalat*.

² Reitmayer–Marx 2010.

³ Barabási 2008: 57–59.

⁴ Az előbbi *Yankee City Series* sorozatából csak töredék kötetek vannak meg hazai könyvtárainkban, az utóbbi híres munkája viszont magyarul is olvasható. Whyte 1999. A kutatástörténetről általában: Stegbauer–Häußling (Hgg.) 2010.

⁵ Lemercier 2015. (A tanulmány német nyelvű változata megjelent az *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* folyóirat 2012-es „Historische Netzwerkanalysen” tematikus számában.)

⁶ Granovetter 1973.

A módszertani fordulat hatása alól a történettudomány sem vonhatta ki magát. Ma már magától értetődőnek számít, hogy a medievisztika, a kora újkor és újkor kutatóinak fogalomtárába is bevonult a hálózati elv.⁷ Kezdetből meglehetősen kézenfekvőnek látszott, hogy a távolsági kereskedelem, a városhálózat vagy a migráció kutatására alkalmazzák. Ahhoz azonban, hogy szélesebb területekre kiterjessék az elemzéseket, az új intézményi közgazdaságtan felvirágzására s további elméleti megalapozásra is szükség volt.⁸ Az empirikus vizsgálatokhoz a szociológusoknak adatokra, a történészeknek megszólaltatható forrásokra van szükségük. A fogalmi háló segítségével csak akkor lehet eredményeket felmutatni. Legyen szó akár a kora újkori vezető rétegekről, akár a modern korporatív üzleti világ, az ipar „kapitányairól”. S ebből a szempontból csak a tradíciók jelentőségét fejezi ki, hogy a német társadalom- és kultúrtörténetben az összefonódást *Verflechtung*nak, az angolszász közgazdaságtanban *interlock*nek nevezik.⁹ A vállalatok, a bankok és vállalatok közötti kapcsolatok régi témái a kapitalizmus gazdaság- és társadalomtörténetének. Volt, aki szerint ezek összegyűjtésére több energiát fordítottak, mint az értelmezés lehetőségeinek elméleti felvázolására.¹⁰ Ma már a finánc-tőke-teórián kívül is számos modell áll rendelkezésre: a koordináció és kontroll modell, a forrásdependencia-modell, a menedzseri modell és az osztálykohéziós modell a legismertebbek.¹¹ Hiszen igazán csak a személyi összefonódások, tulajdonosi és hitelkapcsolatok együttes vizsgálata vezethetett el ahhoz, hogy ezeket a relációkat ne csak hatalmi viszonyokként lehessen értelmezni, hanem kölcsönös ellenőrzésként és aszimmetrikus információáramlatásként is. S itt rögtön felmerül még egy probléma: az idevágó jelenkori amerikai kutatások eredményeiről ugyan be lehetett számolni 1975-ben egy konferencián, de a teljes szöveg publikálására csak 2002-ben kerülhetett sor, hiszen az érdekeltségek elemzése nagyvállalati érdekekbe ütközhet.¹² A történész ebből a szempontból talán könnyebb helyzetet mondhat magáénak, ha legalább a levéltári kutatási engedélyt megszerezte.¹³ A hálózatelemzésnek természetesen lehet olyan veszélye, hogy a benne szereplő kapcsolatokat statikusan kezeli, vagy az egyes alkotó elemek belépési és kilépési idejét nem tudja szétválogatni, mindkettő nehezíti a történészi alkalmazást. A társadalomtudományokat megújító szemléletváltásban fontos szerepet töltött be a földrajztudomány „lokációs elmélete” és a történeti demográfia is.¹⁴

A történeti hálózatkutatásnak ma már nem csak honlapja van, ahol folyton frissített, témába vágó bibliográfia is fellelhető (<http://historicalnetworkresearch.org/>), hanem a szervezők 2009 óta évente műhelyszemináriumokat, 2013 óta

7 Fouquet–Gilomen (Hgg.) 2010; Nagy–Vadas–Schmieder (eds) 2018; Caracausi–Jeggler (eds) 2014; Gestrich–Schulte Beerbühl (eds) 2011.

8 Casson 2011.

9 Reinhard 1979; Mizruchi 1996.

10 Mizruchi 1996.

11 Pogány 1997: 59.

12 Bearden–Atwood–Freitag–Hendricks–Mintz–Schwartz 2002.

13 Lemercier, 2015.

14 Fertig–Lanzinger (Hgg.) 2016.

konferenciákat tartanak, sőt 2017-ben Luxemburgban megjelent a hálózat kutatás történeti folyóiratának első száma is (*Journal of Historical Network Research*).

A hálózatok és hierarchiák kutatása közötti kapcsolat szintén a szociológiában és az intézményi közgazdaságtanban gyökerezik. Előfutáraként elég az eddigieken túl a harmincas évekből a brit Ronald Coase nevét említenünk, aki több mint száz évig élve ki tudta várni a Nobel-díjat.¹⁵ A szintén Nobel-díjas Oliver Williamson a hetvenes évek elején, az amerikai közgazdászok konferenciáján tette közzé a piacok és hierarchiák viszonyát illető „megfontolásait”, amelyeket azután több könyvben fejlesztett tovább.¹⁶ A piaci hálózatok és menedzseri hierarchiák „versenyében” az utóbbiakat tekintette meghatározónak, különösen olyan bizonytalan körülmények között, amikor a döntéshez szükséges információ aszimmetrikusan áll az aktorok rendelkezésére.¹⁷ Nem a piacban, hanem a vállalat belső szervezetében, a Chandler-féle „látható kézben” vélelmezte a legfőbb mozgatót, amelyhez az egyén – a behaviorista pszichológia elképzelései szerint – igazodik. Kritikusai persze úgy tartják, valójában csak szavakban szakított a piaci diskurzus normáival, végső soron az intézményeken belüli egyéni mozgásokat maga is piaci kategóriákban értelmezi.¹⁸ A hierarchikus tagoltság és relációk azokban a mikroközösségekben is felrajzolhatók, amelyek piaci szempontból nem beágyazottak. A probléma itt nem a lépték, hanem az időtartam, a kategóriák ugyanis hosszú távon átalakulhatnak.¹⁹ A folyamatok a nemzetközi gazdasági kapcsolatok történetére viszont kiválóan modellezhetők.²⁰ S ma már ott tartunk, hogy a nemzetközi gazdaságtörténeti bestsellerek szerzője egész könyvet szentelt a hálózatok és hierarchiák modern kori általános összefüggéseinek.²¹

A magyar társadalomtudományban leghamarabb a szociológusok figyeltek fel a hálózatelemzésben rejlő lehetőségekre. Angelusz Róbert és Tardos Róbert 1991-ben publikált igényes szöveggyűjteményében Mark Granovetter már klaszszikus „gyenge kötések erejét” tárgyaló saját eredeti tanulmányát revidáló változatával szerepelt.²² A társadalomtudományok iránt nyitott gazdaság- és társadalomtörténet is hamar követte az új paradigmát: a *Replika*, az *Aetas* és a *Korall* is tematikus blokkot szentelt a kérdéskörnek.²³ Gazdaságtörténetészeink a bank–ipar viszony elméleti újraértelmezését végezték el a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kiterjedt levéltári anyagának felhasználásá-

¹⁵ Magyarul: Coase 2004. A helyzetet nem könnyíti meg, hogy a hálózat- és hierarchiakutatók számos alapvető kérdésben nem értenek egyet.

¹⁶ Williamson 1973.

¹⁷ Halmos 2005.

¹⁸ Kövér 1999.

¹⁹ Redhead, Daniel et al 2019.

²⁰ Dejung 2007.

²¹ Ferguson 2018.

²² Angelusz–Tardos (szerk.) 1991. S nem maradtak el hamarosan a módszerrel kísérletező alkalmazott tanulmányok sem: Sik 2001; Bozsonyi–Horváth–Kmetty 2012.

²³ *Replika* 1997: Bankuralom? 25. 23–86; *Aetas* 2005: Hálózatok és hierarchiák 1–2; *Korall* 2012: Kapcsolatok – Hálózatok 50.

val.²⁴ A legújabb generáció produktumai között számunkra azok a dolgozatok/disszertációk lehetnek a legizgalmasabbak, amelyek a hálózattörténet elemzésének eszközeit tudatosan alkalmazzák. S vajon véletlen-e, hogy ezek épp a város-történet, illetve a nemesség és arisztokrácia szövevényes viszonyairól szólnak?²⁵

A Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv szerkesztősége 1–1,5 íves tanulmányokat vár a *Hálózat & Hierarchia* témakörében. A hivatkozások formátuma is azonos az Évkönyv előző kötetivel, a *Korall* folyóirat konvencióját követi, kisebb változtatásokkal (például a középkori források közlésénél bevett rövidítések esetében).

A tervezett tanulmány munkacímét és egy kb. féloldalas szinopszist 2019. december 20-ig, a kész tanulmányt pedig március 15-ig kérjük beküldeni valamelyik szerkesztő címére.²⁶

A szerkesztőség nevében az egyik főszerkesztő:

Kövér György

Budapest, 2019. november 25.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) 1991: *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.
- Ballabás Dániel 2018: *A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai*. (PhD értekezés.) Eszterházy Károly Egyetem, Eger.
- Barabási Albert-László 2008: *Behálózza. A hálózatok új tudománya*. (Ford. Vicsek Mária.) Helikon, Budapest.
- Bearden, J. – Atwood, W. – Freitag, P. – Hendricks, C. – Mintz, B. – Schwartz, M. 2002: The Nature and Extent of Bank Centrality in Corporate Networks. In: Scott, John (ed.): *Social Networks: Critical Concepts in Sociology*, v. 3. Taylor & Francis, 201–236.
- Bozsonyi Károly – Horváth Zsolt – Kmetty Zoltán 2012: A Kádár-kori hatalmi elit az együttvadászási szokások alapján. *Korall* (13.) 47. 157–184.
- Caracausi, Andrea – Jeggel, Christof (eds) 2014: *Commercial Networks and European Cities 1400–1800*. Pickering & Chatto, London.
- Casson, Mark 2011: Networks in Economic and Business History: A Theoretical Perspective. In: Gestrich, Andreas – Schulte Beerbühl, Margrit (eds): *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society 1660–1914*. German Historical Institute, London, 17–49.

²⁴ Pogány 1997; Tomka 1999.

²⁵ Tózsá-Rigó 2014; Prajda 2018; Szilágyi 2018; Ballabás 2018.

²⁶ Demeter Gábor: demetergg@gmail.com; Draskóczy István: dra_istvan@yahoo.de; Gaucsik István: gaucsikistvan@gmail.com; Kaposi Zoltán: zkaposiz@gmail.com; Kövér György: kover.gyorgy@btk.elte.hu; Pogány Ágnes: agnes.pogany@uni-corvinus.hu; Simon Zsolt: simonzsolti@yahoo.com; Somorjai Szabolcs: szsomorjai@gmail.com; Szántay Antal: antal.szantay@uni-corvinus.hu; Tózsá-Rigó Attila: tozsarigo@gmail.com; Weisz Boglárka: weisz.boglarka@btk.mta.hu

- Coase, Ronald 2004: *A vállalat, a piac és a jog.* (Ford. Meszerics Tamás.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dejung, Christof 2007: Hierarchie und Netzwerk. Steuerungsformen im Welthandel am Beispiel der Schweizer Handelsfirma Gebrüder Volkart (1851–1939) In: Berghoff, Hartmut – Sydow Jörg (Hgg.): *Unternehmerische Netzwerke. Eine historische Organisationsform mit Zukunft?* Kohlhammer, Stuttgart, 71–96.
- Ferguson, Niall 2018: *The Square and the Tower: Networks and Power from the Freemasons to Facebook.* Penguin Press, New York.
- Fertig, Christine – Lanzinger, Margareth (Hgg.) 2016: *Beziehungen – Vernetzungen – Konflikte: Perspektiven historischer Verwandtschaftsforschung.* Böhlau, Köln–Weimar–Wien.
- Fouquet, Gerhard – Gilomen, Hans-Jörg (Hgg.) 2010: *Netzwerke im europäischen Handel des Mittelalters.* Jan Thornbecke, Ostfildern.
- Gestrich, Andreas – Schulte Beerbühl, Margrit (eds.) 2011: *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society 1660–1914.* German Historical Institute, London.
- Granovetter, Mark S. 1973: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* (78.) 6. 1360–1380.
- Halmos Károly 2005: Hálózatok és hierarchiák a 19. századi üzleti életben. *Aetas* (20.) 1–2. 44–52.
- Kövér György 1999: Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténetben. *Aetas* (14.) 3. 285–293.
- Lemercier, Claire 2015: Formal Network Methods in History: Why and How? In: Fertig, Georg (ed.): *Social Networks, Political Institutions and Rural Societies.* Brepols, Turnhout, 281–310.
- Mizruchi, Mark S. 1996: What Do Interlocks Do? An Analysis, Critique, and Assessment of Research on Interlocking Directorates. *Annual Review of Sociology* 22. 271–298.
- Nagy, Balázs – Vadas, András – Schmieder, Felicitas (eds) 2018: *Medieval Networks in East Central Europe.* Routledge, Aldershot.
- Pogány Ágnes 1997: Bankárok és üzletfelek. A Magyar Általános Hitelbank és ügyfelei a két világháború között. *Replika* 25. 55–66.
- Prajda, Katalin 2018: *Network and Migration in Early Renaissance Florence, 1378–1433: Friends of Friends in the Kingdom of Hungary.* Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Redhead, Daniel et al 2019: On the Dynamics of Social Hierarchy: Longitudinal Investigation of the Rise and Fall of Prestige, Dominance, and Social Rank in Naturalistic Task Groups. *Evolution and Human Behavior* (40.) 22–234.
- Reinhard, Wolfgang 1979: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600.* Ernst Vögel, München.
- Reitmayer, Morten – Marx, Christian 2010: Netzwerkansätze in der Geschichtswissenschaft. In: Stegbauer, Christian – Häußling, Roger (Hgg.): *Handbuch Netzwerkforschung.* VS Verlag, Wiesbaden, 869–880.
- Sik Endre 2001: Aczélhálóban – Adalék a kapcsolati tőke működésének megismeréséhez. *Szociológiai Szemle* 3. 64–77.

- Stegbauer, Christian – Häußling, Roger (Hgg.) 2010: *Handbuch Netzwerkforschung*. VS Verlag, Wiesbaden.
- Szilágyi Adrienn 2018: *Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.
- Tomka Béla 1999: *Érdek[eltség] és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913*. Debrecen UP, Debrecen.
- Tózsá-Rigó Attila 2014: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Whyte, William Foot 1999: *Utcasarki társadalom. Egy olasz szegénynegyed társadalomszerkezete*. (Ford. Vörös Miklós.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Williamson, Oliver E. 1973: Markets and Hierarchies: Some Elementary Considerations. *American Economic Review* (63.) 2. 316–325.

MEGJELENT! MEGJELENT! MEGJELENT!

Társadalomtörténeli Monográfiák 10. kötete

Gerhard Péter

DESZKAFALAK ÉS POTYAVACSORÁK

Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban

Illik-e a magyar nép nyitott lelkialkatához más, mint a nyílt szavazás intézménye? – érveltek hajdanán a titkos választás ellenzői. A közvéleményt és a politikát mindig érdekelte, hogy milyen társadalmi csoportok milyen pártokra szavaznak. Kit milyen úton-módon lehet megnyerni, mozgósítani? Milyen egy politikai rendszer legitimitásának társadalmi megalapozottsága? A dualizmus kori választások kutatói hosszú időn keresztül mégsem hasznosították a nyílt választások során keletkezett név szerinti szavazási listákat. A választók ugyanis csoportosan, a kortes vezetésével vonultak fel a szavazóhelyiséghez, ahol egyenként regisztrálták, hogy a megjelent szerepel-e a választói névjegyzékben, és hogy kire voksolt. Ezek a szavazási listák nem mindenütt maradtak sajnós fenn, mégis, ahol elérhetőek, egyéb források (mindenekelőtt a sajtó) segítségével páratlanul izgalmas forrást jelentenek egy-egy választás eredményének és az egész választói szisztéma működésének megértéséhez. A történész munkájának elégtétele, ha egy múltbeli politikai rendszer fogyatékoságából ma módszertani előnyt tud kovácsolni.

Gerhard Péter ennek a társadalomtörténeli alapozású politikai szociológiai megközelítésnek az egyik úttörő képviselője Magyarországon. 2015-ben megvédett disszertációja a most megjelenő monográfiájának alapja, amelyben Pest három választókerületének (Belváros, Terézváros, Ferencváros Kőbányával együtt) három Tisza Kálmán-kori választását (1878–1884) elemzi mélyreható alaposággal és érzékenységgel.

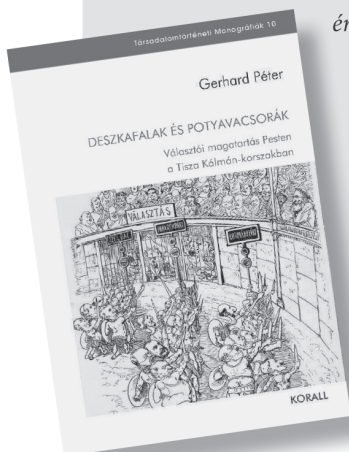
Kövér György

A 372 oldalas kötet bolti ára 3900 Ft.

Megrendelhető a terjesztes@korall.org e-mail címen vagy a www.korall.org honlapon, 25% kedvezménnyel (2900 Ft).

Várjuk megrendelését!

Korall Társadalomtörténeli Egyesület

MEGJELENT! MEGJELENT! MEGJELENT!

Társadalomtörténeti Monográfiák 9. kötete

Koltai Gábor

AKIK A „PÁRT” ELLEN VÉTKEZTEK Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956

Koltai Gábor monográfiájában azt vizsgálja, miként épült ki, s miként működött az állampárt fegyelmi eljárásrendszere 1948 és 1956 között. Többdimenziós megközelítése révén az olvasó megismerkedhet a Magyar Dolgozók Pártja vezető testületei által felállított pártfegyelmi apparátussal és annak eljárásrendjével, amit a fővárosi szint bemutatása követ, a párttagság körülbelül egyharmada ugyanis Budapesten összpontosult. A részletes vizsgálat színteréül a szerző a főváros második legnagyobb taglétszámú kerületét, a Józsefvárost (VIII. kerületet) választotta, ahol a főszereplők már a lakóterületi és munkahelyi pártszervezetek voltak.

A szerző a Budapest Főváros Levéltárában őrzött VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekből egy több mint 6000 esetet magába foglaló adatbázist épített, amely tartalmazza a fegyelmi eljárás alá vont nevét, a pártszervezet nevét, a kerületi pártbizottság által kiszabott fegyelmi büntetést és annak dátumát. Ezen adatbázisból a szerző kialakított egy 10%-os mintát, további adatokat is beemelve az elemzésbe. Ezek sokrétű statisztikai elemzése révén az egyedi pártfegyelmi ügyek részletes bemutatásával valóban sikerült emberközelbe hoznia vizsgálati témáját, és az ideológiai elvárásokat ütköztetni tudta a párttagok egyéni taktikáival, túlélési stratégiáival. Egyúttal a másik oldalt, a fegyelmi eljárások kezdeményezőit is igyekezett árnyaltan bemutatni.

Koltai Gábor e téma történeti feldolgozására elsőként vállalkozott. A monográfiában alkalmazott léptékváltásokkal kialakított egy olyan módszertant, amely példaként szolgálhat arra, miként lehet és érdemes mikrotörténeti vizsgálódást alkalmazni a pártállami rendszer vizsgálata során.

Varga Zsuzsanna

A 295 oldalas kötet bolti ára 3500 Ft.

Megrendelhető a terjesztes@korall.org e-mail címen vagy a www.korall.org honlapon, 25% kedvezménnyel (2600 Ft).

Várjuk megrendelését!

Korall Társadalomtörténeti Egyesület

Tartalom

Szereplők és folyamatok a gazdasági szervezetekben a kortárs Magyarországon

Blokkszerkesztők: Berger Viktor és Huszár Ákos

Füzér Katalin

Bevezető 7

Bodor Ákos, Füzér Katalin, Szerb László és Varga Attila

A társadalmi tőke szerepe a magyarországi gyorsnövekedésű vállalatok innovációs tevékenységében 9

Bodor Ákos, Grünhut Zoltán és Pirmajer Attila

Értékpreferenciák az európai vállalkozók körében 23

Tomay Kyra

Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei

A városi és vidéki dzsentrifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban 43

Törőcsik Mária, Szűcs Krisztián, Nagy Ákos és Lázár Erika

Életstíluscsoportok Magyarországon a digitalizáció korában
Életstílus-kutatások és a marketing 63

Csókási Krisztina, Bandi Szabolcs, Nagy László, Péley Bernadette és Láng András

Az alapvető pszichológia szükségletek mint a munkahelyi jóllétet és a szervezeti azonosulást befolyásoló tényezők 87

Czibor Andrea, Szabó Zsolt Péter és Restás Péter

Sötét vonások a szervezetekben

Tapasztalatok magyar munkavállalók körében 105

Restás Péter, Szabó Zsolt Péter és Czibor Andrea

A munkahelyi elvándorlási szándék pszichológiai okai 119

Kázmér-Mayer Szilvia és Czibor Andrea

Nemi különbségek hatása a vezetésre

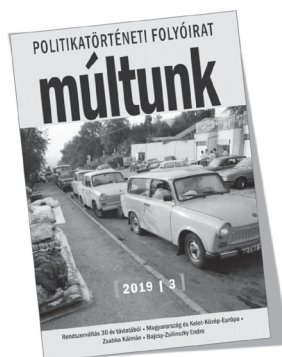
Milyen eltérések és hasonlóságok mutatkoznak

a férfiak és nők vezetési stílusa között? 133

Abstracts 145

MÚLTUNK 2019/3

Két online melléklettel megjelent a **Múltunk folyóirat** 2019/3-as száma, melynek egyes cikkeiről rövid ismertetőt olvashat a folyóirat honlapján: www.multunk.hu

TARTALOM

RENDSZERVÁLTÁS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN – HARMINC ÉVE

Majtényi György: Az elveszített forradalom. Az 1989-es magyarországi rendszerváltás emlékezete, kontextusa és értelmezései

Merényi M. Miklós: Politikai képviselő az „átmenet” társadalmában. A demokratikus reprezentáció kérdése és a rendszerváltás utáni magyar politikatudomány

Garadnai Zoltán: François Mitterrand elnök kelet-közép-európai útjai (1988–1991)

Michał Przeperski: A hadiállapot hosszú árnyéka. 1989-ben miért nem történt vérontás Lengyelországban?

Bárány Balázs: „Mi már nem érthetjük, ami itt történik.” Marosán György és a rendszerváltás

Csatári Bence: A pártállam felszámolásának hatása a Magyar Hangfelvevőgyártó Vállalat működésére

A **Múltunk** **körkérdése** a rendszerváltás 30. évfordulóján

TANULMÁNYOK

Bartha Ákos–Pócs Nándor–Szécsényi András: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) II. rész

Simándi Irén: Mielőtt a vonatok elindultak... A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság dokumentumai a Magyar Rádióban (online melléklet)

SZEMLE

Papp István: Fajvédelem, nemzeti radikalizmus, integer Magyarország. Bajcsy-Zsilinszky Endre életei

(**BARTHA Ákos:** *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. MTA BTK TTI, Budapest, 2019. 657 p.*)

Pankovits József: Olaszországi letelepedés vagy hazai meghurcoltatás. Száll József karrierje (online melléklet)

(**ANDREIDES Gábor:** *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 334 p.*)

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

16–18. századi utazók, utazások

KULCSÁR KRISZTINA

Ha főurak útra keltek... 18. századi főúri utazástípusok Albert szász-tescheni herceg és Mária Krisztina főhercegnő közös utazásai alapján

DINNYÉS PATRIK

*Mogiljoutól Szmolenszkig:
II. József német-római császár és
II. Katalin orosz császárnő első
találkozása és közös utazása (1780)*

OLGA KHAVANOVA

*Pavel Petrovics orosz nagyherceg
bécsi látogatása 1781–1782-ben*

RING ÉVA

*Egy osztrák kereskedelmi tanácsos
élményei Moszkvában.*

Karl von Zinzendorf 1774-es naplója

**34. évf.
2019**

3. szám

Bemutatjuk Daniel Unowsky történészt

Korábbi számaink korlátozott számban,
eredeti áron, a szerkesztőség címén megrendelhetőek
(terjesztes@korall.org www.korall.org):

- 5–6. *A munkától a szociálpolitikáig* (600 Ft)
- 7–8. *Sport és testkultúra* (600 Ft)
- 11–12. *A város és társadalma* (950 Ft)
13. *Női karrier: lehetőségek és elvárások* (800 Ft)
14. *Vállalkozók – Cégek – Piacok* (800 Ft)
- 15–16. *Historiográfia: az eseménytől az időig* (1400 Ft)
17. *Politika és hatalom a társadalomban* (800 Ft)
18. *A kisebbségi magyarság társadalomfejlődése 1920–2000* (800 Ft)
- 19–20. *Rurális társadalmak* (1400 Ft)
- 21–22. *Clio és Psyche* (1400 Ft)
23. *Kulturális minták és kölcsönhatások Európában* (1000 Ft)
- 24–25. *Nemzetépítés és régészet* (1500 Ft)
26. *Utazók és utazások* (1000 Ft)
27. *Vallás, felekezet, társadalmi stratégiák* (1000 Ft)
- 28–29. *Közép-Európa összehasonlító perspektívában* (1500 Ft)
30. *Demográfiai viselkedés és lokális társadalom* (1000 Ft)
31. *Történeti földrajz, a tér története* (1000 Ft)
32. *Távolság – közelség* (1000 Ft)
33. *A háború állapota* (1000 Ft)
35. *Társadalomnéprajz: a textustól a sűrű leírásig* (1000 Ft)
36. *Kollektívizálás és agrártársadalom* (1000 Ft)
37. *Nemzet és nemzetépítés a 19. században* (1000 Ft)
38. *A Magyar Királyság európai szemmel* (1000 Ft)
39. *Kontroll alatt – könnyűzene a szocializmusban* (1000 Ft)
42. *Mesterségem címere... Hivatás és professzionalizáció* (1000 Ft)
43. *A könyvtől az olvasóig* (1250 Ft)
44. *Életút-értelmezések* (1250 Ft)
45. *Városi terek – Városi térhasználat* (1250 Ft)
46. *Migráció – Emigráció* (1250 Ft)
47. *Nemzet és gazdaság* (1250 Ft)
48. *Az oszmán világ Közép-Európa peremén* (1250 Ft)
50. *Kapcsolatok – Hálózatok* (1250 Ft)
52. *Kötött pályán? Közlekedő társadalom* (1250 Ft)
53. *Természeti kihívások – társadalmi viszonyok* (1250 Ft)
55. *Nem a ruha teszi?* (1250 Ft)
56. *Iskola, nemzetépítés, társadalmi mobilitás* (1250 Ft)

57. *Konfesszionizáció: felekezeti és politikum a kora újkorban* (1250 Ft)
60. *Női életvilágok* (1250 Ft)
61. *Vállalatok társadalma* (1250 Ft)
62. *Tudomány a nemzetépítés szolgálatában* (1250 Ft)
63. *Ókori társadalmak* (1250 Ft)
64. *Diktatúra alulnézetből* (1250 Ft)
65. *Film és történelem* (1250 Ft)
66. *Szexuális másság és kirekesztés* (1250 Ft)
67. *A felejtés egyéni és társadalmi mintázatai* (1250 Ft)
68. *Nemzetiségi együttélés a Kárpát-medencében* (1250 Ft)
69. *Színház és az egész világ* (1250 Ft)
70. *Diétai követek, országgyűlési kéápviselek* (1250 Ft)
73. *Fotó és társadalom* (1250 Ft)
74. *Civil önszerveződés, civil társadalom* (1250 Ft)
75. *Kulturális örökség és történelem* (1250 Ft)
76. *Iparosodó társadalmak* (1250 Ft)
77. *Mindennapi szegénység* (1250 Ft)